

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

Qurbonova O'lmas Usmonovna

Qiyosiy pedagogika

O'QUV QO'LLANMA

BUXORO-2013

“Qiyosiy pedagogika” O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi tasdiqlagan dastur (12 mart 2012 yil) asosida tayyorlandi.

Mazkur qo‘llanma milliy istiqlol g‘oyasi va bugungi kun mafkurasi talablari asosida bo‘lg‘usi pedagog kadrlarga jahon pedagogikasining muhim masalalari ayniqsa, rivojlangan davlatlar ta‘lim tizimi, ta‘limning turlari, ta‘lim-tarbiya jarayonlarini o‘ziga xos xususiyatlari va tashkil etish shakllari, amalga oshirish yo‘llari haqida ma‘lumot beradi.

Shu orqali ta‘lim-tarbiya jarayonini yaxshilash, ta‘lim mazmunini rivojlantirish, uni jahon talablari darajasiga olib chiqish va yuqori malakali kadrlar tayyorlash masalalari amalga oshiriladi.

Ushbu o‘quv qo‘llanma oliy o‘quv yurtlarining pedagogika va psixologiya yo‘nalishi talabalari hamda magistrantlarga mo‘ljallangan. Shuningdek, ushbu o‘quv qo‘llanmadan maktab, kollej va litseylarning o‘quvchilari ham foydalanishlari mumkin.

Tuzuvchi:

o‘qituvchi O‘.U. Qurbonova

Taqrizchilar:

p.f.n. dosent G.N.Najmiddinova

p.f.n. dosent M.M.Tilavova

p.f.n. A.T.Gulboyev.

MAVZU: QIYOSIY PEDAGOGIKA FANINING TARAQQIYOT BOSQICHLARI.

Reja:

1. Qiyosiy pedagogika fanining predmeti, maqsad va vazifasi.
2. Qiyosiy pedagogika fanining rivojlanish taraqqiyoti haqida.

Tayanch tushunchalar: pedagogika, qiyosiy pedagogika, qiyosiy tarbiya, qiyosiy-pedagogik tadqiqot.

Ixtiyoriy ilmiy bilimning barqaror rivojlanishning zaruriy sharti uning evolyusion bosqichlarida ongli tarzda avloddan-avlodga o'tishidir. Pedagogika fanlari uchun bu juda muhim hisoblanadi. Chunki bir davrdan ikkinchi davrda uzluksiz o'tuvchi xususiyatga ega ta'lim tarbiya'ning dolzarb va abadiy muammolari bir talay. Yangi ijtimoiy tarixiy sharoitda va fanning yangi bosqichida tarixiy ilmiy merosga taya'nib ish ko'rish zarur va ahamiyati yuksak hisoblanadi. Shuning uchun pedagogika o'zining tarixi ikkilamchi masala ham, qadimiy ashyolar yig'indisi ham bo'lmay, doimiy taraqqiyotda bo'lgan muammolarni o'z ichiga qamrab olgan majmua hisoblanadi. Ularning batafsil tahlili pedagogika fanlariga oid ixtiyoriy sohaning ilmiy tadqiqotlari nazariy metodologik darajasini mukammallashtiradi. Odamning kasbiy va aqliy kamolotida muhim ko'rsatkichga aylanadi.

Bularning bari qiyosiy pedagogikaga ham to'la aloqador hisoblanadi.

1. Qiyosiy-pedagogik tadqiqotlar rivojlanishining boshlang'ich bosqichi.

Chet mamlakatlarda o'sayotgan avlodning qay tarzda tarbiyalanishga qiziqish qadim davrlardayoq mavjud edi. Yunon tarixchisi Gerodot Bobil va Misrda yoshlar tarbiyasiga oid hikoyalar aytgan bo'lsa, Rim tarixchisi Tassit qadimgi german qabilalariga oid o'ziga xos xususiyatlarni qayd etib o'tgan edi. O'sha davrlardayoq, mamlakatlarning yosh avlodni tarbiyalash ishlarini yaxshilashda qo'shni mamlakatlar tajribasidan foydalanish maqsadida tez-tez ko'rilib turgan. Masalan: Platon Sparta tarbiyasining ayrim usullari Afinada ham joriy qilinsa yaxshi bo'lishini ta'kidlagan. Ksenafont forslarning zodagon yoshlari tarbiyasi xususiyatlarini tasvirlar ekan, yunon yoshlarini tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlarini shakllantirishda ulardan o'rnak olishni maslahat beradi. Ammo bular qisqa va unchalik dalillanmagan kuzatishlar bo'lib, etnografik yoki tarixiy xotiralarda izini qoldirgan xolos. Shuning uchun bunday kuzatishlarni o'sha davrga xos bo'lgan ilmiy tasavvurlar doirasiga kiritish qiyin. O'rta asrlarda G'arbiy Yevropadagi madaniy vaziyat ta'lim-tarbiya sohasining xalqaro qiyoslashga qiziqishini muvofiqlashtirmagan edi.

Ming yillar davomida ta'limda ham boshqa madaniy sohalar kabi cherkov yakkahokimligi mavjud bo'lib, o'qitishning asosiy tili hisoblangan. Buning natijasida turli mamlakatlarda o'quv muassasalari tashkil qilinishi; ta'lim maqsadi, metod iva mazmuniga ko'ra o'xshash, bir-biridan deyarli farqlanmagan.

So'nggi o'rta asrlarda Yevropa millatlar shakllanish jarayonini boshdan kechirdi. XVIII asrga kelib bir qadar rivojlangan mamlakatlarda bu jarayon o'z yakuniga yetdi. Milliy birlik hayotning turli sohalarga va xalqlarning milliy

o'zligiga ijobiy ta'sir qildi. O'z navbatida bu ta'sir madaniyat va ta'lim sohasida ham kuchli namoyon bo'ldi. Milliy tillar uzluksiz ravishda lotin tilini siqib chiqara boshladi. Har bir mamlakatning o'quv muassasalari o'zining milliy xususiyatlarini shakllantira boshladi va cherkovga tobeligi ancha susaydi.

Bunday sharoitda Yevropaning ko'plab mamlakatlarida qo'shni mamlakatlarda ta'lim tizimi tashkil qilinishi bilan tanishish ehtiyoji kuchaydi. Bu Yan Amos Komeskiy faoliyatida (1592-1670) yaqqol aks etgan. Boshlang'ich maktabdan universitetgacha bo'lgan ta'lim tizimining uzluksiz strukturasi va tamoyillarini ishlab chiqishda Ya.A.Komenskiy Chexiya, Vengriya, Gollandiya, Shvestiya kabi mamlakatlar tajribasiga ko'p marta murojaat qiladi.

1641 yilda ingliz milliy ta'lim tizimini shakllantirishda uning bilimlaridan foydalanish uchun Londonga taklif qilinadi. Yirik mashina sanoati yaratilish davrida bolalarga maktab ta'limi berish keng tus oldi. Kasbiy ta'lim shakllanishiga dastlabki qadamlar qo'yildi. Qator mamlakatlarda davlat ta'lim tizimi asoslari yuzaga kela boshladi. Yevropa pedagogik tafakkuri evolyustiya bosqichlarida XVIII asr oxiri XIX asr boshlari juda muhim davr hisoblanadi. Bell-Lankaster tizimi, Pestalosti pedagogikasi, Russoning «erkin tarbiyasi», ma'naviy tarbiya haqidagi Kant fikrlari ular yashagan mamlakatlar doirasidan chiqib, umumYevropa miqyosida tadbiq qilina boshlandi

Bu esa, xorijiy pedogogik tajriba va uni milliy ta'lim muammolariga qiyoslashga qiziqishni kuchaytirdi. Shu tarzda yangi ilmiy yo'nalish-qiyosiy pedagogika yuzaga kelishi uchun ob'ektiv manbalar hosil bo'la boshladi. Bu ilmiy yo'nalish ta'lim-tarbiya'ni xalqaro qiyoslab o'rganishga ixtisoslashishi ko'zda tutilgan edi.

Qiyosiy pedagogikaning paydo bo'lishi va rivojlanishi masalalarida olimlar turli nuqtai nazarni yoqlab chiqadilar. Lekin ularning bari qiyosiy-pedagogik tadqiqotlar maqsadi va vazifalarini aniqlash, turli mamlakatlar bo'yicha muvofiq ashyoviy materiallarni to'plash va tizimlashtirishning ayrim usullarini belgilab berishga dastlabki urunish M.A.Jyulen tomonidan amalga oshirilganini e'tirof qilish kerak. Shuning uchun G'arbiy Yevropa adabiyotlarida Jyulen «Qiyosiy pedagogikaning otasi» sifatida tilga olinadi (1775-1841).

Haqiqatdan ham, u ta'lim taraqqiyotining xalqaro tajribasini alohida ilmiy tadqiqotlar yo'nalishi sifatida o'rganish masalasini o'rta qo'yadi. Jyulen faoliyati va qiziqishlari keng miqyosga ega edi. U Buyuk fransuz inqilobining faol ishtirokchisi, Robesper tarafdori edi. 1792 yilda 17 yoshli o'spirin diplomatik missiya tarkibida Angliyaga jo'natiladi. U yerdan qaytgach, Fransiya departamenti tarkibidagi inqilobiy hukumat a'zosiga aylanadi. 1794 yilda Fransiya markaziy ma'muriy ta'lim siyosati natijasida tuzilgan «Xalq ta'limi ijroya qo'mitasi» faoliyatida ishtirok etadi.

XIX asr boshlarida Jyulen mashhur publistist sifatida yuzlab maqolalar, ijtimoiy munosabat, madaniyat va siyosatning turli masalalariga oid broshyuralar e'lon qildi.

U tinchlik va Yevropa xalqlari o'rtasida hamkorlik g'oyasini faol targ'ib qildi. Uning tashabbusi bilan «Birlashgan millatlar frantsuz jamiyati» tashkil qilindi. Bu jamiyat Yevropa tarixiy adabiyotlarida zamonaviy xalqaro tashkilotlar

yuzaga kelishiga asos bo'lganligi qayd qilinadi. Jyulen ta'lim va tarbiya muammolariga juda qiziqar edi. 1810 yilda Jyulen Pestalotsining Iverdan Shvestariyadagi tarbiya maskanini ziyorat qilgach, uning g'oyalari jiddiy yoqlay boshladi.

Jyulen 1848 yilda vafot etdi. Deyarli bir asrga yaqin vaqt ichida uning publististik va ilmiy merosi esga olinmadi. Faqat 1935 yilda uning "Qiyosiy tarbiya bo'yicha tadqiqotlarga oldindan eslatmalar va ocherk" nomli (1817) kichik broshyurasining Parijdagi eski kitoblar do'koni peshtaxtasidan tasodifan topilishi, uning ismini xalq xotirasidan butunlay o'chib ketishining oldini oldi. Uning ijodiga qiziqishni qayta uyg'otdi.

Aynan shu asarda «qiyosiy tarbiya» va «qiyosiy pedagogika» atamaları ilk bor qayd qilingan edi. Jyulen fikriga ko'ra, qiyosiy pedagogikaning vazifasi Yevropada, keyinchalik esa butun dunyoda ta'lim-tarbiyaning eng oqilona tizimini yaratish maqsadida turli mamlakatlarning pedagogik tajribasini o'rganishdan iborat. Pedagogika ijobiy fanga aylanishi uchun,- deb yozgan edi Jyulen,- turli mamlakatlarning dalillangan materiallari tahliliga asoslangan bo'lishi lozim. Turli-tuman dalillar to'planishi tartibga keltirilishi va ularni tizimlashtirish usullari aniqlanishi zarur. Bu omillarsiz pedagogik faoliyat va uning natijalari sub'ektiv, cheklangan qarashlarga, o'sayotgan avlod ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan mutaxassislar fikri va irodasiga bog'liq bo'lib qolaveradi.

Jyulen batafsil ma'lumot olish maqsadida, katta, so'rovnoma (250 dan ko'proq savollar) tuzdi. Bu so'rovnoma maktab faoliyatining turli jihatlariga aloqador edi. So'rovnomaning Yevropaning turli davlat hokimiyatlariga yuborishni taklif qiladi. So'rovnomaning ayrim savollarida miqdoriy va daliliy ko'rsatkichlar to'plash maqsadi ko'zda tutiladi. (Masalan, sinf mashg'ulotlarining kunlik davomiyligi, o'quv yili necha oydan iborat, imtihon o'tkazish tartibi qanday, turli o'quv muassasalarida bitiruvchilarga qanday turdagi diplom yoki shahodatnoma beriladi kabi). Shuningdek, sezilarli darajada murakkab savollar ham mavjud bo'lib, ular bugungi kunda ham fanda muammoli masalalardan hisoblanadi. O'quvchilarning individual xususiyatlari hisobga olinishi va aniqlanishi qanday amalga oshiriladi? Mehnatsevar, itoatkor, lekin etarli layoqatga ega bo'lmagan bolalarning dars jarayonida aytarli mashaqqatsiz saboqni o'zlashtirayotgan qobiliyatli bolalardan ortda qolishi, ularda maktabga nisbatan qoniqmaslik hissining paydo bo'lishiga sabab bo'lmaydimi? kabi savollarga javob izladi.

Jyulen so'rovnoma yordamida olingan ma'lumotlar qaysi davlat ta'lim taraqqiyotida etakchilik qilmoqda, qaysilari ortda qolgan, rivojlanishga to'stinlik qiluvchi omillar va ularni bartaraf etish yo'llari kabi muhim masalalarga oydinlik kiritishiga umid qilgan.

Bu g'oyalarni amalga oshirish uchun umumiyevropa ilmiy-pedagogik muassasa tashkil qilinishi kerakligini ta'kidlagan. Bu muassasalarda o'qituvchilar tayyorgarligini yaxshilashga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlar o'tkazilishi va tajriba yo'li orqali yangi pedagogik usullar amaliyotda sinab ko'rilishini nazarda tutgan. Bularning bari qiyosiy pedagogika yaratilishi va Yevropaning barcha mamlakatlarini ta'lim amaliyotida uzluksiz yaqinlashuv jarayoni yuzaga kelishiga asos bo'ladi deb hisoblagan. Bu g'oyalar bir asrdan ziyod vaqt o'tgach, UNESCO,

ta'lim bo'yicha xalqaro byuro hamda boshqa xalqaro tashkilotlar faoliyati natijasida amalga osha boshladi.

Jyulening qiyosiy pedagogikaga doir tadqiqotlari o'sha davrda keng yoyilmadi. Lekin undan mustaqil ravishda, hatto uning mavjudligidan bexabar holda, ayrim Yevropa pedagoglari XIX asrda ta'lim taraqqiyotining xorij tajribasini diqqat bilan o'rgandilar. Bu tajribalardan o'z mamlakatlarida maktab ishlarini yaxshilashda foydalanishga harakat qilishdi. Bu izlanishlar ta'limda statistika mavjud emasligi, maktab qonunchiligi va pedagogik hujjatlarni yuritishni tizimlashtirish, materialning kamchiliklari tufayli katta mashaqqatlarga duch keldi. Xorijiy ta'lim bilan tanishuv asosan «pedagogik sayohat» tarzida, ya'ni pedagoglarning xorijiy mamlakatlarga tashrifi orqali amalga oshirilgan. Bunday tadbirlar ko'pincha shaxsiy tashabbus natijasida yuzaga kelgan. Lekin ba'zida hukumat topshirig'i bilan amalga oshirilgan «sayohat»lar qayd etilgan, chunki ta'lim taraqqiyoti masalalari asta-sekin davlat hokimiyati etiborini o'ziga jalb qila boshlagan.

“Vaterlo yonidagi jang Itona sport maydonlarida yutilgan edi”, ‘Sad yonidagi jangda pruss maktab o'qituvchisi g'olib chiqdi’. Bular ingliz qo'mondoni gerstog Vellington va nemis konstleri Bismarkning mashhur iboralari bo'lib, XIX asrdayoq Yevropa davlatlarining yetakchi arboblari maktab ahamiyatini “katta siyosat”dagi dastaklardan biri sifatida tushunganligini isbotlaydi. Deyarli barcha Yevropa mamlakatlarida maktab islohoti amalga oshirildi. Bu mamlakatlarning islohotchilari quyidagi savollarga javob topishi kerak edi.

Milliy ta'lim tizimida qanday turdagi o'quv muassasalarini tashkil qilish kerak?

Ta'lim tizimini nazorat qilish vakolatini kimga berish kerak-davlatgami, cherkovgami, o'quvchilarning ota-onasigami?

Ta'lim qay yo'sinda moliyalashtiriladi? Mumkinki?

Markaziy va mahalliy hokimiyat bog'liqligi qanday bo'ladi?

Turli shakldagi o'quv muassasalari uchun o'qituvchilar qanday tayyorlanashi kerak?

Tabiiyki, hukumat va pedagogik jamiyat xorij tajribasi haqida ishonchli va batafsil ma'lumot olishga qiziqish bildiradi.

Fransiyada birinchi va aytish mumkinki, ancha samarador natijaga erishgan “pedagogik sayohatchi” taniqli faylasuf, Sorbonna professori V.Kuzen (1792-1867) bo'ldi. Hukumat topshirig'i bilan 1830 yilda u bir necha bor Prussiyaga sayohat qildi va pruss ta'lim tizimini o'rgandi. Bularning natijasi, pruss ta'lim o'quv muassalari, ularning tuzilishi, faoliyat usullari haqida batafsil ma'ruzalarda aks etdi. Bu ma'ruzalarda keltirilgan dalil va xulosalar hukumat tomonidan maktab islohoti amalga oshirilishiga tayyorgarlik ko'rishda e'tiborga olindi. Keyinchalik, nemis va ingliz tiliga tarjima qilingan Kuzen ma'ruzalari boshqa mamlakatlarning pedagoglari tomonidan yakuniy hisobot tayyorlashda namuna bo'lib xizmat qildi.

XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Fransiyada xorijiy ta'limni qiyoslab o'rganish davom etdi. 1865 yilda ma'rifatparvar J.N.Boduen Belgiya, Germaniya va Shvetsariyada boshlang'ich ta'limning zamonaviy holati to'g'risida ma'ruza tuzdi.

Prussiya bilan bo'lgan urushdagi mag'lubiyatdan so'ng, Fransiya (1870)da nemis maktabi tajribasiga qiziqish tobora ortdi. 1880-1890 yillarda E.Dreyfus-Brissak tomonidan uch tomli "Yangi tarbiya qiyosiy-pedagogik o'rganish" asari nashr qilindi. XX asrda yaratilgan asarlar orasida Fredelning ikki asarini alohida qayd qilish mumkin. "Xorijiy mamlakatlarda muallim tayyorlash" (1903) va "Xorijiy pedagogika"(1910).

Keyingi kitobda 9 mamlakatning majburiy ta'lim shakllanishi qiyosiy tavsiflangan. Bu g'arb mamlakatlari (Angliya, Germaniya, Italiya, AQSh) maktablari bilan bir qatorda Yaponiya va Misrda ta'lim shakllanishining xarakterli jixatlarini yoritib bergan Yevropada amalga oshirilgan dastlabki asar hisoblanadi. Nemis adabiyotida pedagogik qiyoslash elementlarini aks ettirgan dastlabki asarlar XVIII asrdayoq paydo bo'ldi. 1784 yilda I.Brinkmanning "Qadimgi va zamonaviy tarbiya'ni qiyoslash va ulardan qaysi biri tabiatga ko'proq muvofiqligini ajratish" asari chop etildi. 1790 yilda Frayburg gimnaziyasi direktori F.Xekt "Angliya va Germaniya maktab tizimlari qiyosi" nomi ostida ma'ruzalar to'plamini lotin tilida e'lon qildi.

XIX asrda Germaniyada eng yirik xorijiy pedagogik muammolar tadqiqotchisi Myunxen universiteti professori F.Tirsh (1774-1860) edi. O'zining xorijiy sayohatlari natijasida maktab rahbariyati topshirig'iga ko'ra, pedagogik hujjatlarni batafsil tahlil qilish asosida 3 tomlik "Germaniya, Gollandiya, Belgiya va Fransiyada zamonaviy umumiy ta'lim holati" asarini yaratdi. Bu asarda qiyoslanayotgan unsurlar juda aniq ifodalangan. Tirsh shunday yozadi. Nemis ta'limiga o'xshash Gollandiya ta'limini tavsiflar ekanmiz, biz uni o'z belgilariga ko'ra qiyoslaymiz. Keyin esa fransuz va golland ta'lim tizimlari mo'tadil bo'lgan Belgiya ta'limini tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu bilan birga, Tirsh fikricha, Fransiya, Angliya yoki Germaniya maktablarining o'ziga xos milliy belgiga egaligiga qaramasdan, xristianlik sivilizatsiyasi va yevromadaniyat tamoyillariga asoslangan "umumiy ruh" ularning barchasiga aloqador. Trish birinchilardan bo'lib "Yevropa tarbiyasi" masalasini ko'tarib chiqdi. Bu Yevropa xalqlari va mamlakatlarining yaqinlashuvida zaruriy manba ekanligi ta'kidlaydi.

O'tgan asrda yaratilgan asarlar sirasiga L.Shteynning "Angliya, Germaniya, Fransiya va boshqa mamlakatlarda boshlang'ich va kasbiy ta'lim" (1868) asari va A.Baumeysterning "Yevropa va Shimoliy Amerikada Oliy ta'lim shakllanishi" (1897) kabilarni keltirish mumkin.

AQSHda xorijiy tajribaga qiziqish, Yevropa pedagogik an'analarga tayanuvchi milliy ta'lim tizimi shakllanish davrida kuzatildi. K.Stou o'zining "Yevropada boshlang'ich umumiy ta'lim to'g'risida hisobot" nomli asarida turli mamlakatlarning maktablari rivojlanishi muammosini siyosiy tizim va ijtimoiy strukturaga bog'lab o'rganishga harakat qildi. AQSHda ta'limning xorij tajribasini o'rganishga marifatparvarlardan G.Mann (1796-1859) va G.Bernard (1811-1900) larning hissasi katta. G.Mann AQSHda davlat byudjetidan moliyalashtiruvchi bepul majburiy boshlang'ich ta'lim joriy qilinishi tashabbuskori bo'ldi. Bu masalaning samarali hal qilinishi uchun Yevropa mamlakatlari tajribasidan foydalanish zarurligini ta'kidladi. U nemis maktablarida Pestalotsi metodlarining amaliy qo'llanishiga katta qiziqish bilan qaradi. Yevropaning yetti mamlakatida

bo'lib, shu mamlakatlar maktablari bilan batafsil tanishib chiqdi. Keyin esa bir qancha ma'ruza tayyorladi. Bu ma'ruzalar jamiyatda yaxshi qabul qilindi va maktab ta'limining kelgusi istiqboli to'g'risida hukumat qarori qabul qilinishiga muayyan ta'sir ko'rsatdi. Mann Massachusetts shtatida ta'lim ishlari bo'yicha kengashni boshqargan. Aynan shu shtatda AQSHda birinchi bo'lib majburiy ta'lim haqida qonun qabul qilindi. 1853 yilda Mann tomonidan «Amerika ta'lim jurnali»ga asos solindi. Bu jurnalda milliy muammolar xorij tajribasiga qiyoslanib talqin qilingan. G.Bernard hali bir qancha Yevropa davlatlariga «pedagogik sayohat» uyushtirib, ta'limning xorijiy tajribalarini ba'tafsil o'rgandi. U maktab siyosati, ta'limning markaziy va mahalliy boshqaruv organlari faoliyati va tashkillashtirilishi kabi masalalarga alohida e'tibor qaratdi. Pedagogik doiralarda uning «Turli mamlakatlardagi xalq ta'limi tizimi, statistikasi va ro'yxatga olinishi» nomli ikki tomlik monografiyasi shuhrat qozondi. 1867 yilda AQSHda marifatparvarlik federal byurosi tashkil qilindi. Bernard bu byuroning birinchi rahbari sifatida faoliyat yuritib, amerikalik pedagog marifatparvarlarni Yevropaga ingliz, nemis, fransuz maktablari faoliyati bilan tanishtirish maqsadida safar qilishini tashkillashtirishda faol ish yuritdi. Keyingi o'n yillikda xorij ta'lim tizimini o'rganish AQSHda o'zining yangi qirralarini namoyon qildi. 1898-1899 yilda Dj.Rassel qiyosiy pedagogika bo'yicha Kolumbiya universitetining 1-kurs talabalariga ma'ruzalar o'qidi. Keyinchalik, qilingan qator tadqiqotlarda nafaqat maktab, balki ma'orif tizimining boshqa bo'g'inlari ham tadqiqot ob'ektiga aylandi. Masalan, 1910 yilda Fiksherning «Amerika, Angliya va Germaniya universitetlari dunyo yuzini ko'rdi», 1911 yilda J.Braunning «AQSH va Germaniyada o'rta maktab o'qituvchisini tayyorlash» kitobi nashr qilindi. Qiyosiy pedagogikadan davlat ahamiyatiga molik masalalarni hal qilishda foydalana boshlandi. 1916 yil, ya'ni AQSHning I jaxon urushiga tortilishi arafasida J.F.Skottning «Amerika vatanparvarlik tarbiyasi borasida Fransiya va Germaniya'ning nimasiga havas qilsa bo'ladi» asari chop etildi.

Angliyada qiyosiy pedagogika sohasida M.Arnold (1822-1888) va M.Sedler (1861-1943) lar faoliyat olib bordi.

M.Arnold ingliz madaniyati tarixida sezilarli iz qoldirdi. U shoir va adabiy tanqidchi sifatida shuhrat qozonsa-da, uning uchun pedagogika mas'uliyatli vazifa tusini oldi. Arnold obro'li va o'ta masuliyatli hisoblangan maktab inspektori lavozimida 30 yildan ortiqroq ishladi. Shuningdek, xorijiy pedagogik tajribani o'rganish uchun maxsus tuzilgan komissiya'ning faol a'zosi ham edi. Arnold klassik, zamonaviy oliy maktablarning o'zaro aloqadorligi muammolariga alohida e'tibor qaratdi. Bu muammolar negizida milliy ta'lim tizimini xorijiy tillar bilan qiyosladi.

O'zining «Fransiya xalq ta'limi tizimi» (1861), «Germaniyada Oliy ta'lim» (1874) kabi pedagogik asarlarda dalillarni sharhlash va tizimlashtirish bilangina cheklanib qolmadi. Balki, Angliya kabi boshqa xorijiy mamlakatlarning ta'limini muvofiqlashtiruvchi muayyan sharqiy tizimning omillarini aniqlash va yaratishga harakat qildi. Uning fikricha, ikki omil etakchi o'rin tutadi: tarixiy an'analar va milliy xarakter. Aynan ular u yoki bu mamlakat ta'lim tizimining o'ziga xosligini belgilaydi.

Turli mamlakatlarda ta'lim taraqqiyotiga ta'sir qiluvchi omillar tahlilini M.Sedler davom ettirdi va chuqurlashtirdi. U yoki bu mamlakatning ta'lim tizimi xususiyatlari va mohiyatini tavsiflash uchun,- xususiy pedagogika doirasidan chiqish kerak. Biz maktab ta'limining barqaror rivojlanishi uchun maktab tashqarisidagi omillar muhimligini unutmasligimiz kerak, deb hisoblasdi Sedler. Bunday omillar qatoriga Sedler tomonidan iqtisodiyot, davlat tizimi, cherkov va oila kiritiladi. Aynan shu omillar nuqtai nazaridan ingliz grammatik maktabi, frantsuz litseyi va nemis gimnaziyalari o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni tavsiflaydi.

Sedler faoliyati ingliz maktabining intensiv islohotida muhim bosqichlar ro'y berayotgan vaqtga to'g'ri keldi. Shuning uchun doimo britan empirizm ruhida xorijiy pedagogik tajriba bilan tanishuvning ahamiyati yuksakligini ta'kidladi. Bunga uning 1900 yilda nashr etilgan kitobning nomi ham guvohlik beradi: "Xalq ta'limi xorijiy ta'lim tizimi bilan tanishuv qanday amaliy qimmatga ega".

Sedler tashabbusi bilan 1894 yili Londonda ingliz va xorijiy maktablar taraqqiyoti to'g'risida axborot to'plash, yangi maqola va kitoblar kattaligini tuzish mos ravishda analitik doklamlar tayyorlash kabi vazifalarni bajaruvchi maxsus muassasa tuzildi. Bu hujjat va materiallar 1902 yilda qabul qilingan va mamlakatning o'rta ta'limining bir necha o'n yillik strukturasi belgilab bergan Parlament akti mazmuniga sezilarli tasir o'tkazadi.

Sedler uzoq umr ko'rdi va 1930 yillar oxirigacha qiyosiy pedagogika taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shdi.

Rossiyada xorijiy ta'lim tizimini tizimli o'rganish masalasini Ushinskiy boshlab berdi. Uning qator asarlarida ("Shvestariya bo'ylab pedagogik sayohat", "Xorijga mehnat safari bo'yicha hisobot", "Shimoliy Amerikada maktab islohotlari" xususan «Umumiy tarbiyaning xalqchilligi haqida» deb nomlangan mashhur asarlarida Fransiya, Angliya, Germaniya, Shveystariya, Shimoliy Amerikadagi xalq ta'limi, ularning o'quv muassasalari faoliyati va tashkil qilinishi usullarining o'ziga xos jihatlarni batafsil yorituvchi ocherklar mavjud.

Ushinskiy fransuz ta'lim tizimini o'rganar ekan, u uchun markazlashuv va ma'muriy bir xillik xarakteri ekanligini qayd etadi. Fransiya'ning o'quv muassasalari markazlashuvi,- deb yozgan edi u, - eng so'nggi nuqtigacha olib borilgan. Nafaqat bir bilim yurti boshqasini takrorlaydi, balki ularning bari intizomlashgan harbiy qism singari yagona buyruqqa amal qiladi. Fransuz xalq ta'limi vazirligi har yili tasarrufida bo'lgan o'quv muassalariga o'quv fanlari dasturi taqdim qiladi. Unda nafaqat joriy yil o'qilishi lozim bo'lgan yozuv belgilanadi, balki qaysi betlar tarjima qilinishi, qaysisi yod olinishigacha qayd etiladi... Vazirlikning ixtiyoriy amaldori soatiga qarab aynan shu soatda Fransiyaning barcha gimnaziyalarida Stesteron asarining aynan shu betlari tarjima qilinadi yoki aynan bir xil sharh asosida o'qilatiladi (sharh ham vazirlik tomonidan tasdiqlanadi). Yoyinki, o'n minglab o'quvchi aynan shu mavzuda insho yozyapti deb ishonch bilan aytishi mumkin. Bu Fransiya tarixiy merosga aylangan xalq ta'limi tizimiga Ushinskiy tomonidan berilgan baho edi. Ushinskiy Fransuz pedagogikasining ma'naviy tarbiyaga daxldor jihatlarni tanqidiy baholaydi. Maktab hayotini tashkil qilishda shuhratparastlik qo'llab quvvatlanadi.

O'quvchilar orasida nosog'lom raqobatga ishonch bildiriladi. Manmanlikni frantsuz pedagogikasi kuchli richag deb bildi va u bilan birga faoliyat yuritdi.

Bu maqsadda frantsuz allomalari ko'plab qoyilmaqom vositalar o'ylab topdilar:

Tarbiyalanuvchilarga orden taqdim qiladi, ularga mansab beradi, ularning ismini gazetada chop etadi.

Frantsuzcha tarbiya tizimida imtiyozli oilaning farzandlariga ko'rsatilgan bu xususiyatga V. G. Belinskiy ham e'tibor qaratgan. Tasavvur qiling, - deb yozadi u,- Fransiya ommaviy imtihonlarda o'quvchilar va muvaffaqiyati uchun kitob bilan emas, boshiga gulchanbar taqish bilan taqdirlanadi. Bu lauriyatning ota-onasi esa teatrga, ommaga ko'z-ko'z qilgani olib keladi, natijada esa,- Belinskiy davom etadi,- fanga, san'atga emas, balki gulchanbarga- haqiqiy munosib ichki qoniqishni emas, tashqi bezashni baholovchi kichik manmanlik g'alabasiga ishtiyoqni kuchaytiradi. Bu tavsiflar hali ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Angliya ta'lim tizimiga ham murojaat qilgan Ushinskiy, aholining imtiyozli qatlamiga mansub yosh avlod uchun mo'ljallangan o'quv muassalari faoliyati va maqsadga yo'naltirilganligida xarakter shakllanishiga o'zgacha e'tibor berilishini qayd qiladi: "Ingliz tarbiyasida asosiysi – bu xarakter, o'zini tuta bilish qobiliyati (self-government) Ingliz tarbiyasida ta'lim va xarakter mustahkamlanishga asosiy e'tibor qaratiladi. Angliya'ni qadimiy universitetlari mashhur maktablar singari ta'limdan ko'ra, tarbiya maskaniga yaqinroq hisoblanadi."

Shu bilan birga, asr o'rtalarida mehnatkashlar farzandlarining savodxonligini oshirish to'g'risidagi farmon qabul qilinishiga oid sabab haqida fikrlar ekan, Ushinskiy unda katta ijtimoiy tafavvutni ko'radi. "Angliyada katta e'tibor qaratila boshlangan kambag'al qatlam ta'lim-tarbiyasi ingliz ta'lim-tarbiyasining zodagonlik xarakterini o'zgartirmaydi.

Ushinskiy Shimoliy Amerikada maktab ishlari tashkil qilishini batafsil tasvirlagan. Uning Yevropa maktablaridan farqini tasvirlab, Oliy o'quv yurtlari dasturlarining yuqori darajada xilma-xilligini ko'rsatib o'tgan. Ayollar ta'limi kengayishi xususan, boshlang'ich ta'lim rivojlanishidagi muvaffaqiyatlarini alohida takidlagan.

O'zining tabiiy g'ayrati va tezkorligi bilan xalq maktablari uchun o'n yil ichida, qadimiy davlatlar yuz yilda ham qilmaydigan ishlarni amalga oshirdi.

Ushinskiy o'zining xorijiy pedagogika muammolariga bag'ishlagan tatqiqotlarida turli mamlakatlar ta'lim-tarbiya tizimini tasvirlash bilangina cheklanib qolmagan. U xorijiy tajriba o'zlashtirilishi muammosiga ham to'xtalib o'tgan. Rossiya tarixining turli bosqichlari va jamiyatning turli qarorlarida bu muammoning ulkan ahamiyati hammaga ma'lum.

Ushinskiy fikricha, xorijiy tajribaning o'zlashtirish imkoniyatlari fan yoki tarbiya tizimi haqida so'z borishiga bog'liq holda farqlanadi.

Fanning milliy belgilariga ko'ra ajratilishini Ushinskiy inkor qildi. Fan umuminsoniy tafakkur qonuniyatlariga ko'ra adolatli xulosalarni qabul qilganligi bilan fandır, - deb yozadi u, - olam qonuniyatlarini ochuvchi fanning o'zi ham umuminsoniy yutuqlar vositasida anglashiluvchi bir olam va ongidir. Har bir bilimli

xalq fanda ahamiyatga ega bo'lishi uchun, uni barcha xalqlar uchun namuna bo'lib qoluvchi haqiqatlar bilan boyitish lozim. Aksincha, o'zining fanini yaratib olgan xalq, boshqa xalqlarga tushunarsiz bu xususiy fani bilan fanga qanday foyda keltirishi mumkin. Va nihoyat, har bir xalq o'zi uchun maxsus fanlar yaratib, ajdodlari va zamondoshlari erishgan natijalarni o'zlashtirmasa, fanda olg'a siljish bo'larmidi? Frantsuz matematikasi, ingliz olam tortishish qonuni, nemis kimyoviy xususiyatlari qonuni kabi iboralar tushunarsiz bo'lgani kabi Rus fani tushunchasi ham mazmunga ega emas. Bu iborani faqatgina fanning predmeti Rossiya, uning tabiati yoki tarkibi bo'lgan fan qismigagina tatbiq qilish mumkin.

Shunday qilib, Ushinskiy ilmiy bilimlar rivojlanishida qat'iy milliy chegara bergilanishiga qarshi bo'lgan. U olimlar tomonidan xorijiy hamkasblari tomonidan erishilgan ilmiy yutuqlardan foydalanish, doimiy hamkorlik va o'zaro tajriba almashish kabi ilmlar amalga oshirilishini juda zarur deb hisoblaydi.

Ushinskiy qo'llanilayotgan tarbiya tizimining o'zlashtirilishi muammosiga boshqacha yondashgan. Uning fikriga ko'ra, har bir mamlakatda tarbiya tizimi muammosi shunchalik o'ziga xos xarakter kasb etganki, xorij tajribasini o'zlashtirishning deyarli imkoni yo'q. Bunday g'oya Ushinskiy asarlarida aniq ifodasini topgan. Nemis, ingliz, fransuz, amerikalik tarbiya tizimidan aynan bir xil narsa talab qilmaydi. Tarbiya nomi ostida har bir xalq turlicha tushunchani qo'llaydi. Har bir xalqda o'ziga xos komil inson timsoli mavjud va ular tarbiyasidan yosh avloddan ana shunday komil inson yaratishni talab qiladi.

Har bir xalqqa birdek tegishli umumiy tarbiya tizimi amaliyotda ham, nazariyada ham mavjud emas. Har bir xalqda o'zining maxsus tarbiya tizimi mavjud. Shuning uchun bir xalqning boshqasidan tarbiya tizimini o'zlashtirishining iloji yo'q.

Ushbu xolatda Ushinskiy turli xalqlarning o'ziga xos milliyligini mutloqlashtirgan deb tushunish mumkin. U yoki bu shaklda barcha xalqlarda mavjud; tarbiya usullari, mazmuni va maqsadiga qat'iy kiritiluvchi umuminsoniy qadriyat va g'oyalarni umumlashma sifatida talqin qilib, asosiy o'rinda muhokama qilmaydi.

Ushinskiyning xorijiy pedagogika tajribasini o'zlashtirish muammosiga oid qarashlarini mavhum ko'rinishda, Rossiyada bir necha o'n yillar davom etgan taraqqiyot yo'lini belgilashga oid munozoralarni e'tiborga olmay ko'rib chiqilsa, tushunish mushkullashadi. Milliy o'ziga xoslikni Rossiya ta'limi rivojlanish shartlariga nomuvofiq g'arb stereotiplarining mexanik ravishda o'zlashtirilishiga qarshilik qiluvchi maxsus tayanch sifatida ko'rish mumkin.

Lekin masalaning mohiyati Rossiya'ning o'ziga xosligidagina emas. Ushinskiy turli mamlakatlarning pedagogik amaliyotining eng yaxshi namunalarini birlashtirib, barcha xalq va mamlakatlar uchun yagona bo'lgan ideal tarbiya tizimi yaratish imkoniyatini inkor qiladi. Tarbiya'ning umumiy tizimi amaliyotda ham, nazariyada ham mavjud emasligini ta'kidlab shunday yozadi: "Har bir xalq tarbiya tizimidan munosib jixatlarni o'zlashtirib yagona, umumiy va mukammal tarbiya tizimi yaratish mumkinmi? Bo'lishi mumkin. Nemislardan ilmiy va falsafiy taraqqiyot boyliklarini, inglizlardan mulohazakorlik va xarakterni, fransuzlardan texnik tafakkurni etkazib bera olish salohiyatini, amerikaliklardan ijtimoiy ta'lim

to'g'risida davlat miqiyosida umumiy jarayonni tezkorligini olish kabi har bir davlatdan bir tushunchani olib shunday tarbiya tizimini yaratish mumkin. Lekin bu bilan, ya'ni shu maqsadga erishib, insoniy mukammallikning oliy idealini yarata olamizmi? Ishonch bilan ta'kidlash mumkinki, bunday terma tarbiya tizimi, agar mumkin bo'lsa ham, boshqa oddiy tizimlardan kuchsizroq bo'ladi. Bunday tizim xalqlarning ijtimoiy ta'raqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmasligi aniq".

Jahon pedagogik jarayonining kelgusi rivojlanish bosqichlari Ushinskiy fikrini deyarli tasdiqlaydi.

Sun'iy ravishda ta'lim tizimining qandaydir unversal modelini yaratish, uni butun jahon bo'ylab amaliyotga tatbiq qilish ya'ni "pedagogik esperanto" yaratishga intilish muqarrar omadsizlikka yuz tutar edi.

Ammo bularning bari xorij tajribasini o'rganishdan voz kechishga aslo yo'naltirilmaydi. Aksincha, Ushinskiy asarlarida keltirilgan G'arbiy Yevropa, Shimoliy Amerika mamlakatlari maktab va universitetlarining yorqin tavsiflanishi; ularning tashkiliy tuzilmasi va faoliyatining chuqur tahlil qilinishi rus pedagoglarida G'arbda ta'lim taraqqiyoti an'alariga bo'lgan qiziqishlarini yanada kuchaytiradi.

Xorijiy pedagogik tajriba L.N.Tolstoy e'tiboridan ham chetda qolmadi. O'zining betakror pedagogik qarashlarini shakllantirar ekan, maktab faoliyati tashkil qilinishi va usullarini yangi shakllari haqida jiddiy ish olib bordi. Bu maqsadda xorijiy tajribadan samarali foydalanish umidida, 1860-61 yillarda G'arbiy Yevropa davlatlariga pedagogik sayohat uyushtirib, Germaniya, Angliya, Fransiya, Belgiya, Italiya kabi mamlakatlarning maktab ishlari ahvoli bilan tanishdi.

Bu sayohatlardan Tolstoy qanday taassurotlar hosil qildi? Buni 1861 yilda yozgan xatlaridan birida keltirib o'tadi. Men Yevropa maktablari bo'ylab sayohatimni yakunlash arafasidaman. Fransiya, Angliya, Belgiya, Italiya va Germaniyaning bir qismini ko'rib chiqdim. Nafaqat senga va pedagogik olamga, balki o'zimga ham barcha ko'rganlarim haqida hisobot berish juda ayanchli. Keyin esa Tolstoy Yevropa pedagogikasida an'anaviylik hukmronligi, har qanday yangilik rad qilinishi, mavjud tizimining mukammalligiga ko'r-ko'rona ishonch bildirilishi haqida yozadi. Faqat biz, rus varvarlari, - kinoya qiladi Tolstoy,- hech narsani bilmaymiz. Inson kelajagi va ta'lim berishning yaxshi yo'llari haqida savollarga hamon yechim qidiraypmiz, ikkilanyapmiz. Yevropada bu masalalar hal etilgan. Qizig'i shundaki, ular buni shunchaki hal qilib qo'ygan. Yevropada nafaqat insonning kelgusi rivojlanish qonuniyatlarini, balki buning uchun qaysi yo'ldan borishini ham biladilar. Ular alohida shaxsiyat va butun boshli xalq uchun baxt nimadaligini biladilar, yana insonning oliy, uyg'un rivojlanishi nimadan iborat, unga qanday erishilini ham bildiradi. Ma'lum sub'ekt uchun qaysi fan va sa'nat foydaliroq yoki foydasiz ekanligini ham bildiradilar. Bu ham yetmagandek inson ruhini murakkab modda kabi xotira, ong va his-tuyg'uga bo'lib yuborgan. Bularning qaysi biriga qancha mashq kerakligini ham bildiradi. – Bularning bari aslo hazil ham, paradoks ham emas, balki men Germaniyada loaqal uning bir shahri Frankfurktda maktablarni o'rganish uchun kuzatganim kabi maktablarni o'rganayotgan erkin odam ishonch hosil qiladigan haqiqatdir.

Tolstoy xorijdan Yevropa maktablari tuzilmasi bilan tanishuv xech qanday ijobiy natija bermadi degan qat'iy ishonch bilan qaytib keldi.

U y yerda ko'rganlarining bari unda keskin e'tiroz tug'dirdi. Rus qishlog'ining bolalariga ta'lim berishni nemis-protestent, na klassik, na iezuit, na tarbiya'ning yangi nazariy tuzimini qo'ya olaman.

Ammo rus tajribasini ham inkor etadi. "Ruscha bo'lmagan nazariyalar begona, ularni rus o'quvchilari uchun qo'llash imkonsiz. Ularning beqarorligi, samarasizligi, o'ylashimcha, xorijliklarning o'zlari tomonidani isbot qilingan. Rus tizimini qo'llash ham men uchun imkonsiz. Buni yo'q bo'lib ketgan musiqa asbobi chalishni bolalarga nazariy jixatdan o'rgatishga qiyoslash mumkin."

Bundan boshqacha bo'lishi mumkin edimi? Axir Tolstoyning pedagogik dunyoqarashda "erkin tarbiya" g'oyalari ustivor edi. G'arbda esa maktab xayotini barcha tomonidan qa'tiy me'yorlarga solingani;

Maktab ta'limi bolalarining xaqiqiy qiziqish va talablaridan ajratib qolganligining guvohi bo'ldi.

Uning nazarida bunday chegaralash Rossiyadan ham kuchliroq tarzda G'arbiy Yevropa maktablari faoliyati va tashkiliy tuzilmalarida namoyon edi. Shunday bo'lsa ham, Tolstoy umri davomida xorijiy mamlakatlar maktabining rivojlanishiga qiziqishini susaytirmadi. Boshqa tomondan esa, g'arb pedagoglari uning "erkin tarbiya" to'g'risidagi g'oyalariga bot-bot murojaat qildilar. Masalan, 1902 yilda Yasnaya Polyanaga taniqli amerikalik pedagog va jamoat arbobi Jeyn Adems tashrif buyurdi. U Chikagoda setiment deb ataluvchi mukammal o'quv muassasiga asos solgan edi. Bu o'quv dargoxi barcha yoshdagilar uchun hamisha ochiq edi. U yerda ta'lim shakli va mazmuni o'zgaruvchanligi bilan farqli xususiyatlarga ega edi. Turfa xil saboqlar tinglovchilarning muayyan talablari va bevosita qiziqishlari asosida olib borilar edi. Tolstoy buni ma'qulladi. Unda o'zining insonparvarlik g'oyalarining pedogogik amaliyotda amalga oshirilishiga xarakat qilinayotganini ko'rdi.

1860 yilda ta'lim tizimini jadal islox qilish zaruriyati va Rossiyada yangi muhim omil – keng ijtimoiy – pedogogik xarakat paydo bo'lishi natijasida qiyosiy tavsiflashga ega xorijiy ta'lim haqida qator maqolalar chop etildi. Birgina "Pedagogik to'plam" da shu mazmundagi o'nlab ishlar nashr qilindi. Ular orasidan D.N. Semyonovning "Germaniya va Shvetsariya bo'ylab pedogogik sayohat to'g'risi" da hisobot (1866), N.P Pomeranstevning "Nemis va Amerika maktablari" (1868), N.X.Vesselning "Prussiya, Avstriya, Shvetsariya va Fransiya bilim yurtlari o'quv tizimi" kabilarni alohida ta'kidlash mumkin. Keyingi o'n yillikda shu yo'nalishdagi tadqiqot ishlari soni ortib bordi. G'arb mamlakatlari unversitetlari va maktablari to'g'risida materiallar "Boshlang'ich maktab", "O'qutuvchi", "Tarbiya jurnali", "Xalq maorifi vazirligi jurnali" kabi pedagogik jurnallarda uzluksiz e'lon qilindi. Shuningdek, ijtimoiy-siyosiy davriy nashrlarda ham shu mavzudagi ishlar salmog'i ortdi. Masalan, Xalq ta'limiga bag'ishlangan maqolalar va kitoblarning bibliografik ko'rsatgichida 1894 yilning o'zidayoq xorij muammosiga tatbiq qilingan 362 nomdagi asar mavjud edi. Bunday ko'rsatgich o'sha davrda xech qaysi davlatda qayd etilmagan edi. XX asr boshida xorij maktablari va pedogogikasi to'g'risida batafsil materiallar "Rus maktabi", "Garbiya

axborotnomasi” kabi jurnallarda bu muammo “G’arbning eng yangi pedagogik oqimlari” deb nomlangan maxsus bo’limda yoritib kelingan.

Yirik monografik ishlar paydo bo’ldi. P.G.Mijuyevning “Fransiyada ta’lim”(1900), “Amerikada maktab va jamiyat”(1902), “Yevropa va Amerikada zamonaviy maktab” kabi asarlarida g’arb mamlakatlarining maktab tizimiga oid qiziqarli qiyosiy tavsiflar keltirilgan. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, Mijuyev o’z asarlarida o’sha davr uchun yangilik hisoblangan ta’limning iqtisodiy samaradorligi muammosini tushuntirishga harakat qilgan. Xorij pedogogikasini o’rganishda E.N.Yanjulning salmoqli xissasi bor. U qator g’arb mamlakatlarining maktablari bilan bevosita tanishdi. 1896 yilda “Ta’lim axborotnomasi” jurnalida “Amerika maktabi rus maktabidan nimasi bilan farqlanadi” degan umumiy nom ostida maqolalar seriyasini e’lon qildi.

1902 yilda “Amerika maktabi, Amerika pedagogikasi metodlari ocherklari” asari nashr qilindi. 1917 yilda “Xalq maorifi vazirligi jurnali” saxifalaridan uning “Fransiya, Germaniya, Angliya, va AQShda maktab boshqaruvi tizimining qiyosiy ocherki” nomli mufasal asari joy oldi. Yanjul Amerika maktabi va pedagogikasini sovetlar davrida ham o’rganishda davom etdi. 1925 yilda uning “Amerika maktablarida loyihalar metodi amaliyoti” kitobi nashr qilindi. 1926 yilda esa “AQSh pedagogikasida faoliyatning ilmiy tashkil qilinishi,” 1927 yilda “AQShda maktab ishlarini tashkil qilishda eng yangi oqimlari” kitoblari dunyo yuzini ko’rdi. XX asr boshlarida mashhur g’arb pedogoglari – G.Kershenshteyner, P.Natorpa, D.D.yui asarlari uzluksiz rus tiliga tarjima qilinib, Moskva va Peterburg nashrlarida e’lon qilindi. Qiyosiy pedagogika tarixi bilan qiziquvchilarni 1900 yilda nashr qilingan rus pedagogi Kapnistning Germaniyada o’rta ta’lim tarixiga bag’ishlangan asari ham qiziqtirishi tabiiy.

Bu asarda gimnaziya ta’limida klassikizm o’rniga asosiy e’tibor qaratiladi. Lekin muallif belgilangan mavzu doirasidan chiqib, asarning kirish qismida xorijiy maktab va pedogogikani o’rganishning milliy ta’lim taraqqiyotidagi muhim ahamiyatini asoslab beradi. U shunday yozadi: “Insoniyat tarixiy rivojlanishining jixatlaridan biri sifatida ko’riluvchi ta’lim tarbiya ishlarida barcha madaniy mamlakatlar o’rtasida merosiylik va aloqadorlik bo’lishi muqarar hodisadir. Shuning uchun biz, rus xalqi ham, barcha milliy xususiyatlarimizga qaramasdan, boshqa xalqlarda maorif rivojlanish tarixini o’rganishimiz juda muhim. Shu bilan birga, ularning maktab ishlari tashkil qilinishi, bu jarayonga davlatning munosabati va ijtimoiy fikrlarning bu jarayonga ta’sirini o’rganishimiz kerak. Lekin, bizning fikrimizcha bunday o’rganish mulohazasiz, ko’r-ko’rona ularni o’zlashtirish maqsadida amalga oshirilmasligi lozim. Balki o’zimizda mavjud kuzatishlarning tekshirish uchun xorij tajribasini foydalanish imkoniyati yaratishi; maktab tarbiyasi milliy xususiyatlarini shakllantirishda munosib tushunchalarni to’g’ri aniqlashda yordam berishi; umum qabul qilingan ilmiy maktab maqomini olish uchun jahon madaniyati yutuqlaridan oqilona foydalanishni o’rgatish lozim. Shuningdek, maktab masalalarini o’rganish, boshqa davlatlar o’tib bo’lgan sinov tajribasi va tatqiqotlarini qaytadan takrorlash zaruratidan xalos qiladi.

Kopnist asari e’lon qilingandan so’ng yuz yildan ortiq vaqt o’tadi. Lekin xorijiy ta’limni o’rganish vazifalaini chuqurligi va aniq bayon etilgani bilan uning

asarida keltirilgan fikrlar zamonaviy qiyosiy pedogoglar nuqtai nazariga to'la muvofiqligicha qolmoqda.

Shunday qilib, XIX asr va XX asr boshida xorijdagi va milliy ta'lim tizimi ahvoli to'g'risida dalillar yig'ish tasniflash yoki birlamchi tahlilga tortishga qaratilgan g'arb mamlakatlari va rus pedogoglarining tatqiqotlari hajmi kengayib bordi. Ammo bu muammo bilan shug'ullangan mualliflarning aksariyati buni yo'l-yo'lakay hisoblab, asosiy ish faoliyati sifatida ko'rib chiqmagan.

Mavzu: Qiyosiy pedagogika fani rivojlanishida xalqaro tashkilotlar va ularning faoliyati.

Reja:

1. YUNESKO tashkilotining ta'lim sohasidagi faoliyati.
2. YUNISEF, MOT(XMT) xalqaro tashkilotlarining vazifalari va ta'lim-tarbiya jarayonlari yuksalishidagi o'rni.
3. AQSH ning "Tinchlik korpusi" va uning ish faoliyati.

Tayach tushunchalar: Yunesko, Yunisef, Mot(XMT), AQSH ning "Tinchlik korpusi"

YUNESKO- by tashkilot Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'lim, fan, madaniyat masalalarini rivojlantirishga ixtisoslashtirilgan tashkiloti bo'lib, u 1946 yilda tashkil etilgan.

1992 yilgi ma'lumotlarga qaraganda, bu xalqaro tashkilotga jahonning 171 davlati, shu jumladan, O'zbekiston ham a'zodir.

By tashkilotning qarorgohi Fransiyaning poytaxti Parij shahrida bo'lib, uning oliy boshqaruv organi — Bosh direktordir.

Bu xalqaro tashkilotga a'zo bo'lgan mamlakatlarning vakillari 2 yilda bir marta o'zlarining Bosh konferenstiyalariga to'planadilar. Bu anjumanda ular YUNESKOning keyingi 2 yillik faoliyatining dasturini qabul qiladilar. Ushbu dasturni amalga oshirish uchun unga a'zo bo'lgan davlatlar mablag' — byudjet ajratadilar.

YUNESKO faoliyatida xalqaro hamkorlik, tinchlikni saqlash masalalari asosiy o'rinni egallaydi. Shu tufayli ham uning Nizomida "Urush haqidagi fikrlar odamlar aqlida paydo bo'ladi, binobarin, urush vasvasasini ularning ongidan chiqarib, tinchilikni himoya qilish g'oyasini tarbiyalamoq kerak"- deb yozib qo'yilgan.

YUNESKO faoliyati o'ta xilma-xil va ko'p qirralidir. Loqaq uning ta'lim bo'yicha faoliyatiga nazar tashlaylik. Bu boradagi ishlar juda ko'p yo'nalishlarda olib boriladi va bu yo'nalishlar bir-biridan muhimdir. By rivojlanayotgan mamlakatlarda savodsizlikni tugatish, jahon ta'limi rivojlanishidagi tendenstiyalarni tahlil qilish va uni ommalashtirish, u yoki bu mamlakatda ta'lim

bo'yicha olib borilayotgan siyosatni ham moddiy ham ma'naviy rag'batlantirish va hokazolar.

YUNESKO mazmunli ta'limining hamma uchun birday imkoniyat doirasida bo'lishini ta'minlash, uning uzluksizligini qaror toptirish, ta'limni va uning shaklini kelajakda rivojlanishi tamoyillaridan kelib chiqadi.

O'qituvchi kadrlar tayyorlash, ularni nazariy-metodik saviyasini muttasil oshirib borish, jahonning ba'zi mamlakatlarida muammo bo'lib hisoblangan xotin-qizlarning erkaklar bilan bab-barobar bilim olish haq xuquqlarini ta'minlash, ekologik ta'limni yo'lga qo'yish darslik va dasturlarni takomillashtirish, mamlakatlar o'rtasida ta'lim bo'yicha hamkorlikni butun choralar bilan rivojlantirish va juda ko'p boshqa masalalarni hal etadi.

Bu sahovatli faoliyatning barchasi yoshlarga jahon talablari ruhida ta'lim berish ularni xalqaro hamkorlik, o'zaro ishonch, do'stlik, birodarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgandir.

Fan va texnologiya'ni rivojlantirish borasida YUNESKO bir qator davlatlararo dasturni amalga oshirdi. Bu dastur asosan ekologik muhitni yaxshilash, atrof-muhitni muhofaza etish bilan bog'liqdir. Shuningdek, mazkur yunalishda muvofiqlashtirilgan, birgalikdagi ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish, jahon ilmiy markazlari, universitetlar, olimlar hamkorligini rivojlantirish bilan bog'liq muhim ishlar ham yo'lga qo'yiladi.

Ma'lumki, hozirgi dunyoda millatlar va xalqlarning madaniy, tarixiy meroslarini, osori atiqalarini asrash, avaylash, kelajak avlodlar uchun uni saqlash, ta'mirlash ishlari katta ahamiyatga molikdir.

Bu jahonshumul masalada YUNESKO asosiy o'rinni egallaydi. Uning ro'yxatiga jahon tarixiy yodgorliklarining iftixori hisoblangan buyuk Xitoy devori, London Taueri, Klimenjarodagi milliy park va boshqa minglab ob'ektlar kiradi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, 1993 yildan boshlab O'zbekistonning Samarqand, Buxoro, Xiva, Qo'qon, Toshkent va boshqa joylaridagi ko'plab tarixiy obidalar ana shu ro'yxatga kiritildi.

Har yili bu ro'yxatga yangi-yangi tarixiy obidalar, yodgorliklar nomi qayd etib boriladi.

YUNESKO faoliyati tarkibiga yana xalq og'zaki ijodiyoti, folklor, o'lanlar, aytishuvlar, maqomlar, xalq kuylari, laparlarni saqlash ham kiradi.

Adabiyot bo'yicha YUNESKOning roli ayniqsa salmoqlidir. Jahon adabiyoti, uning shox asarlari, adabiy meros ayniqsa u tomondan e'zozlanib, ular to'planadi va jahonning turli tillariga tarjima qilinib, bosmadan chiqariladi va tarqatiladi. Shuningdek, YUNESKO ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish, jahon ahlini voqea va xodisalardan voqif qilish masalalariga ham faol qatnashib uning rivojlanishiga ko'maklashadi.

Bu xalqaro muassasa ko'plab vaqtli matbuot va nashrlarga xomiylik qiladi.

1992 yil 2 martda O'zbekiston Birlashgan Millatlar Tashkilotining a'zoliciga qabul qilingach, BMTning barcha tashkilotlariga xaqli a'zo bo'lib kira olish xuquqiga ega bo'ldi. Shu bois Respublikamiz 1993 yil 26 oktyabridan boshlab YUNESKoga a'zo bo'lib kirdi.

Yuqoridagi sanalardan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston YUNESKOga a'zo bo'lganiga ikki yildan ko'proq vaqt o'tdi. Lekin shu qisqa vaqt ichida ko'p narsa qilib ulgurildi.

1993 yilning yuqorida YUNESKOning ko'zga kuringan ekspertlari yurtimizga tashrif buyurib, Samarqand, Buxoro Xiva shaharlarining tarixiy obidalarini borib ko'rdilar v o'rgandilar. Ularda bu shahardagi betakror tarixiy obidalar katta taassurot qoldirdi. Natija shu bo'ldiki, xalqimizning bu o'chmas yodgorliklari qayta tiklanib, ta'mirlash dasturi tuzildi va bu dasturni 1995 yil boshlaridan amalga oshirishga kirishiladigan bo'ldi.

1994 yilning aprel oyida YUNESKOning barcha bo'limlarining vakillari Toshkentga kelishdi. Ularning bu tashrifidan maqsad Markaziy Osiyo respublikalarida YUNESKOning vazifalarini aniqlab olishdan iborat edi.

Shu yilning oktyabr oyida Samarqand shahrida Markaziy Osiyo va jahon olimlari uchrashib, bu shaharda YuHECKO tasarrufidagi Markaziy Osiyo respublikalarini o'rganish instituti tashkil etishga qaror qilindi.

Bu institut jahonning shu mintaqasida o'rganish bo'yicha, eng yirik markaz bo'lib qoladi, binobarin, Samarqand o'rta asrlarda bo'lganidek, hozir ham jahonning eng ko'zga ko'ringan ilmiy markazlaridan biri bo'lib qoladi.

YUNESKO tashabbusi bilan Fransiya'ning Parij shahrida, samarqandlik olim, davlat arbobi Muhammad Tarag'ay Ulug'bek tavalludining 600 yillik yubiley tantanalari bo'lib o'tdi. Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlarining butun jahon tarixiy obidalar shaharlari ro'yxatiga kiritish bo'yicha ham ko'pgina ishlar qilindi.

YUNESKO Markaziy Osiyoda ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish istiqbollari o'rganish ishida ham katta amaliy yordam ko'rsatmoqda. Bu ish shunisi bilan katta ahamiyatga molikki, butun Markaziy Osiyo Respublikalari Orol dengizining qurib borayotganligi munosabati bilan jiddiy ekologik tanglikka, sanoat chiqindilaridan atrof- muhitni ifloslanishi kabi muammolarga duch kelmoqdalar.

YUNESKO ana shu muammolarni, boshqa xalqaro va hududiy hamjamiyat tashkilotlari bilan hamkorlikda bu bartaraf etish yo'lida ishlashga o'zining tayyor ekanligini izhor etdi.

Ma'lumki, Birlashgan Millatlar Tashkiloti jahon madaniyati va ma'rifatini rivojlantirish un yilligini (1988- 1997) o'tkazishga qaror qilgan edi.

YUNESKO ham shu doirada faoliyat ko'rsatib, bir paytlar jahon iqtisodiy, madaniy va ma'rifiy rivojlanishida muhim o'rin tutgan «Buyuk Ipak Yo'li» ni kompleks o'rganish dasturini qabul qildi. Bu dasturning maqsadi Sharq bilan G'arb o'rtasidagi bu quruqlikdagi va dengizdagi savdo yo'lini salohiyatini aniqlash, tiklashdan iborat bo'lsa, ikkinchi tomondan bu yo'l Sharq bilan G'arbning madaniy va ma'rifiy hamkorligini ham bir-biriga bog'lovchi muhim ko'prik ekanligini ochib berish, uni tiklashdan iboratdir.

Endilikda bu ulkan tadqiqotlar to'rt asosiy yo'nalishda olib borilmoqda:

1. Ipak yo'li mamlakatlariga kiruvchi xalqlarning tili va yozuvini o'rganish;
2. Karvonsaroylar o'rnini aniqlash va ularni qayta tiklash, pochta aloqalarini yo'lga qo'yish;
3. Kosmik arxeologiya'ni qayta jonlantirish;

4. Jahon turistlar tashkiloti bilan hamkorlikda ipak yo'li bo'ylab turistik yo'nalishlarni ochish va uni xarakatga keltirishdan iboratdir.

Hozirgi kunda Respublikada YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi milliy komissiyasi tashkil etildi. Bu komissiya tarkibiga davlat arboblari, olimlar, taniqli madaniyat hodimlari bilan bir qatorda ta'lim muassasalarining ham vakillari kiritildi.

YUNISEF 1946 yilning 11 dekabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining birinchi sessiyasidayoq bir ovozdan YUNISEF — BMTning Favqulodda Bolalar Fondi nomi bilan tarkib topdi.

YUNISEF tashkil topgan dastlabki yillarda uni mablag'i urushdan qattiq jabrlangan Yevropa va Xitoyda bolalarga oziq-ovqat, dori-darmonlar uchun sarf qila boshladi. 1950 yil dekabrda BMT Bosh Assambleyasi YUNISEF vakolatini yanada kengaytirdi. Uning mablag'lari rivojlanayotgan davlatlardagi son-sanoqsiz bolalar uchun sarflayna boshladi.

1953 yilning oktyabridan BMT Bosh Assambleyasi YUNISEFni o'zining doimiy organiga aylantirdi. Endi u Birlashgan Millatlar Tashkilotining bolalar fondiga aylantirildi. Lekin uning kafolatlari va vazifalari to'laligi saqlab qolindi. 1960 yillardan boshlab YUNISEF bolalar manfaatini global himoya qiluvchi zabardast organga aylandi.

1965 yilda YUNISEFning Nobel mukofotiga sazovor bo'lishi xalqaro bolalar hayotida naqadar xayriya va saxovat manbai bo'lib shakllanganligining to'la e'tirof etilish 60'ldi.

Hozirgi davrda ham YUNISEF bolalar manfaatini himoya qilishga, ularni sog'lom, o'qimishli bo'lib o'sishlariga ko'malashish, bolalar o'limini oldini olish, ommaviy qirg'in keltiruvchi va boshqa xavfli kasalliklardan muhofaza qilish onalik va bolalikni himoya qilish, loaqal qizlar hamda o'g'il bolalarga bepul boshlang'ich ma'lumot berish, ular farovonligini ta'minlash ishlariga asosiy e'tiborni qaratmokda.

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach, bu sahovatli tashkilot bizning mamlakatimizda ham insonparvarlik faoliyatini boshlab yubordi.

Uning Respublikamizdagi faoliyatining asosiy yo'nalishlari onalik va bolalikni himoya qilish, ularga kerak, tibbiy yordam ko'rsatish, to'la qonli ta'lim berish, turmush sharoitini yaxshilash, ijtimoiy kafolatlarni himoya qilishdan iboratdir. Shuningdek YUNISEF respublikamizda onalar va bolalar kasalliklarini oldini olish, ularni 100 foiz immunizastiya qilish bolalarni chechak, och terlama, difteriya, poliomielit, ko'k yo'tal, quturish kabi kasalliklardan himoya qilish kabi amaliy ishlarni bajarmoqda. Xuddi shu maqsadlarda mana ikki yildan buyon O'zbekistonlik bolalarga vakstinalar keltirilmoqda.

Mana shu dasturga asosan dori-darmonlar, tibbiyot anjomlari va boshqa zarur narsalar olib kelinmoqda, ommaviy tushuntirish ishlari olib borilmoqda, turli plakatlar, yo'riqnomalar, qo'llanmalar nashr qilinmokda.

YUNISEF ta'limni amalga oshirishga ko'maklashishda ham faol qatnashmoqda. Ayniqsa bu tashkilot maktabgacha tarbiya va boshlang'ich ta'limga ko'proq yo'naltirilgan.

Albatta, YUNISEFning ta'lim bo'yicha dasturida ko'zda tutilgan bir qator ishlar ham loyiha bosqichida turibdi.

1990 yilda jahonning 71 davlati boshliqlarining oliy darajadagi tarixiy uchrashuvi bo'lib o'tdi. Bu uchrashuvda bolalar manfaatlarini himoya qilish masalasi ham ko'rib chiqildi. Bolalar sog'lig'ini ta'minlash ularga bilim berish, ular huquqlarini himoya qilish, to'q va farovon bolalikni ta'minlash bo'yicha 2000 yilga mo'ljallangan 27 aniq maqsadni ko'zlovchi qaror qabul qilindi. Hozirgacha bu qarorni 153 mamlakatda ma'qullandi. Bizning Respublikamizda ham 6u xalqaro xujjatni amalga oshirish bo'yicha «Milliy harakat dasturi ishlab chiqishga kirishilgan.

MOT (XMT) Inson huquqlarini hurmat qilish, ularning mehnat turmush sharoitini yaxshilash, ish bilan ta'minlashni yo'lga qo'yish, mehnatkashlarning jamiyat talablariga mos kasb bilan ta'minlash ularning kasb mahoratlarini oshirish, iqtisodiy ahvolini yaxshilash kabi ijtimoiy adolat tamoyillarini amalga oshiruvchi xalqaro tashkilot — MOT (xalqaro mehnat tashkiloti) birinchi jahon urushidan keyinroq tashkil etilgan edi.

Uning tashkil etilishiga birinchi jahon urushi oqibati, jahonda yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy holat sabab bo'ldi. Chunki jahonda ro'y berayotgan barcha ijtimoiy iqtisodiy islohotlar jahon miqyosida aks etmog'i ko'zda tutilgan edi.

XMTning eng noyob xususiyati shundaki, unda ish beruvchilar va mehnatkashlar iqtisodiyotda ijtimoiy hamkorligini shakllantiradi davlat muassasalari bilan teng huquq, tashkilotning siyosati va faoliyati dasturini ishlab chiqishda ishtirok etadi.

Oradan 25 yil o'tgandan keyin XMTning Filadelfiya Konferenstiyasida uning maqsad va vazifalari kengaytirildi, jahonning rivojlangan, rivojlanayotgan davlatlari o'rtasida aholini mehnat va mehnatga tayyorlash bo'yicha keng hamkorligini yo'lga qo'yish masalalari eng dolzarb masala deb qabul qilindi.

1946 yildan XMT Birlashgan Millatlar Tashkilotini birinchi ixtisoslashtirilgan muassasasiga aylantirildi. 1969 yilda uning faoliyati Nobel mukofoti bilan taqdirlash loyiq deb topildi. Unga 1993 yil hisobi bilan 168 mamlakat a'zo bo'ldi.

U hozir quyidagi vazifalarni bajarmoqda:

1. Mehnatkashlarning ish sharoitini va turmush tarzini yaxshilash, ishga joylasha olish qobiliyatini oshirish;

2. Xalqaro mehnat normativlarini joriy etish, uni qo'llanishini nazorat qilish;

3. Keng ko'lamda xalqaro texnik-texnologik hamkorlikni yo'lga qo'yish, bu sohada davlatlar o'rtasida faol hamkorlikni va bu siyosatni samarali amalga oshirishni yo'lga qo'yish;

4. Professional tayyorgarlik, hunar-texnika ta'limi umumiy tadqiqotlar, nashriyotlar sohasida faoliyat ko'rsatish va xokazolar.

Bundan tashqari XMT o'zining qudratli o'quv markaziga ham ega. Bu o'quv markazi Italiya'ning Turin shahrida bo'lib, yiliga unda 170 mamlakatdan 60 mingga yaqin kishilar mehnatga tayyorlash, ta'lim, tashkil etish kabi eng zamonaviy va dolzarb sohalarda o'qitiladi.

Shuningdek XMT tasarrufida Jeneva shahrida ijtimoiy mehnat bo'yicha tadqiqotlar olib boruvchi xalqaro institut ishlab turibdi.

XMTning oliy organi har yili o'tkaziladigan xalqaro Konferenstiyadir. Unda mehnatni tashkil qilish, uning xalqaro huquqiy asoslarini takomillashtirish, mehnat ta'limini amalga oshirish va boshqa dolzarb masalalar ko'rib chiqiladi. Konferenstiya ishiga ma'muriy kengash rahbarlik qiladi. Bu kengash tarkibida 28 hukumat, 14 mehnatkashlar, 14 ish bilan ta'minlovchilar vakillari bor. Unga doimiy rahbarlikni xalqaro mehnat byurosi amalga oshiradi. Byuroga esa Bosh direktor rahbarlik qiladi. By lavazimda belgiyalik Mishel Xansenn faoliyat ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasi XMTga 1992 yil 13 iyulda a'zo bo'gan. O'zaro munosabatlar yaxshi rivojlanmoqda. Bu hamkorlik:

- a) O'zbekiston fuqarolarini o'z-o'zini ish bilan ta'minlash;
- b) mehnat taqsimoti, ish bilan ta'minlash, kasblarga o'qitish masalalarida chet ellarda malaka oshirish;
- v) aholini kam ta'minlangan qismini ijtimoiy himoya qilish;
- g) kasb ta'limini yo'lga qo'yish yo'nalishlarida rivojlanmokda.

Respublika ishchi kuchlarini xalqaro me'yorga olib chiqish, kasb ta'limini takomillashtirishga bag'ishlangan bir qator seminar-kengashlar XMT, Respublika xalq ta'limi va mehnat vazirliklari bilan hamkorlikda o'tkazildi. XMT bilan hamkorlikning yangi bosqich va yo'nalishlarda rivojlantirish choralari ko'rilmoqda.

Prezident Jon F. Kennedi 1961 yilning 1 martida o'zining maxsus farmoni bilan Tinchlik korpusini tashkil etdi. Uning vazifasi esa, bir-birini o'zaro tushunish orqali har xil millat kishilarining o'rtasida tinchlik va totuvlikni mustahkamlashdir. Tinchlik Korpusi — Amerika Qo'shma Shtatlarining mustaqil hukumat muassasasi, Prezident Ijroiya komitetiga hisob beruvchi hukumat tashkilotidir.

Bu tashkilot siyosiy tashkilot emas. Uni mablag' bilan AQSH Kongressi ta'minlaydi. Tinchlik Korpusining rahbari Prezident tomonidan tayinlanadi, uning ko'rsatmalariga muvofiq ishlaydi, unga hisob beradi.

TINCHLIK KORPUSINING UCH MAQSADI

1. Muhtoj mamlakatlar va ularning fuqarolariga yuqori malakali mutaxassislar bilan yordam berish;

2. Jaxondagi boshqa mamlakatlar va odamlarning AQSH va uning odamlarini yaxshiroq tushunib olishiga ko'maklashish;

3. Amerikaliklarga ba'zi mamlakatlar va uning kishilarini yaqindan tanishtirish. Shu asosda insonlarning bir biriga yaqinlashuvini ta'minlashdan iboratdir.

TINCHLIK KORPUSINING ISH FAOLIYATI

Chet ellarda ko'ngillilarni qo'llab-kuvvatlash maqsadida ofislar tuzilib, unga vakolatli rahbar tayinlanadi. Ko'ngillilarga shaxsiy yordam, nazoratchi, rahbarning bir nechta texnik jihatdan assistentlari xizmat qiladi, o'sha xududa profilaktik va tibbiy yordam ko'rsatiladi.

Ko'p mamlakatlarda Tinchlik Korpusi ikki tomonlama bitim asosida ishlaydi. Bitimning asosiy punktlari huquqiy holatga tegishli ko'ngillini, Amerika Qo'shma

Shtatlari xodimini, shuningdek, faoliyat ko'rsatayotgan mamlakat munosabatlarini qamrab oladi.

Qabul qilayotgan mamlakatning rasmiy shaxslar bilan muzokaralari, kutilayotgan dasturlar, ko'ngillilarni taqsimlash, uy-joy va boshqa jihatlar bilan ta'minlashga oid masalalar Tinchlik Korpusi dasturining bajarilishiga yordam beradi.

O'zbekistondagi Tinchlik Korpusi 1992 yilning 4 noyabrida Toshkent shahrida O'zbekiston Respublikasi va Qo'shma shtatlar Tinchlik Korpusi davlatlararo shartnomasiga imzo chekdilar. Shu yili respublikamiz hukumati Tinchlik Korpusi ko'ngillilarini oliy va o'rta o'quv-yurtlarida ingliz tilidan dars berishga, shuningdek, kichik biznesni rivojlantirishda yordam berishga taklif qildi.

1992 yilning 20 dekabrda Toshkentga boshlang'ich uch oylik o'qish uchun 54 nafar ko'ngilli xizmatchilar keldilar. Bu davr mobaynida ular rus va o'zbek tillarini, o'zbek madaniyati, o'z sohasi dasturini o'rganishdi. Umumiy tabiiy tayyorgarlik bo'yicha mashg'ulotlarga qatnashishdi. Tayergarlikni muvaffaqiyatli o'tagach, 1993 yil mart oyida viloyatlardagi ish joylariga keldilar.

Tinchlik Korpusining bapcha ko'ngillilari oliy ma'lumotlilardir. Ko'pchiligi boy ish tajribasiga ega, asosiy maqsadi — o'zbek xalqiga yordam ko'rsatishdir. Ko'ngillilarga taalluqli bo'lgan ko'chish, tibbiy yordam ko'rsatish, o'qitish xarajatlarini va moddiy nafaqalarini to'ladi. Ko'ngillilarni qabul qilgan tashkilot va muassasalar har bir xizmatchini uy-joy, ish va ijtimoiy va kasbiy qulayliklar bilan ta'minlaydilar. Hozir ular shu mamlakatdagi hamkasblari bilan turli masalalar ustida ishlamoqdalar. Ko'ngillilar mazkur mamlakat pulida maosh oladilar. Bu maosh oziq-ovqat, transport va boshqa zarur xarajatlarga sarflanadi. Nafaqa miqdori mahalliy hamkasblarining maoshiga teng bo'ladi.

Tinchlik Korpusi O'zbekistonda ikkita dasturni amalga oshira boshladi. Bular kichik biznes va metodik manbalar asosida ingliz tilini o'qitishni takomillashtirishdir. Kichik biznesni rivojlantirish dasturining asosiy vazifasi erkin bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida mamlakat kuchlarini qo'llab-quvvatlashdan iborat. Bu soha maslahatchilari marketing, bozor tahlili, moliyaviy rejalashtirish, byudjet, buxgalterlik hisobi, bank va axborot tizimlari bo'yicha ish tarjibalariga egalar. Tuzilgan shartnomaga muvofiq, maslahatchilar bepul xizmat ko'rsatishadi. Bu dastur ikkita sohada — xususiylashtirish va xotin qizlarni biznesda qatnashishga jalb etishdan iborat.

Metodik manbalar asosida ingliz tilini o'qitish dasturining asosiy maqsadi esa quyidagicha:

Birinchi, zamonaviy usul bo'yicha tayyorgarlikni o'tagan amerikalik o'qituvchining maktab o'qituvchilari va oliy o'quv yurti talabalariga yuqori saviyada dars berishiga erishish;

Ikkinchi, ingliz tili o'qituvchilarining nutq va texnik malakasini oshirish, pedagogik materiallarni puxta egallashda oliy va o'rta maxsus ta'lim hamda xalq ta'limi vazirliklariga yordam berish;

Uchinchi, ko'ngilli ingliz tili o'qituvchilari o'z mahalliy hamkasblariga kasb bo'yicha axborotlar almashtirish birlashmasini tashkil etishga qaror qildilar.

Nazorat savollari:

1. Qiyosiy pedagogika fani taraqqiyotida YUNESKO tashkilotining faoliyati nimalardan iborat?
2. YUNISEF tashkilotining ta'lim sohasidagi vakolatlarini qanday izohlaysiz?
3. "Xalqaro mehnat tashkiloti"ning kadrlar va ularni ish bilan ta'minlash masalasi doirasidagi vazifalarni qanday amalga oshiradi?
4. O'zbekiston Respublikasining xalqaro tashkilotlar bilan hamkorligi qanday imkoniyatlarni yaratib beradi?

Mavzu: Jahon mamlakatlarida ta'lim muammolarini hal etish.

Reja:

1. Ta'limni isloh qilishda o'quv dasturlarining ahamiyati.
2. Jahon mamlakatlarida ta'limni integrastiyalashtirish va kasbga yo'naltirish masalalari.
3. Ta'limni differenstiyalashtirish muammolari va maxsus maktablar faoliyati.

Tayanch tushunchalar: Found Karnegi, pedagogik markaz, Bosh yangi ba'zis, Integrastiyalashtirilgan o'quv dasturlari.

Vatanimiz ta'limi keng qamrovli islohotlarni hamda qayta qurish ishlarini amalga oshirishdek murakkab jarayonni boshidan kechirmoqda. Ulardan ko'zda tutilgan maqsad- maktab faoliyatini demokratlashtirish, uning insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirish, shu asosda o'quv-tarbiya ishlari mazmunini, uning shakl va uslubini kompleks yangilash va yanada takomillashtirishdan iboratdir. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishning muhim shartlaridan biri chet el maktabi va pedagogikasi tajribalariga munosabatni tubdan o'zgartirishdan iborat ekanligini hayotning o'zi ko'rsatmoqda.

Bu tajribalarni sinchkovlik va qunt bilan o'rganish orqali biz ta'limda xato va yanglishishlardan, shubhali xulosalardan o'zimizni saqlashimizdan tashqari, ta'lim-tarbiyada qotib qolgan, eskirgan, o'z dolzarbligini yo'qotib borayotgan ish shaklli va uslublaridan tezroq xalos bo'lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo'shimcha boy manbalarga ham ega bo'lamiz.

Shuni e'tirof etish kerakki, rivojlangan mamlakatlarda ta'lim sohasida ulkan o'zgarishlar sodir bulayotgan bir davrda, bizda ta'lim mazmunini yangilash, uni boshqarish, yangi pedagogik texnologiya'ni maktab hayotiga tadbiq etishda hamon kamchiliklar mavjud.

Ta'lim-tarbiyada samarali islohotlarni amalga oshirish talab etilayotgan hozirgi davrda esa ilmiy-texnika taraqqiyoti, yangi texnologik revolyustiya sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsata oladigan jamiyat a'zolarini etishtirib berish, yosh avlodni kasb-hunarga yo'naltirishda davlat xizmatini hamda o'rta ta'limning ko'p variantli uchinchi bosqichini joriy etish, ta'lim mazmunini yaxshilashda pedagogik vositalarni ko'llash, ta'limda tashabbus- korlik va ijodkorlikka keng yo'l ochish, uning muhim tizimlarini yaratish kabi chet el tajribalarini o'rganish ayni muddaodir.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'limniig, mamlakat ichki siyosatiga faol ta'sir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligi, e'tirof qilingan haqiqatdir. Shu tufayli ham chet mamlakatlarda maktab ehtiyojini iqtisodiy ta'minlashga ajratilayotgan mablag' miqdori yildan-yilga oshib bormokda.

Yaponlarda, masalan, «maktab muvaffaqiyat va farovonlik timsoli»gina bo'lib qolmay, «u insonlarni yaxshilaydi», degan fikr ishonch va e'tiqodga aylangan.

Ta'lim to'g'risidagi g'amxurlik taniqli siyosatchilarning ham hamisha diqqat-e'tiborida bo'lgan. Shuning uchun ham AQSHning sobiq Prezidenti R. Reyganni, Buyuk Britaniya Bosh vaziri M. Techcherni, Fransiya Prezidenti F. Mitteranlarni maktab islohotining tashabbuskorlari deb, bejiz aytishmaydi. F. Mitteran maktabni «Jamiyatni hapakatlantiruvchi kuch» deb hisoblagan.

Rivojlangan mamlakatlarda pedagogik tadqiqotlarni amalga oshiradigan ko'p sonli ilmiy muassasalar ishlab turibdi. Germaniyada ularning soni 2 mingdan ortiq. Fransiya, AQSH, Yaponiyada ta'lim-tarbiya nazariyasi muammolari bilan yuzlab davlat va xususiy tashkilotlar, universitetlar, pedagogik tadqiqot markazlari shug'ullanmoqdalar. Ular faoliyatini esa halqaro ta'lim markazlari, masalan, AQSHda xalqaro ta'lim instituti muvofiqlashtirib bormoqda Ko'pchiligining faoliyati o'quv dasturini takomillashtirish va qayta ko'rishga qaratilgan.

Maktab dasturlarini o'zgartirish ikki asosiy yo'nalishda: ekstensiv va intensiv yo'l bilan amalga oshiriladi. Birinchi holatda o'quv muddati uzaytiriladi, o'quv materiallari hajmi ko'paytiriladi; ikkinchi holda esa mutlaqo yangi dastur yaratiladi. Bu o'rinda ikkinchi yo'l, ko'pchilik mutaxassislarning e'tiroficha, maqbul hisoblanadi.

1961 yilda «Bosh yangi ba'zis» tamoyillari asosida AQSH o'rta maktablarini isloh qilish boshlangan edi. Buning mohiyati shundaki, ingliz tili va adabiyoti (to'rt yil), matematika (to'rt yil), tabiiy bilimlar (uch yil), ijtimoiy fanlar (uch yil), kompyuter texnikasi (yarim yil)kabilardan iborat besh yo'nalishdagi majburiy ta'lim joriy qilindi.

Har bir yo'nalish o'z navbatida bir necha qismga bo'linadi. Masalan, matematika, algebra, trigonometriya, ish yuritish, kompyuter texnikasini qo'llashdan iborat. Barcha majburiy predmetlar tarkibiga yangi kurslar kiritildi. 1985 yildan e'tiboran barcha yuqori bosqich kollejlarning 90 foizi shu besh ba'zisli tamoyillar asosidagi dasturlar bilan ish olib bormoqdalar. Natija: majburiy tayyorgarlik bo'yicha ta'lim hajmi qisqardi, shu bilan bir qatorda dastur chuqurlashtirilib o'rganiladigan kurslar hisobiga tig'izlashdi.

80-yillarda majburiy ta'lim hajmini qisqartirish jarayoni yanada chuqurlashtirildi. Hatto ayrim kollejlarda bu sohada uch yangi: ingliz tili va adabiyoti, matematika, ijtimoiy bilimlar ba'zislari asosida ish olib borilmoqda. Ta'limning boshqa turlari esa ixtisoslashtirish davrigacha amalga oshiriladigan bo'ldi.

Amerikadagi ko'zga ko'ringan «Found Karnegi» pedagogik markazi bu dasturni XXI asr dasturi deb baholamoqda. O'quv dasturlarini qayta qurish jarayoni G'arbiy Yevropa davlatlarida ham amalga oshirilmoqda. Masalan, Buyuk Britaniyada ta'lim vazirligining tavsiyalariga muvofiq o'quv rejasi va dasturini ta'lim muassasalarining o'zlari belgilaydilar.

Mazkur tavsiyalarga muvofiq 50 foiz o'quv soatlari o'qitilishi shart bo'lgan «yadro» predmetlar: ingliz tili va adabiyoti, matematika, din darsi, jismoniy tarbiyaga ajratiladi. O'quv soatlarining boshqa qismi esa o'qitilishi shart hisoblanib, tanlab olingan predmetlarga (gumanitar, tabiiy, matematik mazmundagi) ajratiladi.

80-yillardan boshlab Buyuk Britaniyada ham AQSHdagi singari o'rganilishi majburiy bo'lgan fanlar doirasi kengaytirildi. Ingliz tili va adabiyoti, matematika va tabiiy fanlar o'quv setkasining yadrosini tashkil etadigan bo'ldi. Qolgan predmetlarni tanlab olish o'quvchilar va ota-onalar ixtiyoridadir.

«Yangi dunyo» ning pedagogik g'oyalari Fransiya va Germaniya ta'limiga ham sezilarli ta'sir etayotir.

Germaniya to'liqsiz o'rta maktablarida asosiy predmetlar bilan bir qatorda tanlab olinadigan ximiya, fizika, chet tillari kiritilgan o'quv dasturlari ham amalga oshirilayotir. Bu o'quv dasturi tobora to'liqsiz o'rta maktab doirasidan chiqib, o'rta maktablar va gimnaziyalarni ham qamrab olmoqda.

Fransiya boshlang'ich maktablarida ta'lim mazmuni ona tili va adabiyoti hamda matematikadan iborat asosiy, tarix, geografiya, aholishunoslik, tabiiy fanlar, mehnat ta'limi, jismoniy va estetik tarbiya kabi yordamchi predmetlarga bo'linadi.

Yaponiya maktablari ikkinchi jahon urushidan keyinoq Amerika ta'limi yo'lidan bordi. Lekin shunga qaramay, bu ikki mamlakat o'quv dasturida bir qator farqlar ko'zga tashlanadi. Yaponiyada o'quv dasturlari jiddiy murakkablashtirilgan, asosiy fanlar majmui ancha keng, bir qator yangi maxsus va fakultativ kurslar kiritilgan. Masalan, umumiy ta'lim maktablarining yangi musiqa ta'limi o'quv dasturiga milliy va jahon mumtoz musiqasini o'rganish ham kiritilgan.

Yapon xalqida «Hamma narsa unitilganda ham ta'lim esda qoladi» degan hikmatli gap bor. Aftidan, rivojlangan davlatlarda o'quv dasturining rivojlanishi mana shu yo'nalish asosida qurilmoqda.

Asosiy o'quv dasturlariga ma'lum cheklanishlarni kiritish, alohida predmetlarni o'rganishni kuchaytirib, ularni chuqur o'zlashtiradi va o'quvchilarni ortiqcha «yukdan xalos qiladi. Bu masalani ijobiy hal etishda o'quv kurslari integrastiyasini amalga oshirish yordam beradi.

Bunga yorqin bir misol: 60-80-yillarda tabiiy ilmiy ta'lim dasturi tarkibiga fizika, ximiya, biologiya, ba'zi hollarda astronomiya, geologiya, mineralogiya, fiziologiya, ekologiya elementlari kiritilib, u AQSH va Fransiyada 4 yil, Buyuk Britaniyada 6 yil, Germaniyada 2 yil o'qitildi. O'quv predmetlarini integrastiyalash jarayonida yangi-yangi kurslar paydo bo'la boshladi. Fransiyada 70-80-yillarda to'liqsiz o'rta maktablar o'quv dasturidagi tabiiy-ilmiy va gumanitar stiklga eksperimental, iqtisodiy, iqtisodiy gumanitar kurslar kiritildi.

Hozirgi paytlarda rivojlangan mamlakatlar o'quv dasturiga integrastiyalashtirilgan kurslarni kiritish to'la amalga oshirildi. Fransiya maktablarida ularga 6-10 foiz, Buyuk Britaniya maktablarida 15 foiz o'quv soatlari ajratildi.

Integrastiyalashtirilgan o'quv dasturlarining mualliflari barcha yondosh o'quv kurslarini o'zak predmet va g'oya, atrofiga jipslashtirishga harakat qilishadi, bu

o'quvchilarga ijodiy tafakkur yurgizishga yordam beradi. Lekin, shunisi borki, bunday uslub hamma vaqt ham ko'zlangan, natijani bermaydi. Chunki, integrastiyalashtirilgan o'quv kurslari mutloq ko'pchilik o'quvchilarga mo'ljallangan 60'ladi. Kingadir u zarur, kingadir keraksiz.

By muammoni to'ldirish, o'quvchilarning u yoki by kursga 60'lgan ehtiyojini to'laroq qondirish uchun maktablar alohida predmetlardan chuqurlashtirilgan kurslarni tavsiya etmoqdalar. Masalan, G'arbiy Yevropa maktablarida 15 foiz o'quvchilar fizika fanini chuqurlashtirib o'rganayotirlar.

Keyingi uch yil ichida AQSHda ilmiy bilimlarni chuqurlashtirib o'rgatishni ta'minlash maqsadida integrastiyalashtirilgan kurslarning turli variantlari ishlab chiqilmoqda.

Chet el tajribalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim mazmunini qayta qurish ishida shoshma-shosharlikka yo'l qo'yib bo'lmaydi. Fikrimizcha, bu sohada samaraliroq yo'l integrastiya va ixtisoslashtirishga asoslangan o'quv dasturlarini yaratishdir.

Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda mehnat ta'limi hamda kasbga yo'naltirish borasida amalga oshirilayotgan ishlarning eng e'tiborga loyiqlari, shu ta'lim 60'yicha o'quv dasturlarini kengaytirish, professionalizmga yuz tutish, kuchli moddiy bazani barpo etish yo'lidir. Har holda 1977 yilda AQSHda qabul qilingan «Mehnat faoliyatiga tayyorlash akti»ning asosiy g'oyasi ham shunga qaratilgan. Umuman AQSHda bu masalaga munosabat jiddiy. Kollejlarda kotedjlar qurish, avtomobillarni ta'mirlash, kompyuterlarni terish kabi amaliy faoliyat, mavjudki, ular o'quv muassasalariga ma'lum miqdorda daromad ham keltirmoqda.

G'arpiy Yevropada ham bu sohada o'ziga xos yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi. Masalan, Fransiyada mehnat ta'limiga ajratilgan o'quv soatlari 1,5 barobar oshirildi. Buyuk Britaniyada «Mehnat ta'limi va kasbga tayyorlash» aktiga (1973 yil) muvofiq maktablar bir qancha sohalar 60'yicha majburiy kasb-kor dasturini o'zlashtirmoqdalar.

Mehnat ta'limida stajirovka asosiy o'rinda turadi. Stajirovka dasturi va uni amalga oshiriladigan korxonani tanlashda ota-onalar bilan kelishib olinadi. Stajirovkalarni tashkil qilish va amalga oshirishga ketadigan sarf-harajatlarning katta qismini sanoatchilar va finansistlar to'laydilar. Masalan, Germaniyada mehnat ta'limi stajirovkasini amalga oshirishga 450 ming kompaniya va korxonalar yordam beradilar. Ular ichida kichik ustaxonalardan tortib «Mercedes Benst» kabi ulkan korxonalar ham bor.

Mehnat ta'limi bilan bir qatorda kasbga yo'naltirish ishlari ham zamon talablariga hamohang takomillashmoqda.

Kasbga yo'naltirish darslari barcha rivojlangan davlatlarda mavjud. Bunday darslarda mehnat olamidagi o'zgarishlar va tendensiyalar, kasb-kor soxibi bo'lish imkoniyatlari ham o'rgatiladi. Bunday darslarni fan o'qituvchilari hamda maxsus kasbga yo'naltirish ishlari bo'yicha maslaxatchilar olib boradilar. Bulardan tashqari kasbga yo'naltirish konsultastiya punktlari ham mavjud bo'lib, ular yuqori sinf o'quvchilari va ota-onalarga shu soxa bo'yicha konsultastiyalar tashkil etadilar. Bunday konsultastiya punktlari maktablar tarkibiga kirmaydi. Ular xususiy, yoki mehnat birjalari tasarrufida bo'ladi.

Kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishda korxonalar amalga oshirayotgan ishlar ham e'tiborga molikdir.

Ularning shtatli konsultantlari maktablarda kasbga yo'naltirish bo'yicha keng qamrovli tushuntirish ishlarini olib boradilar.

Maktablarda amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim ishini tabaqalashtirish muammolarini keltirib chiqardi.

Lekin bu masala atrofida xali qarama qarshi fikrlar ko'p. Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyatining 1983 yilda e'tirof etishicha, ta'limda ijtimoiy tengsizlik kayfiyati hukm surmoqda. Bunga pul to'lab o'qish, sinfda yoki kursda o'quv kursini o'zlashtira olmay ikkinchi yilga qolib ketish, imtihonlarni o'ta talabchanlik asosida o'tkazish sabab bo'lmoqda.

Masalan, Fransiya boshlang'ich maktablari o'quvchilarining teng yarmi, litseylar o'quvchilarining 60 foizi fanlarni o'zlashtira olmay takroriy o'quv yiliga qolib ketmoqda.

Ikkinchi yili o'qishga ko'p sonli imtihonlar ham sabab bo'lmoqda. Bu mamlakatning boshlang'ich va o'rta maktablarida bolalar 650 ta imtihon va zachyotlar topshiradilar.

Imtihonlardan yiqilish o'quvchilarning asab va ruhiy xolatiga qattiq ta'sir o'tkazadigan vaziyatlar, xatto fojiali voqealar ro'y berish hollari uchraydi. Bunday vaziyat shubxasiz, faqat ota-onalar ichidagina emas, o'qituvchilar orasida ham keskin noroziliklarga sabab bo'lmoqda.

Bunday sharoitda ta'limni tabaqalashtirish eng dolzarb masalaga aylangan.

Ularning «ta'limni tabaqalashtirish — kelajak strategiyasidir» shiori biz uchun ham maqbul degan fikrdamiz.

Odatda o'quvchilarni tabaqalashtirish chet davlatlar amaliyotida boshlang'ich ta'lim kursidan keyin amalga oshiriladi.

Frantsuz pedagoglari esa sinf o'quvchilarini uch tabaqaga ajratadilar:

1. Gomogenlar — matematika va gumanitar yo'nalishda ish olib borsa bo'ladigan o'quvchilar;
2. Yarim gomogen — tabiiy stikldagi fanlarni o'zlashtira olishga moyil o'quvchilar;
3. Gegeron — barcha predmetlardan har xil saviyada o'zlashtiriladigan o'quvchilar va hokazo.

Tabaqalashtirish jarayonining yangi muhim yo'nalishi to'ldiruvchi ta'limni rivojlantirish bo'lib qolmoqda.

To'ldiruvchi maktablar paydo bo'lishining sababi, AQSH va G'arbiy Yevropada o'zlashtirmovchi hamda ulgurmovchi o'quvchilarning ko'payib borayotganligi, ta'lim sifatining tobora tushib borayotganligidadir.

1983 yildagi AQSH davlat dalolatnomalaridan biri to'g'ridan-to'g'ri «mamlakat xavf ostida» deb nomlangan. Unda o'quvchilar o'zlashtirishdagi «o'rtamiyonachilik» 70-80 foizni tashkil etayotganligi, funkstional savodsizlik avj olayotganligi bayon etilgan.

80-yillarda AQSH o'quvchilarining 50-yillarga nisbatan reyting ko'rsatkichi 973 dan 893 ga tushdi. Fransiyada har uch litseychidan biri muvaffaqiyatsizlikka uchrayotir.

Ta'limda ro'y berayotgan bu salbiy holatni bartaraf etish to'ldiruvchi ta'lim zimmasiga tushadi.

To'ldiruvchi ta'lim maktabgacha tarbiya muassasalarida, maktab va litseylarda amalga oshirilmoqda. AQSHda bu xizmatga ommaviy axborot vositalarining imkoniyatlari ham safarbar etilgan, milliy telekompaniya maxsus o'quv kanali orqali 130 soatlik o'quv ko'rsatuvlar tashkil etdi.

O'quv jarayonlarini tabaqalashtirib olib borish bo'yicha chet mamlakatlarning ko'pchiligida tadqiqotlar davom ettirilmoqda.

Rivojlangan davlatlarda iqtidorli bolalarga e'tibor tobora ortib bormoqda. Keyingi davrlarda o'z tengdoshlariga nisbatan qobiliyatda bir necha barobar ilgari ketgan bolalar ko'plab topilmoqda. Ular o'quvni juda erta boshlab ta'lim kurslarini o'zlashtirishda katta shov-shuvlarga sabab bo'ladigan darajada muvaffaqiyatlarga erishadilar.

Shunday iqtidorlar maktabi G'arbda 60-yillarda paydo bo'lgan edi. Bunday maktablarning o'quv dasturlari bolalar qobiliyat va imkoniyatini to'la ro'yobga chiqarishni ta'minlab berish darajasida murakkab tuzilgan.

Qobiliyatli bolalar bilan ishlash dasturlari AQSHda keng quloq yoygan. Ayrim shaharlarda oliy toifali bolalar bog'chalari ochilgan bo'lib, ularda 4-5 yoshli o'quvchilar maktab dasturida o'qitiladilar. Talantlarni izlab topish davom etmokda. AQSHda «Merit» dasturi asosida har yili yuqori sinflar va kollejlardan eng qobiliyatli bolalardan 600 mingtasi tanlab olinadi. Ular o'rtasida test sinovlari o'tkazilib eng qobiliyatli 35 ming o'quvchi tanlab olinadi va o'qitiladi. Ularga turli imtiyozlar stipendiyalar, yaxshi shart-sharoitga ega bo'lgan turarjoy, eng oliy darajadagi universitetlarga qabul va boshqalar amalga oshiriladi.

Lekin iqtidorli bolalarga qarama-qarshi qutbda turgan aqli zaif o'quvchilarning taqdiri ham chet ellik hamkasblarni tobora tashvishlantirmoqda, bunday holni kelib chiqish sabablarini o'rganish, oldini olish bo'yicha ko'pgina profilaktik ishlar olib borilmoqda va ular uchun maxsus maktablar ochilmoqda. Lekin statistik ma'lumotlar bunday bolalar soni tobora oshib borayotganligini ko'rsatayotir.

Masalan, 1968 yildan 1979 yilgacha Fransiyadagi aqliy va jismoniy nuqsoni bor bolalar uchun ochilgan maktablar soni 16 marta o'sdi. Bu muammolarni hal etish bo'yicha barcha ilg'or mamlakatlarda izchil izlanishlar jarayoni ketmoqda.

70-yillarda AQSHda kelajak maktabi umummilliy loyixasini amalga oshirishga kirishildi. Bu eksperiment mazmunini o'qituvchi buyrug'i bilan ish tutish, ko'proq o'quvchilarga mustaqil ishlash imkoniyatini berishdan iborat. Ta'lim tarkibi sinfda ishlash, mustaqil mashg'ulot, o'qituvchi konsultastiyasini o'z ichiga oladi.

Germaniya maktablarida sinfda o'quvchilar sonini qisqartirish sari yo'l tutilgan. Bunday o'quvchilarning har biriga individual paketlar (topshiriqlar) tarqatiladi. Topshiriqlarni o'quvchi mustaqil bajaradi, lozim bo'lganda u o'qituvchidan konsultastiya oladi.

Yuqorida bayon qilinganlardan ko'zda tutilgan maqsadlar:

— maktablarning insonparvarlik, umuminsoniylik yo'nalishlarini kuchaytirish;

- o'quvchi shaxsini shakllantirishning eng samarali yo'llarini qidirib topish;
- tarbiya'ning yangi formalarida — o'quvchilar kengashi, maktab kengashlaridan, tarbiyaviy o'yinlardan foydalanish;
- maktab o'quv dasturlarini ixtisoslashtirish, fanlarning o'zaro aloqasini mustahkamlash, takomillashtirish;
- maktabni mehnat, insoniy faoliyat bilan yaqinlashtirish kasbga yo'naltirish ishlarini qayta tashkil etish;
- tabaqalashtirib o'qitishni yo'lga qo'yish, maxsus o'quv muassasalarini (ham talantlar, ham aqliy, jismoniy zaif o'quvchilar uchun) rivojlantirish;
- yangi-yangi o'quv texnik vositalarini ta'limdagi salmog'ini oshirish, o'qituvchilar korpusida kompyuter ta'limini yo'lga qo'yish;
- sinf-dars tizimlarini zamonaviylashtirish, o'quvchilar mustaqil ishlashlarini yo'lga qo'yish;
- pedagogik g'oyalarini amalga oshirishda keng qamrovli eksperiment-tadqiqotlarni amalga oshirishdan iboratdir.

Chet el ta'limidagi bunday ibratli jihatlarni Vatanimiz ta'lim tizimlarida qo'llash yosh, mustaqil Respublikamizda o'quv-tarbiya ishlarini isloh qilish jarayonini tezlashtiradi.

Mavzu: Osiyo mamlakatlarida ta'lim-tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari.

1. Yaponiya ta'lim tizimi va uning tarkibi.
2. Boshlang'ich, o'rta ta'lim jarayonini tashkil qilish mazmuni.
3. O'rta maxsus va hunar-texnika ta'limi.
4. Koreya ta'lim tizimi va uning tarkibi.

Tayanch tushunchalar: Fukoku- kioxsi, tadqiqot va o'qitish birligi, xususiy maktab.

Iqtisodiy qudrati jihatidan Yaponiya jahonda Amerika Qo'shma Shtatlaridan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Jahonning ko'zga ko'ringan ruhshunoslari va iqtisodchilari Yaponiya rivojlanishidagi bu ulkan parvozni mamlakatda ta'lim tizimlari taraqqiyotiga berilgan yuqori darajadagi e'tibor samarasi, deya qayd etadilar. Bu bejiz emas. Kun chiqish mamlakati deb yuritiladigan bu o'lkada ta'lim tizimlarini bosqichma-bosqich takomillashtirib borilishiga hukumat, xususiy kompaniyalar, jamoat tashkilotlari, ota-onalar qanchalik omilkorlik bilan yondashayotganliklarini hisobga olsak, jahon ilmiy tadqiqotchilarining yuqoridagi xulosalari asosli ekanligining guvohi bo'lamiz.

Tabiiyki, Yaponiya ta'lim tizimlarining yuksak parvozi o'z-o'zidan bo'lgani yo'q. Uning ham o'ziga xos inqirozi va muammolari bo'lgan. Bularni to'liqroq tasavvur qilish uchun mamlakat pedagogik tamoyillari va taraqqiyotining tarixiy bosqichlariga nazar tashlash maqsadga muvofiq.

Yapon ta'limining mumtoz shakllanishi 1867 — 1868 yillardagi mamlakat hukmdori Meydzi tomonidan amalga oshirilgan islohotlarga borib taqaladi. Bu hukmdorning o'z oldiga qo'ygan ikki qat'iy shiori bo'lib, biri «Fukoku- kioxsi» —

boyish, mamlakatni mustahkamlash va harbiylashtirish, ikkinchisi esa «Siokusan kogio» — ilg'or G'arb ishlab chiqarish texnologiyasi asosida mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish edi. Meydzi bu ikki maqsadni amalga oshirishning bosh omili ta'lim tizimlarini tubdan o'zgartirish va yangilashda deb hisoblardi.

Davlat boshlig'ining bu xulosalari Yaponiyada 1872 yilda «Ta'lim haqida Qonun» qabul qilinishiga olib keldi. Qonunga muvofiq tez orada eski uslubdagi ta'lim tizimi o'rnida mamlakat rivojlanishini ta'minlashga samarali xizmat qiluvchi yangi yo'nalishdagi 53750 ta boshlang'ich 256 ta o'rta maktab, 8 ta dorilfunun tashkil etildi. Bu o'quv yurtlaridagi ta'lim shakllari ma'rifatli G'arb ta'lim uslublari bilan uyg'unlashtirildi, 1890 yilga kelib ilgarigi 3.4 yillik boshlang'ich maktablar muntazam 4 yillikka aylantirildi va u bepul amalga oshirila boshlandi.

1908 yildan boshlab Yaponiyada boshlang'ich ta'lim majburiy 6 yillikka aylantirildi. O'quv-tarbiya ishlari bepul amalga oshiriladigan bo'ldi. 1893 yildan e'tiboran Yaponiyada kasb yo'nalishidagi dastlabki kollejlar paydo bo'la boshladi.

Birinchi dorilfunun 1886 yilda Tokioda tashkil etildi. Lekin bu dorilfununga oliy tabaqali aslzodalarning bolalari qabul qilinardi. Asr boshida mamlakatda ayollar uchun ham dorilfununlar tashkil etildi. Lekin bu bilim maskanlarida xotinkizlar uchun faqat xo'jalik yuritish, oila iqtisodiyotidagina ta'lim berilardi.

1897 yilda Kiatoda ikkinchi dorilfunun ochildi. Ikkinchi jahon urushida Yaponiya mag'lubiyatga uchragandan keyin mamlakat maorifi tizimlariga Amerika Qo'shma Shtatlari ta'lim tamoyillari kirib kela boshladi.

1946 yilda qabul qilingan Konstitutiya Yaponiya fuqarolarining ta'lim sohasidagi huquq va burchlarini belgilab berdi. Unda «Layoqatiga ko'ra barcha fuqarolar bilim olish huquqiga ega. Barcha bolalar bepul umumiy ta'lim olishlari shart» ekanligi belgilab qo'yilgan.

1947 yilda qabul qilingan «Ta'lim haqida Qonun» Yaponiya Konstitutiya ruhiga uyg'un bo'lib, mamlakatda ta'limning maqsad va vazifalarini to'la ifoda etadi. Unda, jumladan, shunday deyiladi: «Biz shaxsiy g'ururi bor, o'zining qobiliyati va imkoniyatiga ishonuvchi, haqiqat va tinchlikni sevuvchi odamlarni tarbiyalaymiz, toki ular ko'p qirrali madaniyat sohibi bo'lsinlar». Shunday qilib, Yaponiya'ning Ta'lim, fan va madaniyat vazirligi boshqaruvi hozirgi paytda qat'iy markazlashdi, ilg'or xalqaro standartlar darajasidagi yapon ta'lim tizimlari qaror topdi.

TA'LIM TIZIMINING TARKIBI

Hozirgi zamon yapon ta'lim tizimlarining tarkibi quyidagicha:

-bolalar bog'chalari;

-boshlang'ich maktab;

-kichik o'rta maktab;

-yuqori o'rga maktab;

-oliy ta'lim tizimlariga kiruvchi o'quv yurtlari. Bu ta'lim bosqichlarining o'ziga xos jihatlarini birma-bir ko'rib chiqamiz.

Bolalar bog'chalari. Ta'limning bu bosqichiga 3-5 yoshli bolalar qabul qilinadi. Bolalar yosh xususiyatlariga muvofiq ravishda 3, 2, 1 yillik ta'lim kurslariga jalb qilinadilar. Yaponiyada maktabgacha ta'lim muassasalarining 59,9

foizi xususiydir. 40,8 foizi esa munistipial (tuman) kengashlari tasarrufida, qolgan 0,3 foizi davlatnikidir.

Majburiy ta'lim. Ta'limning bu pog'onasiga 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalar jalb qilinib, ular shu muddat ichida 6 yillik boshlang'ich maktab va 3 yillik kichik o'rta maktab kursini o'taydilar. 9 yillik bu ta'lim majburiy bo'lib, barcha bolalar bepul o'qitiladilar va tekin darsliklardan foydalanadilar.

Muhtoj oilalarning bolalari mahalliy va milliy boshqaruv tashkilotlari tomonidan ajratilgan mablag'lar hisobiga bepul nonushta qilish, o'quv qurollari olish, tibbiy xizmatdan bepul bahramand bo'lish imtiyozlariga egadirlar. Bundan tashqari, ularga bepul sayohatlar va boshqa ko'ngilochar tadbirlar uyushtiriladi. Zarur bo'lib qolgan taqdirda muhtoj o'quvchilar uchun moddiy yordam ko'rsatiladi. Bu bosqichdagi maktablarga qabul uchun maxsus qonun yoki cheklashlar yo'q. Faqat jismonan, ruhan nosog'lom bolalar unga qabul qilinmaydilar.

Ota-onalar o'z bolalarini xususiy maktablarga berish huquqiga ham egadirlar. Lekin xususiy maktablarning o'ziga xos shart-sharoitlari va talablari mavjud.

Yuqori bosqich o'rta maktabi. Yaponiyada bunday bosqich maktablarining kunduzgi, kechki va sirtqi bo'limlari mavjud. Kunduzgi yuqori bosqich maktablarida o'qish muddati 3 yil. O'quvchilarning 95 foizi kunduzgi maktablarda ta'lim oladilar. By turdagi maktablarda o'qish ixtiyoriydir. Unda quyi o'rta maktablarni bitirgan, yuqori bosqich o'rta maktablariga kirish sinovlaridan muvaffaqiyatli o'tgan 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan o'quvchi yoshlar qabul qilinadilar. Unda umumiy ta'lim (akademik) fanlari, texnik bilimlar, tijorat, mahalliy sanoat, stqshloq xo'jaligi, chorvachilik, baliqchilik, kemasozlik va boshqa sohalarga oid bilimlar o'rgatiladi. Bunday turdagi o'rta maktablarda umumiy va xususiy tarmoqlarni qo'shib hisoblaganda 98 foiz yosh bilim oladi.

Dorilfununlar, kichik kollejlari, texnik kollejlari, maxsus ixtisoslashtirilgan kollejlari Yaponiyada oliy ta'lim tizimini tashkil etadi.

Bu mamlakatda boshlang'ich, o'rta va oliy o'quv yurtlaridan tashqari, bir-biridan farq qiluvchi «Ixtisos maktablari» va «turli» maktablar mavjud. Ularning ko'pchiligi xususiy bo'lib, turli firma, konstern va sindikatlar uchun qisqa vaqtli kurslarda bichuvchi, tikuvchi, to'quvchi, oshpaz, hisobchi, mashinkada yozuvchi, avtotexnik, elektron hisoblash mashinkalari uchun dastur tuzuvchi va boshqa zaruriy kasblar o'rgatiladi. Maktablarning ayrimlari chet tillarini o'rgatish bo'yicha ixtisoslashtirilgan.

1976 yildan-e'tiboran vazirlikning aniq talablarini bajarayotgan «turli maktablar» ixtisoslashtirilgan maktablarga aylantirildi.

Boshlang'ich, o'rta ta'lim — o'quv jarayonini tashkil qilish, ta'lim mazmuni.

Boshqa joylardagidan farqli o'laroq, Yaponiya maktablarida o'qish 1-apreldan boshlanib, kelasi yilning 31 martida nihoyasiga etadi.

Boshlang'ich va kichik o'rta maktablarda o'quv yili uch semestrga bo'linadi: aprel-iyul, sentyabr dekabr, yanvar- mart. Katta o'rta maktablarda esa o'quv yili 2 yoki 3 semestrga bo'linadi.

Ta'tillar yozda, qishda (yangi yildan oldin va keyin) va bahorda bo'ladi. Yozgi ta'tillarning boshlanishi va tugashi munistipalitetlardagi vaziyat, ya'ni yuzaga kelgan holatlarga va o'quv yurtlari xususiyatlariga qarab belgilanadi.

Ko'pchilik boshlang'ich va kichik o'rta maktablarda ta'tillar iyun oyi oxirida boshlanib, avgust oylarida tugaydi. Qishloqlarda esa qishloq xo'jalik ishlarini bajarishdagi dolzarb holatlardan kelib chiqib, bahor va kuzgi ta'tillar yozgi ta'tillar hisobidan uzaytiriladi.

O'quv yili Yaponiyada 240 kun yoki Amerika Qo'shma Shtatlaridan 60 kun ko'pdir. Darslar 7 soat. Ko'pchilik maktablarda darslar ertalab soat sakkiz yarimda boshlanib, uchdan keyin tugaydi.

O'quvchilar haftasiga 2-3 soat sinfdan tashqari klub ishlarida, 7 soat ixtisos bo'yicha mashg'ulotlarda yoki repititorlar ixtiyorida bo'ladilar.

Yuqori bosqich o'rta maktablarida butun o'quv jarayonida o'quvchilar 80 ta sinov topshirishadi. O'quvchilar majburiy asosiy fanlardan tashqari o'z xohishlariga ko'ra ingliz tili, texnik ta'lim va maxsus fanlardan sinovlarga jalb etiladilar.

Yapon maktablari elektron hisoblash mashinalari va boshqa o'quv texnika vositalari bilan to'la ta'minlanganligiga qaramay, mutaxassislarining fikricha, asosiy e'tibor o'qituvchi faoliyati va darslikka qaratilmog'i kerak. Ularning fikricha, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi jonli muloqot o'rnini har qancha, takomillashgan mashina ham bosa olmaydi.

Deyarli barcha darsliklar xususiy bosmaxonalarda chop etiladi. Ularni chop etishga mablag'ni vazirlik ajratadi. Yuqorida qayd etilganidek, darsliklar boshlang'ich va quyi o'rta maktablarda bepul, yuqori o'rta maktablarda esa pullidir. Darsliklar narxi shundayki, ularni xarid qilishga hammaning imkoniyati bor. Foydalanilgan darsliklar pullik bo'lsa ham, tekin bo'lsa ham o'quvchining o'zida qoldiriladi.

Yaponiyada o'qituvchi kadrlar tayyorlash sifatiga juda katta talablar qo'yiladi. Bu talablar shundayki, mazkur kasbga iqtidorsiz va yo'nalishi to'g'ri kelmaydigan tasodifiy kishilarning kirib qolishi amalda mumkin emas.

O'qituvchilar 4 yillik dorilfununlarda va 2 yillik kollejlarda tayyorlanadi. Bu o'quv yurtlarining bitiruvchilariga birinchi va ikkinchi darajali guvohnomalar beriladi.

Maktab direktori bo'lish uchun 1-darajali guvohnomaga ega bo'lish shart.

Yapon o'qituvchilarining jamiyatda tutgan obro'-e'tibori katta. Binobarin, ularning maoshlari ham yuqori, 74 foiz o'qituvchi jamoa va kasaba assostiastiyasiga a'zo. Bu ularga ta'lim mazmunini va uslubini muhokama qila olish imkoniyatini beradi. O'qituvchilarning ilk maoshi dorilfununni tugallagan mutaxassislar maoshi bilan teng.

Ular o'z kasb mahoratlarini takomillashtirish ustida, tinimsiz izlanishlar olib boradilar, ishga tushishdan oldin 7-10 kun kunduzgi tayyorlov kurslaridan o'tadilar. Yapon o'qituvchilari har 5 yilda malaka oshirish kurslarida o'qib qaytadilar. Malaka oshirish o'qituvchilarning o'zlari uchun katta ehtiyojdir. Chunki Yaponiya maktablari dasturi 10 yilda davr taqozosiga ko'ra o'zgaradi.

Dasturlardagi yillik o'zgarishlar esa anjumanlar o'tkazish yo'li bilan o'qituvchilarga etkazib boriladi.

O'qituvchilar o'zlariga ishonib topshirilgan 35-40 o'quvchining bilimi va tarbiyasi uchun javobgardirlar. Shu bois ular darsdan bo'sh vaqtlarini o'quvchilar, ularning ota-onalari bilan suhbatlarga, xonadonlarga tashrif ishlariga bag'ishlaydilar.

Yaponiyada oilaviy byudjetning katta qismi bolalarning sara maktablarda puxta bilim olishlarini ta'minlashga, universitetlarga kirib bilim olishlariga sarflanadi. Oilada bola yaxshi bilim olishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratib beriladi. Imtihon paytlarida esa bolalar uy yumush- laridan ozod etiladilar. Ota-onalar maktab hayotining barcha sohalarida faol ishtirok etadilar, o'z farzandlariga barcha sohada o'rnak-namunadirlar. Ular bolalari o'qishida yordam berish uchun juda ko'p o'qiydilar, maktab o'quv dasturini mukammal o'rganib oladilar.

Bolalar tarbiyasida onalarning roli va mas'uliyati ayniqsa kattadir. Ular farzandlarining oqil, dono, muloyim, odil va mehnatsevar bo'lib o'sishlari uchun oila sulolasi va davlat oldida o'zlarini mas'ul deb hisoblaydi»lar. Yaponiyada oilaviy tarbiya xususida ko'plab metodik qo'llanmalar va tavsiyanomalar nashr etiladi, radio va televidenie orqali ko'plab pedagogik maslahatlar berib boriladi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun ota-onalar oyiga o'rtacha 2-3 kitob sotib olishadi. Shu yoshdagi bolalar uchun oyiga 40 ta jurnal nashr etiladi, ota-onalarning mutloq ko'pchiligi bu jurnallariga obuna bo'lishadi. Bola maktabga borgunga qadar o'qishni, yozishni, oddiy hisoblash ko'nikmalarini egallashi zarur.

Yaponiya oilalaridagi uy partalari diqqatga sazovordir. U mukammal, yon tomonidan muhofazalangan qurilma bo'lib parta ustida kitob javoni, yoritqich, soat, qalam qog'oz mikrokalkulyator va boshqa zaruriy ashyolar, shuningdek, kerak bo'lib qolgan taqdirda ota-onasini chaqiradigan signal tugmachalarigacha o'rnatilgan.

Turli ta'limiy ko'nikmalarni bolalar ongiga singdirish yapon maktablariga xos fazilatdir. Masalan, 2sinf o'quvchisi ko'pchilik oldida nutq so'zlash qobiliyatiga ega bo'lishi, 6-sinf o'quvchisi kamida 2 ta cholg'u asbobida kuy chala bilishi, boshlang'ich sinf o'quvchisi suvda bemalol suza olishi kerak. Mana shulardan yapon muallimi o'z kasbiga qo'shimcha ravishda yana nimalarni o'rganishi lozimligini bilish qiyin emas. O'qituvchi qo'shiq aytishi, cholg'u asboblarida kuy chala olishi, notiqlik san'atini bilishi, yaxshi sportchi bo'lishi kerak...

Yaponiyaliklar to'g'ri va halol turmush tarzini qadrlaydilar. 1-sinf dan to 9-sinf gacha ahloq tarbiyasi maktab faoliyatining zaruriy shartidir. O'qituvchi o'z o'quvchilari bilan doimo birga bo'ladi.

Yapon bolalari tashkilotchilik ishlariga ham maxsus o'rgatiladilar. Bolalarning o'zlari ekskursiyalar uyushtiradilar, majlislar tayyorlaydilar va o'tkazadilar. Bolalar xulq-atvoridagi barqarorlik Yaponiyada bebaho boylik hisoblanadi. Bolalarning o'zlari o'qish na o'zlashtirishni, o'z-o'zini tarbiyalashni muhokama qiladilar.

Ahloq normalari aniq ishlab chiqilib, uni ruyobga chiqarish uchun darslarning ma'lum bir qismi ajratiladi. Ahloqiy jihatdan aybdor bola uchun eng oliy jazo

o'qituvchining o'quvchidan ixlosi qaytishi bo'lib, bu ixlosni qaytadan barpo qilish uchun o'quvchi va uning ota-onasi ancha-muncha ishlashi kerak.

Yapon o'qituvchisi o'quvchining eng yaqin maslakdoshi, maslahatgo'yi, murabbiysidir. O'qituvchi o'z o'quvchisi bilan xatto ta'til paytlarida ham aloqasini uzmaydi. Ta'lim tizimini sinchiklab o'rgangan kishi AQSH, Fransiya, Germaniya ta'lim tizimlaridagi barcha yaxshi va ibratli jihatlarni yaponlar ijodiy o'zlashtirganliklariga guvoh bo'ladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, Yaponiya o'rta maktablarining saviyasi AQSH o'rta maktablari saviyasidan birmuncha yuqori turadi.

O'rta maxsus va hunar-texnika ta'limi

O'rta maxsus va hunar-texnika ta'limi tizimiga kiruvchi bilim maskanlari Yaponiyada garchi oliy ta'lim tizimiga - kiritilsada, u bizdagi hunar-texnika bilim yurtlariga to'g'ri keladi. Ular asosan kichik kollej, texnik kollej, maxsus tayyorgarlik kollejlari bo'linadi.

Kichik kollejlarda ham maqomiga ko'ra o'ziga xos dorilfunundir. Ularda kasbga yo'naltirish jarayoni juda chuqur va puxta. O'qish muddati 2-3 yil, bitirgach, «bakalavr» nomi berilmaydi.

1984 yilda Yaponiyada 336 ta shunday kichik maktab bo'lib, ularning 37 tasi davlat tasarrufida, 51 tasi munistipal, 448 tasi xususiy kollejlardir.

Texnik kollejlarda 5 yil o'qitiladi, unga kichik o'rta maktabni bitirganlar qabul qilinadilar. Bunday kollejlarda yoshlarga o'rta texnik ta'limni beradilar. Bu bilim maskanida katta maktab dasturi asosida mexanika, elektronika, ximiya, texnologiya, qurilish, metallurgiya kabi maxsus texnik fanlar o'qitiladi. Kollejni bitirgan o'quvchilar dorilfununning 2-yoki 3-kursiga kirib o'qishlari mumkin.

Maxsus tayyorgarlik kolleji. 1976 yilda tashkil etilgan yalpi tipdagi o'quv yurtidir. U faqat yuqori malakali mutaxassis tayyorlabgina qolmay, balki talabalarning madaniy saviyasini o'stirishni ta'minlaydi. O'qish muddati 1 yil, kurs 800 soatdan iborat. Bu kollej bitiruvchilari dorilfununning tegishli kurslariga qabul qilinmaydilar.

Koreya Respublikasi ta'lim tizimi.

Koreyaning zamonaviy ta'lim tizimi rasman Yaponiya mustamlakasidan ozod bo'lgan 1945 – yildan boshlangan. Ammo kengroq qaraydigan bo'lsak koreyslarda ta'lim tizimi 1894 yilgi islohotlardan keyin yuzaga kelgan deyish mumkin. 1881 yili Koreyadagi Choson hukumati mamlakat xavfsizligini kuchaytirish maqsadida maxsus armiya tuzadi va g'arbliklar harbiy san'atdan dars bera boshlaydilar.

Bu o'z navbatida chet tili va boshqa fanlar ta'limini yuzaga kelishini ta'minladi. Garchi 1882 – yili maxsus qo'shin uchun darslar to'xtab qolgan bo'lsa – da, bir qancha amaliy fanlar darsi davom etaverdi. Bu davrda asta – sekinlik bilan Gvangxevon, Bejexakdan, Ixvaxakdan kabi shaxsiy ta'lim muassasalari ham vujudga kela boshladi va keyinchalik universitetlar uchun asos bo'lib xizmat qildi. 1894 – yili shaxsiy bilim maskanlari birlashtirilib, mamlakat ta'lim tizimini boshqaruvchi institut tashkil etildi. Shu bilan birga 1895 – yildan boshlang'ich maktablar va maktab uchun kadrlar tayyorlaydigan pedagogika maktablari tuzildi. Bundan tashqari bir qancha xususiy maktablar ochilib, 1900 – yilda ular

faoliyatini tartibga solib turadigan “Xususiy maktablar to’g’risidagi qonun” qabul qilindi. 1910 – yili Koreya va Yaponiya o’rtasida tuzilgan shartnomaga muvofiq Koreya Yaponiyaning rasman mustamlakasiga aylantirildi. Natijada bu mamlakat ta’lim tizimiga ham katta ta’sir ko’rsatdi. Yapon mustamlakachilari Koreyaning ta’lim tizimini keskin o’zgartirish yo’lidan bordi va xususiy maktablar faoliyati cheklab qo’yildi. Bu davrda 1911 – yil 23 – avgustda qabul qilingan “1 – Choson ta’lim buyrug’i” amal qildi.

Unga ko’ra, koreys va yapon fuqarolarining farqli ta’lim siyosati olib borildi. Ya’ni mahalliy xalq faqat 4 yil mobaynida boshlang’ich ta’lim olar, o’rta va oliy ta’lim berilmas edi. Bu yapon mustamlakachiligining uzoq o’ylangan rejaları qatoriga kiradi. Ammo 1919 – yili boshlangan norozilik harakatlari oqibatida Yaponiya hukumati biroz yon berishga majbur bo’ldi va buyruqqa o’zgartirish kiritib, boshlang’ich ta’lim 4 yildan 6 yilga uzaytirildi. 1922 – yil 4 – fevralda “2 – Choson ta’im buyrug’i” qabul qilindi. Bu buyruqqa ko’ra, ta’lim muddatlari uzaytirildi. Ya’ni, oddiy maktablarda ta’lim 6 yil, ayollar maktablarida esa 5 yil etib belgilandi. Shuningdek, asta – sekinlik bilan universitetlar ham paydo bo’la boshladi. Jumladan, 1924 – yili Kyongson Davlat Universiteti ochildi. Shu yili Xitoy – Yaponiya urushi boshlanishi munosabati bilan mustamlaka Koreyada nazorat yanada kuchaytirildi.

Oddiy maktablar va boshlang’ich maktablar, yuqori va o’rta maktablar birlashtirildi. Koreys tili fanlari kamaytirilib, imperiya xalq demokratiyasi fani kiritildi. 1943 – yil 3 – avgustda “4 –Choson ta’lim buyrug’i imzolandi va yapon mustamlakachiligining ta’lim sohasidagi zo’ravonligi kuchaydi. Jumladan, o’rta va yuqori maktablarda ta’lim 4 yilgacha kamaytirilib, koreys tili fani dasturdan olib tashlandi. Uning o’rniga yapon tili darslari kiritildi. Koreyani yoppasiga savodsizga aylantirish siyosati natijasi o’laroq, 1944 – yilgi Koreya Umumiy Arxiv qo’mitasi ma’lumotlariga qaraganda o’sha paytda Koreyaning savodxonlik darajasi bor – yog’i 13,8%ni tashkil etgan. 1945 – yili Ikkinchi Jahon urushi bilan birga Koreyadagi Yaponiya mustamlakachiligi ham tugadi. Endilikda Koreyada tabiiyki boshqa sohalar qatori ta’lim tizimini o’zgartirish vazifasi turardi. Eng avvalo “Ta’limni rivojlantirish qo’mitasi” tashkil etildi va qo’mita oldiga darsliklar yaratish majburiyati qo’yildi. Ta’lim tizimi tadbiiq etilishi davom ettirilib, axloq, etika, texnikaga oid fanlar kiritildi. 1963 – yillardan boshlab esa ta’lim tizimida tabiiy va ijtimoiy fanlarga e’tibor kuchaydi. 1981 – yili Prezident Chon Du Xvan mamlakatda shaxsiy ta’lim berish va xususiy ta’lim maskanlari faoliyatini qonunan ta’qiqqlab qo’ydi. Lekin maktabda mustaqil shug’ullanish uchun imkoniyatlar yaratib berdi. 1992 – yilga kelib esa boshlang’ich maktablar faoliyati yanada rivojlanishi uchun xukumat tomonidan bir qancha imtiyozlar yaratildi.

Zamonaviy Koreya ta’lim tizimida boshlang’ich maktablarning roli muhim. Koreyada boshlang’ich ta’lim uchun o’quv yilida 1 – martga qadar 6 yoshdan yuqori bo’lgan bolalar qabul qilinadi. Lekin 5 yoshli bolalar ham o’qishga kirishga huquqli bo’lib, buning uchun maktab mas’ul shaxsining ruxsatnomasini olishi lozim bo’ladi. O’quv yili esa 1 – mart Koreya Respublikasida davlat bayrami munosabati bilan 2 – martdan boshlandi. 6 yil davom etadigan boshlang’ich ta’lim majburiy etib belgilangan. Boshlang’ich ta’im 1yil ikki semestruga bo’lingan holda

olib boriladi. Boshlang'ich ta'limdan keyingi "zinapoya" vazifasini o'rta ta'lim bajaradi. O'rta ta'lim Koreya Respublikasida 3 yil davom etadi. O'rta ta'lim ham majburiy bo'lib, bir o'quv yili 1 – martdan keyingi yil mart oyiga qadar davom etadi. Darslar 45 daqiqadan etib belgilangan bo'lib, bir yilda 1222 soatni tashkil etadi. O'rta ta'lim maktablarida davlat tili, axloq, ijtimoiy fan, matematika, jismoniy tarbiya, musiqa, san'at, chet tili kabi 10 ga yaqin fanlar o'qitiladi. Shuningdek, o'rta maktabda o'quvchi uchun tanlov fanlar mavjud. Bular qatoriga axborot, chet tili (ko'pincha nemis, fransuz, ispan, xitoy, yapon, rus, arab tillari) kabilar kiritish mumkin. O'rta maktab tugatilgan yuqori maktablarda ta'lim davom ettiriladi. Yuqori maktablar bir necha turlarga bo'linadi: Davlat yuqori maktablari (Koreya Ta'lim va Texnika fanlari vazirligi, Madaniyat, Jismoniy tarbiya va sayyohlik vazirligi boshqaradi), Umumiy yuqori maktablar (Har bir viloyatdagi yuqori tashkilotlar tomonidan boshqariladi), Xususiy yuqori maktablar. Shuningdek, yuqori maktablar o'qitish fanlariga ko'ra ham bir qancha turlarga bo'linadi: Umumiy maktablar, ixtisoslashtirilgan maktablar (qishloq xo'jaligi, sanoat, dengiz xo'jaligi, axborot), maxsus maktablar (litsey shaklidagi maktab), texnika maktablari, chet tili maktabi, jismoniy tarbiya maktabi, san'at maktablari. Koreya Respublikasida Ta'lim vazirligi maxsus tashkil etgan yuqori maktablar ham bor. Bular asosan qishloq xo'jaligi, baliqchilik, sanoat, xalqaro tillarga ixtisoslashgan bo'ladi.

Hindiston talim tizimi va uning qiyosiy tahlili.

Hindiston mustaqillikka erishgan paytda mamlakat aholisining 965 savodsiz bo'lgan. 1949 – yilda qabul qilingan konstitutsiya bo'yicha 6 yoshdan 14 yoshgacha to'lgan bolalar uchun bepul majburiy ta'lim joriy etildi.

2005 – yilda savodxonlik darajasi 52% ga yetdi.

Hindistonda xalq ta'limi tizimi maktabgacha ta'lim tizim, boshlang'ich va kichik asosiy maktab, to'liqsiz o'rta va to'liq o'rta maktabdan iborat.

Oliy o'quv yurtlarida o'qish muddati 5 – 6 yil va o'qish pullik. Mamlakatda 219 ta universitet va institut hamda 7 mingdan ziyod kollej bor. Oliy o'quv yurtlari: Bombay universiteti, Kalkutta universiteti, Chennai universiteti.

Asosiy kutubxonalari:

Kalkuttadagi milliy kutubxona, Dehlidagi ommaviy kutubxona, Chennaiyidagi ommaviy markaziy kutubxonalar bor.

Xitoy Xalq Respublikasi ta'lim tizimi

Hududi: Xitoy Xalq Respublikasi - dunyoning eng katta davlatlaridan biri bo'lib, uning hududi 9,6 mln kv.km ga teng.

Aholisi: Xitoy aholisi qariyb 1,5 mld. kishiga teng. Aholining 90% dan oshig'ini – xitoyliklar, qolgan qismini boshqa millat vakillari tashkil etadi.

Xitoy ta'lim tizimi o'ziga maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, to'liqsiz o'rta ta'lim, o'rta ta'lim, universitet, aspirantura bosqichlarini qamrab olgan.

Xitoy Xalq Respublikasining "Majburiy ta'lim" to'g'risidagi qonuniga muvofiq, 9 – yillik ta'lim davlat tomonidan majburiydir.

Xitoy boshlang'ich maktablarida 140 mln. ga yaqin bolalarni o'qishi yo'lga qo'yilgan. Har yili boshlang'ich maktablariga 6 yoshli bolalarning 98.8%i qabul qilinadi. O'rta maktablarda 60 mln. o'quvchi o'qiydi, oliy ta'lim muassasalarida esa talabalar soni 3 mln. dan ortiqni tashkil etadi.

O'quv yili 1 – sentabrdan boshlanib, iyul oyining boshlarida yakunladi. Ta'limda talabalar bilimni baholash uchun kredit tizimi amal qiladi. O'quv jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalari va innovatsion pedagogik texnologiyalar tatbiq qilingan.

Shanxay Universiteti haqida

Shanxay universiteti Xitoyning eng nufuzli, yetakchi oliy ta'lim muassasalaridan biri hisoblanadi. Hozirgi paytda universitet mamlakat iqtisodiyotining turli soha va tarmoqlari uchun zarur bo'lgan, zamonaviy talablarga to'liq javob beradigan mutaxassislarni tayyorlab bermoqda. Universitetda 58 ta bakalavr dasturi, 64 ta magistr dasturi, muhanddislik ilmiy darajasi uchun 7 ta mutaxassislik dasturi, axborot muhanddislik, matematika, elektronika va kommunikatsiya, metallurgiya, dinamika sohalarini qamrab olgan 7 ta nomzodlik va 16 ta doktorlik dasturlari mavjud. Bundan tashqari Shanxay universiteti 2010 kishilik professor – o'qituvchilar kontingentiga ega, ulardan 337 tasi professor va 687 tasi fan nomzodlaridir. Ushbu professorlardan 7 tasi Xitoy muhanddislik akademiyasi va Xitoy fanlar akademiyasi akademiklaridir.

Bugungi kunda Shanxay universitetida 30 mingdan ziyod talabalar tahsil oladilar. Ushbu universitetning 72 ta ilmiy tadqiqot institutlari bilan hamkorlik aloqalari mavjud.

Oliy o'quv yurtlarida tadqiqot bilan shug'ullanish qadimiy an'analardan biridir. O'tgan asr boshlarida Vilgelm Fon Gumbold Pruss universitetlarni isloh qildi, o'shandan beri "tadqiqot va o'qitish birligi" ularning hayotiy tamoyillariga aylanib qolgan. Germaniya ta'limi o'ziga xos yo'nalishda va juda murakkab tizimga ega. Shu bilan bir qatorda hozirda Germaniya ta'lim tizimini isloh etish yo'lida yangi izlanishlar olib borilmoqda.

Pokiston ta'lim tizimi

Maorifi, madaniy-ma'rifiy va ilmiy muassasalari. Pokistonda umumiy ta'lim haqida qonun qabul qilingan. Pokiston umumta'lim maktablari tuzilishi quyidagicha boshlang'ich maktab (1-5 sinflar), to'lisiz o'rta (6-8 sinflar), o'rta (9-10 sinflar), oliy maktab (11-12 sinflar). Oliy o'rta maktabni shuningdek oraliq kollejni tugatganlar oliy o'quv yurtlarida 168 ming maktab, 690 kollej, 23 universitet mavjud. Barcha turdagi maktablarda 16.9 mln., kollejlarda 610 ming, unitarda 76 ming kishi o'qidi. O'qituvchilar soni barcha turdagi maktablarda-salkam 550 ming, kollejlarda-56 ming, universitetlarda 6 ming maktab o'qituvchilari maxsus maktablar, institut va kollejlarda tayyorlanadi. Yirik universitetlari: Karochidagi Karochi universiteti (1951) tibbiyot fanlari universiteti (1983). Lohurdagi muhandislik texnologiya universiteti (1961). Islomoboddagi Qand-e. A'zam universiteti (1965). Xalqaro islom universiteti (1980) Lohurdagi Panjob universiteti (1982) fanning rivojlanishini rejalashtirish bilan Fan va texnika

qo'mitasi, fan yutuqlarini joriy etish bilan Fan va texnika tadqiqotlari kengashi shug'ullanadi. Eng yirik ilmiy muassasalari: Pokiston fan taraqqiyoti assotsiatsiyasi Pokiston fanlar akademiyasi, Atom energiya komissiyasi, Atmosferaning yuqori tamoyillari va kosmik fazoni tadqiq etish qo'mitasi, geofizik i.t. in-ti, paxtachilik i.t in-ti va boshqalar. Bundan tashqari tibbiyot iqtisodiyot, xalqaro munosabat, adabiyot va til masalalarini o'rganuvchi ixtisoslashgan ilmiy institut va jamiyatlar mavjud.

Yirik kutubxonalari: Qand-A'zam universiteti kutubxonasi, Karochi universiteti kutubxonasi, Panjob universiteti kutubxonasi Hamdard fondi kutubxonasi, Markaziy kotibiyat kutubxonasi, Pokiston ilmiy kutubxonasi (Islomobod). Yirik muzeylari: Karochidagi Pokiston ilmiy muzeyi, Lohur muzeyi, Peshovar muzeyi, Lohur qalasi muzeyi, Milliy muzey.

Tojikiston ta'lim tizimi

Ma'orifi ilmiy va madaniy ma'rifiy muassasalari. Maorif boshlang'ich, to'liqsiz o'rta, umumiy o'rta ta'lim maktablaridan o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarida iborat. Yirik oliy o'quv yurtlari: Tojikiston universiteti, politexnika qishloq xo'jalik, tibbiyot pedagogika institutlari, Ko'lob va Xo'jand pedagogika institutlari. Bundan tashqari yurli vazirliklarga qarashli ilmiy muassasalar bor. 1999 yil Tojikistondagi 8 ta yirik oliy o'quv yurtlarining tashabbusi bilan tuzilgan Fan va maorifni rivojlantirish uyushmasi oliy o'quv yurtlari muassasalari jamoalarini birlashtirdi. U yangi axborot texnologiyalarini ishlab chiqib, uni oliy va o'rta ta'lim tizimiga joriy etish, rivojlantirish, xalqaro ta'lim andozalarini Tojikiston oliy va o'rta ta'lim tizimiga joriy etishga, bu sohada xalqaro tajriba ayirboshlashga ko'maklashish kabi ishlar bilan shug'ullana boshladi. Tojikistonda Firdavsiy nomidagi Tojikiston davlat kutubxonasi, Tojikiston Fanlar akademiyasining Markaziy ilmiy kutubxonasi va mingdan ortiq ommaviy kutubxona, 15 davlat muzeyi bor.

Nazorat savollari:

1. Yaponiya ta'lim tizimi va uning tarkibini izohlang.
2. Boshlang'ich, o'rta ta'lim jarayonini tashkil qilish qanday amalga oshiriladi?
3. O'rta maxsus va hunar-texnika ta'limining mazmunini yoritib bering.
4. Koreya ta'lim tizimi va uning tarkibini izohlang.
5. Xitoy ta'lim tizimi va uning qiyosiy tahlili.
6. Hindiston ta'lim tizimi va uning tarkibini izohlang.

Mavzu: Turkiyada ta'lim siyosatining olib borilishi.

Reja:

1. Turkiya ta'lim tizimining mamlakat Konstitutsiyasida ifodalanishi.
2. Turkiya ta'lim tizimi va uning turlari.
3. Turkiya litseylari va ularda ta'lim dasturlarining bajarilishi.

Tayanch so'zlar: maktabgacha tarbiya; boshlang'ich maktab; o'rta maktab; dastur; litsey; oliy ta'lim.

O'zbekiston Respublikasi istiqloлга erishgach, uning mustaqilligini birinchi bo'lib qardosh Turkiya Respublikasi tan oldi. Mamlakatlarimiz o'rtasida iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalar, shu jumladan, ta'lim bo'yicha hamkorlik tez rivojlanib bordi va u bizning xorijiy mamlakatlar bilan aloqalarimizda yetakchi o'rinlardan birini egalladi.

Bu hamkorlikning natijasi o'laroq, Respublikamizda 20 dan ortiq o'zbek-turk hamkorligidagi litseylar tashkil etildi va ular yaxshi faoliyat ko'rsatmoqdalar. Har yili yuzlab o'zbekistonlik o'quvchilar va talabalar ta'lim olish uchun Turkiyaga jo'natilmoqda. Ayni vaqtda turkiyalik yoshlar ham Respublikamiz o'quv muassasalarida bilim olmoqdalar.

Shuningdek, bu mamlakat bilan keng ko'lamda ta'lim bo'yicha mutaxassislar almashish yo'lga qo'yilgan. Har ikki mamlakatdan ta'limni boshqarish muassasalarining, o'quv yurtlarining hamda ta'lim bo'yicha ilmiy tadqiqotlar va ilmiy-metodik ishlar olib boruvchi mutaxassislar, o'qituvchilar va tarbiyachilar bir-birlariga tashriflar uyushtirib o'zaro tajribalar almashmoqdalar. Bularning barchasi ikki mamlakat maorifchilarining umumiy maqsad yo'lidagi ishlarni rivojlantirishga hissa bo'lib qo'shilyapti. Turkiya Respublikasida ta'limning qo'yilishining o'ziga xos tomonlari borligini hisobga olib, u haqda to'laroq ma'lumotlar berish o'rinli deb hisoblaymiz.

Respublikada hozir amaldagi ta'lim tizimlariga turk xalqining asl farzandi Kamol Otaturk asos solgan. Turkiya ta'lim tizimlari mamlakat Konstitustiyasi, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi qonunlar, «Milliy maorif vazirligining tuzilishi va vazifalari haqidagi 179, 208, 385- sonli qonunlarda hamda hukumat dasturlarida har tomonlama chuqur ifodalangan.

Respublika Konstitustiyasining 42-moddasida "Barcha kishilar ta'lim-tarbiya olish huquqiga egadirlar" deb yozib qo'yilgan va fuqarolarning bilim olish huquqlari kafolatlangan. Turkiya Respublikasida barcha tipdagi ta'lim to'la davlat nazoratida bo'lib, bunday nazoratga kirmaydigan ta'lim-tarbiya maskanlarini ochish mumkin emas. Xususiy maktablar ham davlat ta'lim standartlari talabiga mos kelishi va davlat dasturlarini to'la bajarishga majbur.

Boshlang'ich ta'lim barcha kishilar uchun majburiy, davlat maktablarida bepul o'qitiladi. Majburiy ta'limdan so'ng, uning keyingi bosqichlarida o'qishni davom ettirish istagini bildirgan, kam ta'minlangan oilalardan chiqqan bolalar davlat tomonidan stipendiyalar bilan ta'minlanadilar, ularga boshqa tegishli imtiyozlar ham belgilangan.

Ta'lim muassasalarida faqat o'quv-tarbiya ishlari, uni takomillashtirish bilan bog'liq vazifalarnigina bajaradilar. Undan tashqari faoliyatlarga yo'l qo'yilmaydi.

Turk millatiga mansub kishilarga ona tili sifatida boshqa biror xorijiy davlat tilini o'rgatish mumkin emas. Turkiya milliy maorifi tizimlarining umumiy tuzilishi quyidagicha: ta'lim tizimi bu mamlakatda ikki asosiy qismga bo'linadi. Ulardan birinchi qismi maktab ta'limi bo'lib, uning tarkibiga maktabgacha tarbiya, boshlang'ich ta'lim, o'rta va oliy ta'lim kiradi. Uning tarkibi quyidagicha:

1. Maktabgacha tarbiya bosqichiga maktab yoshiga etmagan bolalarni qabul qilish ixtiyoriydir. Maktabgacha ta'lim-tarbiya'ning maqsadi bolalarni jismoniy, aqliy va ahlokiy rivojlanishini ta'minlash, ularni maktab bosqichiga puxta tayyorlab berish, kam ta'minlangan o'quvchilarga sharoit yaratish, turk tilida to'g'ri va chiroyli gapirishni o'rgatishdan iboratdir.

1992 yilda Turkiyada 131023 bolani qamrab olgan 7763 bog'cha ishladi. Bu maktabgacha tarbiya ishidagi umumiy bolalar sonining 5 foizini tashkil etadi.

2. Boshlang'ich maktabda esa bolalar 6 yoshdan 14 yoshgacha ta'lim oladilar. Bu bosqichdagi maktab quyidagi maqsad va vazifalarni ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi;

a) har bir turk farzandiga yaxshi inson bo'lib kamol topish, bilimli bo'lish, uni milliy iftixor ruhida tarbiyalash va fikrlashga o'rgatish;

6) har bir turk farzandiga qiziqishi, qobiliyati va iste'dodlariga ko'ra ta'lim berish, ularni hayotga, o'qishning keyingi bosqichlariga puxta tayyorlashdan iborat.

Boshlang'ich ta'lim muassasalari maktabgacha tarbiya bosqichidan so'ng ikki qismga: 5 yillik boshlang'ich va 3 yillik o'rta maktablar bosqichiga bo'linadi. Har ikki bosqich maktabini bitirganlik haqida o'quvchilarga attestat beriladi.

Bu ikki bosqich maktab sharoitiga qarab bir maktab bazasida yoki alohida-alohida ikki maktab tarkibida tashkil qilinishi mumkin.

Aholi siyrak va tarqoq qishloqlarda maktab markaziy qishloqlardan birida ochiladi, guruhlashtirish imkoniyati bo'lmagan tumanlarda esa bu ta'lim bosqichi internatlar tipidagi o'quv muassasalari shaklida amalga oshiriladi.

3. O'rta ta'lim boshlang'ich ta'limga taya'nib, kamida uch yillik ta'lim beruvchi umumiy, kasbiy va texnik ta'lim muassasalarini o'z ichiga oladi.

Uning asosiy maqsadi barcha o'quvchilarga umumiy o'rta ta'lim va shunga muvofiq umumiy madaniyat, inson va jamiyat muammolarini o'rgatish, ularni oliy ta'lim bosqichiga, hayotga, kasb-kor sohalariga tayyorlashdir.

Bu maqsadlar o'rta umumiy ta'lim, turli dasturlarda kasb-kor o'rgatuvchi texnik-qurilish qishloq xo'jaligi yo'nalishlaridagi litseylarda amalga oshiriladi.

O'quvning har bir bosqichi bo'yicha alohida-alohida dasturlar mavjud.

By dasturlar quyidagilardir:

— ta'limning oliy bosqichiga tayyorlash dasturi;

— kasbga va oliy ta'limga tayyorlash dasturi;

— hayotga, ishlab chiqarishga tayyorlash dasturi va xokazolar.

Litseylar o'z turlariga va jumhuriyat ehtiyojiga ko'ra quyidagicha ixtisoslashtirilgan:

— umumiy litseylar — o'quvchilarni oliy ta'limga tayyorlaydi, 3 yil;

— fan litseylari — alohida fanlardan iqtidorli va ijodkor o'quvchilar bilimni va qobiliyatini takomillashtiradi, 5 yil;

— kichik litseylar — kunduzgi litseylarda o'qish imkoniyati bo'lmaganlar uchun, o'qish 4 yil;

— kasb-hunar litseylari — o'quvchilarga o'z qiziqishlari 60'yicha turli kasb-hunar o'rgatadi, o'qish muddati 3 yil;

— nafis san'at litseyi — ona tili va adabiyoti, rasm, musiqa kabi bo'limlarga ega;

— o'qituvchilar litseylari — boshlang'ich ta'lim bo'yicha o'qituvchilar tayyorlaydi. O'qish muddati 1 yil tayyorlov kursini hisobga olganda 4 yil;

— tijorat va turizm ta'limi litseylari — maishiy xizmat ko'rsatish, savdo, umumiy ovqatlanish shahobchalariga va boshqa sohalarga mutaxassislar tayyorlab beradi;

— diniy ta'lim maktablari — imom-xatib hamda din darsini o'tuvchi o'qituvchilar tayyorlaydi;

— maxsus ta'lim maktablari — ular korrekstion maktablar bo'lib, jismoniy-aqliy jihatdan nuqsoni bor bolalar uchun mo'ljallagan;

— texnik litseylar — o'quvchilarga umumiy fanlar bilan bir qatorda industrial kasb-hunar ta'limini beradi.

Bundan tashqari Turkiyada qizlar kasb litseyi, qizlar texnik litseyi, qizlar san'at o'rta maktablari, qizlar, o'g'il bolalar xususiy maktablari mavjud.

4. Oliy ta'lim — mamlakatda oliy malakali turli kasb mutaxassisliklarini, ilmiy tadqiqot ishlari olib borishga qodir kishilarni etishtirib beradi.

Turkiyada bunday mutaxassisliklar bo'yicha hozir 235' universitetlar va oliy tsxnologik institutlar ishlab turibdi. Bu universitetlardan 2 tasi diniy mahkamalar tasarrufidadir.

Mamlakatdan tashqarida yashovchi turk millatiga mansub kishilarning (ular 2,5 mln. dan ortiq) ta'lim-tarbiyasiga ham katta ahamiyat beriladi. Hozir shunday toifadagi kishilarni o'qitish uchun Turkiya hukumati tomonidan 1,236ta o'qituvchi ajratilgan. Ularning barchasiga davlat tomonidan haq to'lanadi.

Turkiya hukumati «Milliy maorifining asosiy Qonuni»da maktab ta'limi bilan bir qatorda maktabdan tashqari ta'limga ham katta e'tibor berilgan.

Maktabdan tashqari ta'limga qo'yilgan asosiy talab katta yoshdagilarni o'qish va yozishga o'rgatish; ularga umumiy va kasb-kor bilimlarini berish; savodxonlikdagi nuqsonlarini bartaraf etish kabi vazifalarni bajaradi, shuningdek, bunday muassasalar fuqarolarga, birinchi galda yoshlarga ijtimoiy hayotning ilmiy, texnologik, iqtisodiy, madaniy hayotiga to'la moslashish uchun shart-sharoitlar yaratib beradi. Shuningdek, MTMlar turli sohalarda mehnat qilayotgan kishilarning ishdan ajralmagan holda kasb malakalarini oshirishga imkoniyat tug'diradi. Turkiya Respublikasida maktabdan tashqari ta'lim ikki manba orqali beriladi. Ulardan biri maktab bo'lsa, ikkinchisi ustoz-shogirdlik yo'nalishidir.

Ularning sohalar bo'yicha dasturlari quyidagilar:

1. Umumiy ta'lim dasturlari;
2. Kasb-hunar, texnik ta'lim dasturlari;
3. Shogirdlik va ustalik ta'limi dasturlari;
4. Ochiq ta'lim dasturlari va hokazolar.

Maktabdan tashqari ta'lim muassasalari tarkibiga bulardan tashqari amaliy san'at maktablari, qizlar amaliy san'at maktablari, yetuklik institutlari na yetuklik texnik ta'lim markazlari ham kiritilgan.

Shuningdek, keyingi yillarda o'quvchilar va talabalarning bo'sh vaqtlarini ko'ngilli va sermazmun o'tkazishga katta ahamiyat berilmoqda.

Shu maqsadda til o'rgatish markazlari musiqa, xalq o'yinlari, foto, teatr studiyalari, shaxmat-shashka klublari, turli sayohatlar uyushtirish, lag yerda dam olishni tashkil qilish hamshiralik, rassomchilik to'garaklari yo'lga qo'yilayotir, ular orqali turli tanlovlar o'tkazishni amalga oshirilmoqda.

Talabalar va o'quvchilar uchun sportning turli sohalari bo'yicha sekstiyalar tashkil etilgan, ularda sportning ommaviy turlari bo'yicha turnirlar, musobaqalar tashkil etilmoqda. Qizlar uchun esa qo'lda to'qish, bichish-tikish, pazandalik yo'nalishlaridagi to'garaklar mavjud. Ular tomonidan to'qilgan, tikilgan, tayyorlangan mahsulotlar har yili Anqaradagi katta ko'rgazmada namoyish etiladi.

Mavzu: Yevropa mamlakatlarida ta'lim-tarbiya masalalarining olib borilishi va qiyosiy tahlili.

Reja:

1. Germaniyada ta'lim-tarbiya jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari.
2. Fransiyada ta'lim siyosatining olib borilishi.
3. Angliya ta'lim tizimi.
4. Ayrim Yevropa mamlakatlari ta'lim tizimining qiyosiy tahlili.

Tayanch so'zlar: Real maktab, maktabgacha tarbiya; boshlang'ich maktab; o'rta maktab; dastur; gimnaziya, litsey; oliy ta'lim.

Germaniyada mavjud bo'lgan asosiy qonun har bir fuqaroga o'z shaxsini erkin kamol toptirish, qobiliyatlari va qiziqishiga qarab maktab, o'quv yurti va kasb tanlash xuquqini beradi. Ta'lim sohasidagi siyosatning maqsadi shundan iboratki, u har bir insonni optimal darajada qo'llab-quvvatlash, uning manfaatlariga javob beradigan malakaviy tayyorgarlikdan o'tish imkoniyatini yaratadi. Har bir fuqaro hayoti davomida umumiy, kasbiy va siyosiy ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Ta'lim sohasidagi siyosatning asosiy yo'nalishlaridan biri yosh avlodni demokratik mamlakatda mas'uliyat hissiga ega mustaqil fuqarolar etib tarbiyalashdir.

Germaniya sanoatlashtirilgan, xom ashyo jihatdan zaif mamlakat sifatida yaxshi tayyorlangan mutaxassislarsiz rivojlana olmaydi. Buning uchun Germaniya ta'lim sohasiga katta mablag'lar ajratadi. Masalan, 1995 yilda mamlakat miqiyosida o'quvchi yoshlar va talabalarni moddiy qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari hisobga olingan holda maktab va oliy o'quv yurtlari uchun 158,2 mlrd marka miqdorida mablag' ajratildi.

Huquqiy asoslar. Asosiy qonunning 7-moddasiga muvofiq butun maktab ta'limi tizimi davlat nazorati ostidadir.

Federativ qurilishga muvofiq ta'lim sohasidagi vakolatlar federastiya va yerlar o'rtasida bo'linadi. Jumladan, Germaniyadagi mavjud 16 ta yerlarning hammasida ham o'zlarining ta'lim to'g'risidagi qonunlari mavjud.

Ta'lim sohasidagi qonunchilik va boshqaruv, asosan, erlarning vakolatiga kiradi. Bu, avvalombor, o'rta va oliy ta'lim tizimi, kattalarni o'qitish tizimi va ta'lim darajasini oshirish tizimiga tegishlidir.

«Maktab ta'limi tizimini muvofiqlashtirish» to'g'risidagi yerlararo bitim (1971 y. 14 sentyabrda qabul qilingan Gamburg bitimi) ushbu tizimning umumiy va qiyosiy tuzilmasini belgilaydi. Ushbu bitimga asosan yerlar qonunchilik organlari tomonidan maktabda ta'lim olishning majburiyligi, tashkiliy shakllar, imtihon natijalarini e'tirof etishga tegishli bo'lgan majburiy qoidalar qabul qilindi. Bundan tashqari qo'shimcha qarorlar qabul qilinib, yerlar madaniyat va ta'lim vazirlarining Doimiy anjumani (KMK) barcha yerlarda umumta'lim va kasb-hunar maktablarini tamomlaganlik hakidagi guvohnomalarni tan olish uchun ham umumiy asoslarni yaratadi.

Bular, xususan, gimnaziyalarning yuqori bosqichlarini qaytadan tashkil qilish to'g'risidagi, yetuklik shahodatnomasi uchun imtihonlarga qo'yiladigan yagona talablar to'g'risidagi va maktab ta'limi tizimida yakdillik va qiyoslashning zarur darajasini ta'minlaydigan birlashgan maktablarni tamomlaganlik haqidagi guvohnomalarni o'zaro e'tirof etish hakidagi qarorlardir.

Germaniya'ning birlashuvidan so'ng KMK doirasidagi bitimlarga asosan yangi yerlarning ta'lim tizimini tuzilmaviy qayta qurish markaziy vazifaga aylandi. Landtaglar tomonidan maktab to'g'risidagi qonunlar qabul qilingandan so'ng yangi yerlarning beshtasida 1992-1993 o'quv yili boshlanishi bilan maktab ta'limining ko'ppog'onali tizimi joriy etildi.

Majburiy maktab ta'limi

Majburiy maktab ta'limi 6 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan bolalarga yo'naltirilgan bo'lib, u 12 yilga mo'ljallangan. Majburiy maktab ta'limi to'g'risidagi nizomni bajarish uchun 9 yil mobaynida (ba'zi yerlarda 10 yil mobaynida) maktabga to'liq o'quv haftasi davomida borish, shundan so'ng majburiy kasb-hunar maktabiga to'liq bo'lmagan o'quv haftasi davomida qatnashish lozim (agar o'smir umumta'lim maktabining yuqori bosqichiga yoki kasb-hunar maktabiga to'liq o'quv haftasi davomida qatnashayotgan bo'lsa). Davlat maktablarining barchasida o'qish bepuldir. O'quv qo'llanmalar ham, asosan darsliklar, qisman bepul beriladi. Ba'zida o'quv qo'llanmalar va darsliklar vaqtincha foydalanish uchun berib turiladi. Ba'zida o'quv qo'llanmasi narxining bir qismi ota-onaning daromadiga bog'liq holda to'lanadi.

Diniy ta'lim asosiy qonunga muvofiq — oddiy fan sifatida o'qitiladi, lekin nokonfessional maktablar bundan mustasnodir.

Asosiy qonunga muvofiq ushbu fanni o'qitish yoki o'qitmaslik to'g'risidagi qarorni ota-ona qabul qiladi. 12 yoshdan boshlab bolalarning diniy tarbiyasi haqidagi qonunga binoan ota-onaning qarori farzandning roziligi bilan tasdiqlanishi lozim. 14 yoshdan o'quvchi ushbu fanni o'qish yoki o'qimaslik haqida o'zi qaror qiladi, agar bunda yerlar huquqi boshqa bir muvofiqlashtiruvchi vositani ko'zda tutmagan bo'lsa.

Asosiy qonunda mustaqil ta'rischilarga ega bo'lgan xususiy maktablarni tashkil etish va saqlash kafolatlanadi. Agar bunday xususiy maktablar davlat maktablari o'rniga tashkil qilinsa, ularning ta'ris etilishi uchun davlat ruxsat berishi zarur. Mustaqil ta'rischilarga ega bo'lgan maktablar ta'lim sohasidagi davlat xizmatlarining mutanosibligini boyitadi va shuning uchun yerlar tomonidan moddiy yordam olishadi. Germaniyada bunday maktablarda o'qiydigan o'quvchilar soni yildan-yilga ortib bormoqda. 1995-96 o'quv yilida ularning soni 490.000ta edi. Maktablarning o'zi esa 2.121ta edi. «Xususiychilar» ning 44 foizi gimnaziyalarda, 13 foizi valdorf maktablarida, 10 foizi aqlan zaif va nogironlar uchun maxsus maktablarda, qolganlari esa turli yo'nalishdagi maktablarda ta'lim olmoqda.

Bolalar bog'chasi. Bolalar bog'chasi — olmonlar boshlab bergan va ko'pgina xorijiy mamlakatlar tomonidan o'rganib, qabul qilingan muassasadir. U davlat ta'lim tizimiga emas, balki yosh avlodni qo'llab-quvvatlash muassasalari tizimiga kiradi. Bolalar bog'chasi ta'rischilari cherkov, xayriya uyushmalari va jamoalar, ba'zida — korxonalar va ittifoqlardir.

Tarbiyaviy ishlarning eng muhim jihati — jamiyatda yashashga qobiliyatli, mustaqil insonni kamol toptirish maqsadida guruhda o'qishdir. Bolalar bog'chalari oiladagi tarbiya'ni qo'llab-quvvatlashga, shuningdek boshqa keyingi hayoti va ta'lim olishi uchun eng yaxshi imkoniyatlarni yaratish uchun uning rivojlanishidagi kamchiliklarning o'rnini to'ldirishga qaratilgan. Odatda, bolalar bog'chasida bolalar tushlikka qadar bo'ladilar. Faqat ba'zi birlarida ular kun bo'yi bo'lishlari mumkin.

1996 yildan boshlab bolalar bog'chasiga qatnash uchun huquqiy me'yorlar ishlab chiqildi. Bolalar bog'chasiga farzandlarni berish ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladi. Bolalar bog'chasiga qatnash uchun ota-onalardan ularning daromadiga qarab ma'lum miqdorda to'lov olinadi.

Maktab ta'limi tizimi. Boshlang'ich maktabga bolalar 6 yoshdan keladilar. Odatda ular boshlang'ich maktabda 4 yil (Berlin va Branderburgda — 6 yil) ta'lim oladilar. Ko'pchilik yerlarda bolalarga o'qishning boshlang'ich ikki yili mobaynida baho qo'yilmaydi, buning o'rniga ularning o'zlashtirishiga batafsil tavsifnoma beriladi.

Boshlang'ich maktabda o'qiganlaridan so'ng bolalar umumta'lim maktabining 2-pog'onasiga boradilar. 5- va 6-sinflar, ularning tashkiliy jihatidan qat'iy nazar, avvalombor, bu bola kamol topadigan davr bo'lib xizmat qiladi, bolaning ustidan uning keyingi o'qish shakliga yo'naltirish maqsadida kuzatuv olib boriladi.

Bolalarning ko'pchilik qismi boshlang'ich maktabdan so'ng asosiy maktabga o'tishadi. Ushbu maktabdagi har bir o'quvchi olmon tili, matematika, tabiiy fanlar, jamiyatshunoslik va chet tili (asosan ingliz tili) fanlarini o'qiydi, bu yerda o'quvchilarning kelajakda mutaxassislik egallashlarini yengillashtirish maqsadida mehnat darslari ham olib boriladi.

Asosiy maktab o'quvchilarga zarur bo'lgan umumiy ta'limni beradi. 5 yoki 6 yillik ta'limdan so'ng asosiy maktab bitiruvchilarining ko'pchiligi kasb-hunar sohasida tayyorgarlik ko'rishga kirishadilar va 18 yoshga qadar parallel ravishda

kasb-hunar maktablarida ta'lim oladilar. Asosiy maktabni muvaffaqiyatli bitirish ko'pchilik hollarda kasb-hunar ta'limining ideal tizimiga o'tishga imkoniyat yaratadi.

Real maktab asosiy maktab bilan gimnaziya orasidagi oraliqda joylashgan bo'lib, u o'quvchilarga kengaytirilgan umumiy ta'lim beradi. Odatda, bu yerda o'qish 6 yil davom etadi — 5-sinfdan 10-sinfgacha — va boshqa o'quv yurtlarida va texnikumlarda o'qishni davom etirishga huquq beradigan o'rta ma'lumot haqida guvohnoma beradi.

Jumladan, 1998 yili o'quvchilarning taxminan 40 foizi real maktabni tamomlaganlik haqida guvohnoma oldilar.

Gimnaziyada o'qish, odatda, taxminan 9 yilga mo'ljallangan bo'lib, o'quvchilarga chuqurlashtirilgan umumiy ma'lumot beradi. Hozirda gimnaziyalarning ilgari mavjud bo'lgan qadimgi tillar, yangi tillar, matematika va tabiiy fanlar ixtisosliklari bo'yicha bo'linishi deyarli saqlanmagan. Gimnaziya'ning yuqori sinflarida (11-dan 1Z-gacha, erlarning to'rttasida 10-dan 12-gacha va shunga muvofiq 11-dan 12-gacha) kurs bo'yicha o'qish shakli odatdagi sinflarga bo'lib o'qitish o'rniga joriy etilgan.

Ba'zi fanlar va fan majmualarini o'qish majburiy bo'lib qolishiga qaramay, sinf o'quvchisi ta'lim sohasida o'zining individual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega, chunki unga teng ko'lamdagi fanlar taklif etiladi. Fanlar o'qishning yo'nalishiga qarab taqsimlanadi: til-adabiy-badiiy, jamiyatshunoslik yoki matematika, tabiiy-ilmiy-texnik. Yuqori sinflarda o'qish tugagunga qadar o'quvchilar uchchala yo'nalish bo'yicha o'qishlari lozim.

Gimnaziya'ning yuqori sinflarida ta'lim olish, shahodatnoma olish uchun 4ta fandan imtihon topshirish bilan yakunlanadi. 13 yillik o'qishdan (erlarning to'rttasida hozirda 12 yillik o'qishdan so'ng) va etuklik shahodatnomasini olish uchun imtihonlarni muvaffaqiyatli topshirilganidan so'ng uchinchi darajali o'rta ma'lumot haqida guvohnoma beriladi. Bu guvoh-noma istagan ixtisoslik byicha oliy o'quv yurtida o'qish huquqini beradi.

Oliy o'quv yurtiga kirish uchun, uchinchi darajali o'rta ma'lumot haqidagi guvohnomani taqdim etish zarur. Abiturientlar sonining ko'pligi va oliy o'quv yurtlarida joylarning etishmasligi tufayli ba'zi fakultetlarda federal yoki mahalliy miqyosda joriy etiladigan qabul qilishning belgilangan cheklovlari mavjud.

Bo'lajak talabalarning tanlov me'yori bo'lib, shahodatnomadagi baholarning o'rtacha bali va oliygohga qabul qilinish to'g'risidagi qarorni kutishga sarflangan vaqt hisoblanadi.

O'rta maktabning yana bir turi birlashgan maktabdir. Bu maktablarda bolalar 5-dan 10-sinfga qadar ta'lim oladilar. Birlashgan maktablarning ba'zilarida gimnaziyalarning yuqori sinflari qoidasi bo'yicha o'qish tashkil etilgan sinflar ham mavjud.

Pedagogik va tashkiliy jihatdan birlashgan maktab o'z ichiga asosiy maktab, real maktab va gimnaziya'ning elementlarini jamlagan yagona tashkiliy-pedagogik birlikni tashkil etadi. Birlashgan maktabda alohida fanlarni (matematika, birinchi chet tili, olmon tili, kimyo, fizika) o'qitish, 7-sinfdan boshlab, kurs tizimi bo'yicha (kamida, talablarning 2ta darajasida) olib boriladi. Har bir kursga qo'yiladigan

talablarning darajasi o'quvchining birlashgan maktabni tamomlagandan keyin qaysi turdagi guvohnomani olish istagi borligiga bog'liqdir: asosiy maktabni tamomlaganlik haqida yoki gimnaziya'ning katta sinflarida o'qish huquqini beradigan guvohnoma.

Ba'zi yangi erlarda maktabning boshqa turlari: «muntazam»— (Tyuringiya), «o'rta» (Saksoniya) va «ikkinchi bosqich maktabi» (Saksoniya-Angalt) mavjud. Saar erida «chuqurlashtirilgan real maktab» mavjud. Ularda asosiy va real maktablarga xos ta'lim tizimlari birlashgan; 7-sinfdan o'qish o'quvchining maktabni tamomlaganlik haqidagi qaysi turdagi guvohnoma olish istagi borligiga qarab sinflarda yoki kurslarda davom ettiriladi. Bu maktabning 9-10-sinflarini tamomlaganlik haqidagi guvohnomalar, «ikkinchi bosqich maktab»larining boshqa turlaridagidek beriladi va barcha erlar tomonidan 1993 yil Madaniyat va Ta'lim vazirlarining anjumanida qabul qilingan va tahrir qilinib, 1995 yildan kuchga kirgan shartnomaga muvofiq tan olinadi.

Shuningdek, aqlan zaif va nogiron bolalar uchun maxsus maktablar ham mavjud. Ularga nisbatan ham maktabda ta'lim olishning majburiylik tamoyili qo'llaniladi.

Ta'lim olishning ikkinchi yo'li — maktabda ololmagan bilimning o'rnini to'ldirish. Kechki gimnaziya mehnat faoliyati bilan band bo'lgan hamda shahodatnoma olish uchun imtihonlarga tayyorgarlik ko'rish qobiliyatiga ega katta yoshdagi fuqarolarga mo'ljallangan.

O'qituvchilar. Germaniyadagi maktablarning har bir turida — maxsus ma'lumotga ega bo'lgan o'qituvchilar ishlaydi. O'qituvchi bo'lib ishlashning asosiy sharti oliy ma'lumotga ega bo'lishdir, lekin oliy ma'lumot olishning shakllari va muddatlari turlicha bo'lishi mumkin. Boshlang'ich va asosiy maktabning bo'lajak o'qituvchisi, odatda, 7 semestr o'qiydi. Real, aqlan zaif va nogiron bolalar uchun maxsus maktablar, gimnaziya va kasb-hunar maktablari o'qituvchilari uzoq muddatli, ya'ni 8 semestrda 9 semestrgacha o'qishlari lozim. O'qishni tamomlaganlaridan so'ng o'qituvchi lavozimiga nomzodlar birinchi davlat imtihonini topshiradilar. Shundan so'ng pedagogik amaliyot (odatda— 2 yil) va ikkinchi davlat imtihoni bo'ladi.

KASB-XUNAR TA'LIMI. Germaniyada uchinchi bosqich o'rta ma'lumotga ega bo'lganlar soni tobora ortib bormoqda: maktablarning ko'pchilik bitiruvchilari oliy o'quv yurtlarida ta'lim olishga qaror qilmoqdalar. Maktabni oliy o'quv yurtiga kirish huquqsiz tamomlagan yoshlar, odatda, kasb-hunar ta'limi tizimiga kirib boradi. Lekin oliy o'quv yurtiga kirish huquqiga ega bo'lganlarning ko'pchiligi ham kasb-hunar ta'limini tanlaydi. Ko'pchilik yoshlar o'qishni «dual tizim» doirasida o'taydi, ya'ni korxonada amaliy tayyorgarlik bilan kasb-hunar maktabidagi nazariy o'qishni birlashtiradilar. Shunday qilib, xususiy sektor va davlat kelishilgan holda kasb-hunar ta'limi tizimidagi ahvolga javobgardirlar. Maktabdan tashqari kasb-hunarga o'qish federastiya'ning boshqaruvida, kasb-hunar maktablari esa — alohida erlar boshqaruvidadir.

Bugungi kunda deyarli 1,6 mln yoshlar, e'tirof etilgan nufuz va talab darajasi turlicha bo'lgan taxminan 470 ta ixtisoslikdan bittasi bo'yicha tayyorgarlikdan o'taydilar. Hozirgi vaqtda o'smirlarning deyarli 40 foizi, qizlarning esa 55 foizidan

ko'prog'i eng nufuzli 10 ta ixtisoslik bo'yicha tayyorgarlik o'tishmokda. O'smirlar ko'proq avtomexanik, elektromonter, korxonada mexanik yoki ulgurji va tashqi savdo-sotiq kommertsanti. kasbini tanlashmoqda. Qizlar esa shifokor yordamchisi (hamshira), chakana savdo-sotiq sohasida sotuvchi, sartarosh, idora xizmatchisi kasblarini afzal ko'rishmoqda. Shu bilan bir qatorda tugallangan kasbiy ta'limni ololmagan yoshlarga kasb egallash imkoniyatini berish maqsadida boshqa keng choralar ham amalga oshiriladi.

Kasb-hunar maktabi. Korxonada tayyorgarlik ko'rish bilan parallel ravishda yoshlar 3 yil davomida kasb-hunar maktablarida, u erga haftada 2-3 marta qatnab ta'lim olishlari mumkin. Umumiy ta'lim bilan bir qatorda bu maktab, asosan, o'quvchiga korxonadan ko'ra kengroq ko'lamda egallashi mumkin bo'lgan maxsus nazariy bilimlar ham beradi.

Tayyorgarlik natijalari yakuniy imtihonlar jarayonida tekshiriladi va tegishli idora (palata) tomonidan berilgan o'qishni tamomlaganlik haqida guvohtonomalarda ko'rsatiladi.

Kasb-hunar maktabida ta'lim olish 18 yoshga to'lmagan va boshqa maktablarda o'qimayotgan barcha yoshlar uchun majburiydir. Yil davomida tayyorlov kursida o'quvchilar maxsus nazariy bilimlar egallaydilar, bu esa, o'z navbatida, bo'lajak mutaxassislik yo'nalishini tanlashda yordam beradi.

Kasbiy ta'lim olishning boshqa imkoniyatlari. Korxonada ta'lim olish va kasb-hunar maktablarida o'qishdan tashqari mutaxassislik egallashning boshqa imkoniyatlari ham mavjud. Masalan, ixtisoslashtirilgan kasb-hunar bilim yurtlarida o'qish 1 yildan 3 yilgacha davom etadi. U korxonada kasbiy tayyorgarlik deb hisoblanishi yoki uni to'liq ravishda o'rnini bosishi mumkin. Real maktab bitiruvchilari texnikumlarga qabul qilinadi va 2 yildan keyin ular ixtisoslashtirilgan oliy o'quv yurtlariga kirish huquqini beruvchi o'qishni tamomlaganlik haqida guvohtoma olishadi. Tugallangan kasbiy ma'lumotta ega o'quvchilarga bunday huquq 1 yil o'qiganlaridan so'ng beriladi. Nazariyadan tashqari, o'qitish stikliga o'quv ustaxonalarida ishlash va amaliyot kiradi. Har yili mehnat masalasi bo'yicha federal boshqarma jismoniy zaiflik bilan og'rikan yoshlarning individual kasbiy ma'lumot olishlari uchun 4,3 mln marka ajratadi. Jumladan, korxonalarining majburiyatlariga ishchi joylarning 6 foizidan kam bo'lmagan qismi nogironlarga taqdim etish majburiyati yuklatilgan. Ushbu nizomni bajarmaganlik uchun jarima solinadi.

Korxonada ta'lim olish. Korxonada amaliy ta'lim olish, «shogirdlik», mutaxassislikka qarab 2 yildan 3,5 yilgacha, o'rtacha 3 yil davom etadi. Davlat tomonidan e'tirof etilgan mutaxassisliklar bo'yicha tayyorgarlik ruxsat etilgan xolos. Etuklik shahodatnomasiga ega bo'lgan fuqaroning o'qish muddati yarim yilga qisqartirilishi mumkin. O'zlashtirish yuqori darajada bo'lsa, o'qish muddatini yana yarim yilga qisqartirish mumkin. Shogirdlarning maoshi yildan-yilga ortib boradi. O'quv dasturlari tadbirkorlar uyushmasi va kasaba uyushmalari tomonidan belgilanib, tegishli federal vazirliklar nizomlarida e'tirof etiladi. Ularda o'qitiladigan fanlar va imtihon shakllari belgilanadi. Imtihonlar iqtisoddagi o'z-o'zini boshqarish organlari (sanoat-savdo palatalari, hunar palatalari) tomonidan

qabul qilinadi. Imtihon komissiyasi tarkibiga ishbilarmonlar, mehnat jamoasi vakillari hamda kasb-hunar maktablari o'qituvchilari kiradi.

O'quvchilar iqtisodiyotning barcha sohaslarini qamrab olgan 500.000dan ortiq korxonalarda, shuningdek erkin kasblar sohasida va davlat muassasalarida o'qiydilar. Yirik firmalar o'quvchilarni o'zlarining o'quv ustaxonalari va ish joylarida tayyorlaydilar. Kichik korxonalarda o'qish bevosita ish joylarida tashkil etilgan. Agar korxonalar tor ixtisoslikka ega bo'lib, zaruriy bilimlarni berish imkoniyatiga ega bo'lmasa, ularga yoshlar o'zlarining kasbiy bilimlarini chuqurlashtirishlari mumkin bo'lgan tarmoqlararo o'quv markazlari yordam beradi.

Barcha uchun ta'lim. Mamlakatda hech bir kishi mutaxassislikka ega bo'lmay turib mehnat faoliyatini boshlashi mumkin emas. Kasbiy ta'limning dual tizimi o'zini yaxshi tomondan ko'rsatib, doimo mukammallashib bormoqda. Shuning uchun bo'lsa kerak qator mamlakatlarning bu tizimga qiziqishlari ortmoqda.

Yoshlar ichida korxonalarda o'quv joylariga talab oshayotganiga qaramay, shu paytgacha taklif va talab o'rtasidagi muvozanatni ushlab turishga erishilib kelinmoqda. Germaniya'ning birlashuvi to'g'risidagi Shartnomada sohada yoshlarning harakatchanligini oshirish maqsadida mamlakatning har ikkala qismida olingan kasbiy ta'lim to'g'risidagi guvohnomalar tan olinadi.

Oliy o'quv yurtlari. Germaniya'ning eng qadimgi oliy o'quv yurti — Geydelbergdagi universitet 1386 yilda tashkil etilgan. Boshqa ko'pgina universitetlar 500 yillik yubileylarini nishonladilar, bular jumladan, urf-odatlariga boy Leypstigidagi (1409 yilda tashkil etilgan) va Rostokdagi (1419 yilda tashkil etilgan) universitetlardir. Ular bilan bir qatorda juda yosh universitetlar ham mavjud, ularning 20dan ortig'i 1960 yildan so'ng tashkil etilgan.

Sekinlik bilan rivojlanayotgan universitetlar bilan bir qatorda oliy texnik o'quv yurtlari, pedagogika institutlari va, xususan, asrimizning 70-80-yillarida ixtisoslashtirilgan oliy o'quv yurtlari tashkil topdi. Barcha yoshlarning o'qishga qabul qilinishi huquqi — oliy maktab sohasidagi siyosatning maqsadiga aylanadi.

1960 yilda oliy o'quv yurtlarida yoshlarning faqat 8 foizigina o'qiy boshlagan bo'lsa, butungi kunda barcha maktab bitiruvchisining deyarli har bir uchinchisi oliy o'quv yurtiga qabul qilish haqida ariza beradi. Ammo, ta'kidlash joizki, keyingi yillarda Olmoniyada oliy ta'limida muammolar ko'paydi. Jumladan, 1996-97-yillarda qishki semestrda mamlakatda talabalar, soni 1,83 mln kishiga kamaydi.

Yana bitta muammo — bu ta'lim olishning o'rtacha muddati nihoyatda kattaligidir. Buning uchun federastiya va erlar o'quv jarayoni tuzilmasini isloh qilish va oliy o'quv yurtlarining samaradorligini oshirish haqidagi masalani ko'rib chiqmokdalar. Olmoniyada oliy o'quv yurtlari faqatgina ta'lim sohasidagi vazifalarni bajaribgina qolmay, balki ilmiy tadqiqotlar uchun ham asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning nazariy tadqiqotlar sohasidagi faoliyati Olmoniyadagi ilmiy tadqiqotlarning umumiy darajasini oshirishga yordam beradi.

Oliy maktabning tashkiliy tuzilmasi. Oliy o'quv yurtlari (ba'zi bir xususiy, ayniqsa, diniy oliy o'quv yurtlari, bundesver universitetlari, Ixtisoslashtirilgan boshqaruvning oliy federal maktabidan tashqari) erlar vakolatiga kiradi. Federastiya va erlar mavjud o'quv yurtlarini kengaytirish va yangilarini tashkil

etish tadbirlarini rejalashtirish bo'yicha hamkorlik olib boradilar. Kelajakdagi vazifalarni hal etish maqsadida maxsus federastiya va erlarning ta'lim sohasini rejalashtirish masalalari bilan shug'ullanadigan va ilmiy tadqiqotlar olib borishga ko'maklashadigan birlashgan komissiyasi tashkil etilgan. Bu doirada federastiya va yerlar hamkorlikda ta'limning barcha sohasida model loyihalarga moddiy yordam ko'rsatadi. Oliy maktab o'z-o'zini boshqarish huquqiga ega. Qonunlar doirasida u o'zining Nizomiga asosan ish olib boradi. Oliy o'quv yurtini bir necha yilga saylanadigan shtatdagi rektor yoki prezident boshqaradi. Federal yerlarning ko'pchiligida, oliy o'quv yurtlarida talabalarning o'z-o'zini boshqarish tizimi mavjud.

FRANSIYADA TA'LIMNING AMALGA OSHIRILISHI

Fransiya jahondagi iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar ichida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Uning ta'lim tizimlari ham qadimiy va boy tarixga ega.

Bu mamlakatda «Ta'lim haqida»gi qonun dastlab 1955 yilda qabul qilinib, 1975 yilda unga bir qator o'zgarishlar kiritildi.

Fransiya davlatining hozirgi davrida amal qilayotgan "Ta'lim haqida"gi Qonun 1989 yil 10 iyulda qabul qilingan bo'lib, uning o'zgartirilishiga ta'lim strategiyasida ro'y bergan o'zgarishlar, mamlakatning ichki, tashqi siyosatidagi islohotlar, yuzaga kelgan iqtisodiy sharoitlar, chet el pedagogikasidagi ilg'or tajribalarning mamlakat ta'lim tizimlariga kirib kelishi, o'quv predmetlaridagi integrastiyalar va boshqalar sabab bo'ldi.

Fransiyada ta'limning asosiy maqsadi shaxsni har tomonlama kamol topishini ta'minlash, uni mustaqil faoliyatga tayyorlash, bozor munosabatlari sharoitida o'quvchilarni tadbirkorlikka, ishbilarmonlik va omilkorlikka o'rgatish, shunga yarasha kasb-korga ega qilishdan iboratdir.

Mamlakatda maktablar davlat, xususiy, oralis maktablariga bo'linadi. O'qitiladigan predmetlar ichida frantsuz tili va adabiyoti, o'qish va yozuv alohida ahamiyatga molik bo'lib, ularga ajratilgan vaqt dars tarkibining 30 foizini tashkil etadi. Umuman, tarkibdagi 45 foiz darslar gumanitar yo'nalishda, qolganlari tabiiy fanlardir. Sinflarning o'rtacha xaftalik darslari 26 soatdan iborat, darslarning davomiyligi esa 60 minut, sinflardagi bolalarning o'rtacha soni 35-40 ta, o'quv yili 5 chorakka bo'linadi.

Boshlang'ich sinflardagi o'qish ertalabki va tushdan keyingi qismlarga bo'linadi. Ertalab o'quvchilar ona tilidan, tushdan keyin esa matematika va boshqa predmetlardan saboq oladilar. Fransiya maktablarida ona tili va adabiyoti hamda matematika baza predmetlari, tarix, geografiya, mehnat ta'limi, jismoniy tarbiya predmetlari esa rivojlantiruvchi predmetlar hisoblanadi.

TA'LIM TIZIMLARI

Fransiya ta'lim tizimining dastlabka bosqichini maktabgacha tarbiya tashkil etadi. Bu bosqichni "Onalar maktabi" deb ham yuritiladi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad, bolalarning maktabdagi sharoitini uy sharoiti bilan yaqinlashtirish ularga oiladagidek iliq munosabatni shakllantirishdan iborat. Ularni mustaqil holda ham, maktablarning boshlang'ich sinflari bazasida ham tashkil etilgan. Fransiya ta'limida bolalarning go'daklik chog'idanoq maktabda o'qitish uchun tayyor holda

olib kelish g'oyat muhim masala hisoblanadi, 1980 yillarning oxiridagi ma'lumotlariga ko'ra, onalar maktablarida 65 ming, boshlang'ich maktablar bazasida tashkil etilgan maktabgacha tarbiya shaxobchalarida 9100 sinf mavjud. Bu bosqichda tarbiyalanuvchilar quyidagicha tabaqalashtirilgan:

-kichik guruh 2 yoshdan 4 yoshgacha;

-o'rta guruh 4 yoshdan 5 yoshgacha;

-katta guruh 5 yoshdan 6 yoshgacha.

5-6 yoshlilar maktabga tayyorlov guruhi bo'lib, ularga Fransiyada 100 foiz shu yoshdagi bolalar qamrab olingan. Bolalarni maktabga tayyorlash uchun alohida dastur va darsliklar mavjud.

BOSHHLANG'ICH TA'LIM

Fransiyada boshlang'ich ta'lim maktablariga 6 yoshdan 11 yoshgacha bo'lgan bolalar jalb qilinadilar. Boshlang'ich maktablar fuqarolarning qanday millatga, mamlakat fuqaroligiga mansub bo'lishidan qat'iy nazar, majburiy va bepuldir.

Boshlang'ich maktab bosqichiga qo'yilgan asosiy talab o'quvchilarga ifodali o'qish, yozish, hisoblash malakasini berishdan iboratdir.

Fransiya ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan chet el fuqaroligiga mansub kishilarning farzandlariga ularning vatani, xalqi, tarixi, tili va adabiyotini o'rganish uchun fakultativ kurslar tashkil etish ham ko'zda tutilgan.

Boshlang'ich sinflarda o'qish muddati 5 yil bo'lib, shu muddat ichidagi o'qish asosan 3 bosqichga bo'linadi:

— Tayyorlov bosqichi — 1 yilga mo'ljallangan. Bunda bolalar hisoblashga, o'qish va yozishga, kuylashga, o'ylashga, tabiat manzaralarini tomosha qilishga va undan bahra olishga, jismoniy mashqlar bilan mashg'ul bo'lishga, maktabning turli sport tadbirlarida ishtirok etishga, musiqaga, mehnat qilishga o'rgatiladilar.

O'quv mashg'ulotlari ertalab soat 9 dan 12 gacha, hamda soat 14 dan 16 gacha 5 soat davom etadi. Maktabda ovqatlanish pullik, lekin ovqatlar juda arzonlashtirilgan narxlardadir.

— Navbatdagi bosqich — elementar kurs bo'lib, bu bosqich 2 yil davom etadi. Bunda o'quvchilarning tayyorlov stiklida predmetlar bo'yicha olgan bilimlari yanada takomillashtiriladi. Tayyorlov bosqichida bir o'qituvchi ishlasa, elementar bosqichda ikki o'qituvchi (har biri 1 yildan) ishlaydi.

— Boshlang'ich maktabning 3 bosqichi — chuqurlashtirish bosqichidir. Bunda o'quvchilarning tayyorlov va elementar bosqichdagi bilimlari yanada chuqurlashtiriladi.

Dasturlarda o'quv predmetlarining barchasiga uch bosqich bo'yicha aniq, alohida-alohida talablar qo'yiladi. Masalan:

O'QISH

I bosqichda o'quvchi:

1. Bosmadan chiqqan barcha nashrlarni (kitob, gazeta jurnal, lug'at, e'lon, xat va hokazo) bir-biridan ajrata olish;

2. Xatni o'qish tamoyillarini (satr boshi, sarlavha, bob betlarning ketma-ketligi) o'rganib olish;

3. Matn tarkibini (nutq, asosiy qism, xulosa) aniqlay olish;

4. Mustaqil mashg'ulotlarda kitoblardan, lug'atlardan foydalana olish.

II bosqichda:

1. O'qiganlari mazmunini elementar bayon qilib bera olish;
2. Kitob mavzusida ishtirok etgan shaxslarni aniqlash, nomini bilish, tasvirlab berish;
3. Sintetik tahlil qila bilish (urg'u, tinish belgilari).

III bosqichda:

1. Ifodali, tez va aniq, ovoz chiqarib hamda o'zicha o'qish, o'qish qoidalarini to'la shakllantirish, savollarga og'zaki va yozma ravishda javob qaytarish, mavzuli rasmlarni izohlab berish;
2. Matndagi noaniv so'zlarni aniqlash va uni tez tarjima qilishni bilish;
3. Sinf kutubxonasini tashkil etishda ishtirok etish;
4. Bayon qilingan axborotni tinglash va to'g'ri qabul qilish;
5. So'zlarni og'zaki va yozma fonetik tahlil qilib berish;
6. Kitobdan va lug'atli adabiyotlardan mustaqil ishlash jarayonida to'la foydalana olish;
7. Soddalashtirilgan matnlar bilan ishlashni bilish.

YoZUV

Yozuvga qo'yilgan talab uch saviyada belgilanadi: yozuv texnikasini o'rganish, yozuvda qalam, ruchka, bo'rda ishlashni bilish, chiziq'larga to'la rioya qilish, yozma va bosma harflarni farqlash, xatolar ustidan ishlash malakasini egallash lozim. Yozuv bo'yicha o'quvchi III bosqichda inshosi shakllangan, tasviri mazmunli, yozuv texnikasini mukammal o'zlashtirgan, ifodada aniq izchillikka ega bo'lmog'i darkor.

OG'ZAKI NUTQ

Og'zaki nutqni rivojlantirish bo'yicha ham uch bosqichning osondan qiyinga, soddadan murakkabga yo'naltirilgan talablari mavjud. Bola bu bosqichda atrofida bo'layotgan voqea va hodisalarga o'z munosabatini bildirgan holda ifodali so'zlab bera olishi, o'z nutqini mantiqan tahlil qilishi, sinonim, omonim, antonimlarni mazmun ifodasiga qarab qo'llay olishi, so'z va iboralarning o'z hamda ko'chgan ma'noda to'g'ri qo'llay bilish, tarix, geografiya va boshqa predmetlarning atamalarini puxta o'zlashtirib olishlari kerakki, bu keyingi bosqich maktablari uchun puxta zamindir.

MATEMATIKA BO'YICHa

Boshlang'ich maktabning uch etapi davomida o'quvchi sodda misol va masalalarni tahlil etish, ulardan paydo bo'ladigan hosilalarni aniq tasavvur hosil qilishi, taklif qilingan hisoblash yo'llaridan boshqacha yo'llarni qidirib topish, javoblarning to'g'riligini aniqlovchi bir qator isbotlarni bilishi, sonlarni taqqoslash, joylashtirishni amalga oshirishni, 1000 gacha adashmay sanashni bilishi sonlar, qavslar, kasr chiziq'larini qo'llash, mantiqiy fikrlash, arifmetikadagi uch amalni puxta egallash, oddiy diagramma, shakl, sxema, grafika, jadvallarni chizish, geometriyadan dastlabki malakaga ega bo'lmoqlari lozim.

Boshlang'ich maktabning uch bosqichli o'quv jarayonida tarix, geografiya bo'yicha ham jiddiy talablar asosida bilim beriladi. Chunonchi, tarix bo'yicha qadimiy va zamonaviy voqea va hodisalar aniq xronologik ketma-ketlilik bilan

o'rganib olishni, vatan tarixini bilishini, barcha tarixiy terminlarni yod olishni talab etilsa, geografiyadan orientirlash kartani o'qish, qit'alarni, okeanlar, dengizlarni, tog'larni daryo va ko'llarni ajrata olishni, Fransiya'ning geografik o'rni, iqtisodiyoti, qazilma boyliklari bilan tanishadilar karta, globus, atlas, geografik lug'at va ensiklopediyalardan foydalanishni o'rganadilar.

Fransiya maktablarining boshlang'ich sinflarida fuqarolik ta'limi predmeti ham o'qitiladi. Bu predmet ta'limi bizning ta'lim tizimimizdagidek mustaqil bo'lmay ayrim yondosh predmetlar tarkibiga kiritilgan.

O'quvchilar oila, maktab, sinf oldida ma'lum bir mas'uliyat sezmoqlari lozim. Ularni yoshligidanoq o'z do'stlarini sinfdoshlarini, oila a'zolarini xurmatlash, ular mehnatini qadrlash, jamoatchilik ichida o'zini tutish kabi insoniy hislatlarni singdirishdan tashqari, ijtimoiy, iqtisodiy siyosiy hayot, boshqarish ishlari strukturasi, shahar meri shahar kengashi ularning vazifalari, saylov tizimlari saylov oldi kompaniyasining qo'yilishi, mohiyati va boshqalar o'rgatiladi.

Fuqarolik ta'limi predmeti kurslari tarkibiga yana ma'muriy muassasalar, ularning vazifalari, fuqarolarning, o'quvchilarning huquqlari va burchlari ham o'rgatiladi. Bundan tashqari o'quvchilar o'z mamlakatining siyosiy hayotini anglab etishlari, u haqda elementar fikr berishni bilishlari lozim.

Frantsuz maktablarida nafosat ta'limiga ham alohida ahamiyat beriladi. Bunday ta'lim uch tarkibdan iborat: musiqa, tasviriy san'at, sport.

Musiqa darslarida o'quvchilarga badi'iy so'zlash, kuylash, raqsga tushishni o'rgatadilar. Bundan tashqari boshlang'ich sinf kursida o'quvchi eng ommalashgan musiqa asboblaridan birini chala oladigan bo'lmog'i kerak.

Tasviriy san'atda esa qiyish-yopishtirish, modellar yasash, surat solish, rang tanlash masalalari asosiy o'rinni egalaydi.

Sport ham ta'limning shu jabhasiga kirib, bolalar bunda yugurish, sakrash, emaklash, turli shakllarda yurish kabi mashqlarni bajaradilar. Sport mashg'ulotlari va musobaqalari jarayonida bolalarni o'zini idora eta olishi, bir-birini qo'llab-qo'ltiqlash, do'stlik va hamjihatlilikni tarbiyalashga asosiy e'tibor qaratiladi.

Shunday qilib frantsuz maktablarining maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichida savodxonlikka, o'quvchining shaxs sifatida shakllanishiga mustahkam zamin yaratiladi, o'quvchining o'z kuchi, qobiliyati va imkoniyatiga ishonch tarbiyalanadi. Bu bosqich maktabda o'quvchining dastlabki bosqichda qanday holda qabul qilib olinishidan qat'iy nazar, uni maktab hayotida bosh rolni o'ynashga muvaffaq bo'lishidan iboratdir.

O'quvchilarni maktabning yuqori bosqichlariga puxta tayyorlab berishda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mas'uliyati (javobgarligi ham deyish mumkin) nihoyatda yuqori. Bu mas'uliyatni "Ta'lim haqida" gi davlat Qonunida alohida ko'rsatib o'tilgan.

O'quvchilar bilan individual ishlash, ularni rag'batlantirish, shaxsiy qobiliyat va imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ta'limda uzluksizlik va vorislikni ta'minlab berish boshlang'ich sinf o'qituvchilariga qo'yilgan bosh talabdir.

Boshlang'ich maktablarda dars jadvali va kun tartibini to'g'ri, odilona tuzishga katta ahamiyat beradilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ta'lim

vazirligi «o'quvchi tabeli» joriy etgan. Bu tabel orqali maktab va uning pedagogik jamoasi, hamda xodimlari ota-onalar bilan uzluksiz aloqada bo'lib turadilar.

Ta'limni turli stikllar orqali amalga oshirish frantsuz ta'lim tizimiga keyingi yillarda kirib kelgan yangilik deb baholash mumkin. Aynan ta'limdagi stikllashtirish unga vorislik, uzluksizlik, bolalar individual qobiliyatlarini butun boshlang'ich ta'lim jarayonida ta'minlab beruvchi omildir. Bundan tashqari ta'limni stikllashtirish o'qituvchi faoliyatiga keng erkinliklar ham beradi, uning pedagogik mas'uliyatini oshiradi.

O'quv dasturining mazmunini bevosita o'qituvchining o'zi belgilaydi. Bir so'z bilan aytganda, o'qituvchi bolalar bilimiga mas'ul ekan, uning uslub tanlashiga, mustaqil harakat qilishiga to'la erkinliklar ham beriladi.

O'quvchilarga boshlang'ich maktabning dastlabki uch sinfida bir o'qituvchi dars beradi. Uning nomzodini pedagogik va ota-onalar jamoasi aniqlaydi. Bolalarni yosh xususiyatiga qarab komplektlash tamoyillari bor. Lekin u yoki bu sababga ko'ra o'quvchilarning sinfdan-sinfga ko'chmay qolish xollarini tez-tez uchrab turishi tufayli ularning yosh jihatdan farqlari ham turlicha bo'lib qolishi mumkin.

1990 yildagi hukumat qaroriga muvofiq, maktabgacha va boshlang'ich ta'limga modullashtirish, bolalarni bilimiga u yoki bu fanga moyilligiga qarab tabaqalashtirish, dars jadvalini ham shu asosda tuzish huquqi berildi. Bunday dars jadvallari bir yilga, yarim yilga, choraklar bo'yicha alohida-alohida tuzilishi mumkin. Keyingi paytlarda o'qituvchi tomonidan o'quvchiga puxta bilim berish, ota-onalar tomonidan esa o'z farzandiga etarli sharoit yaratish, ularning bilim olishlariga mas'uliyat bilan qarash ifodalangan bitimlar tuzish odat tusiga kirib bormoqda.

O'RTA TA'LIM

O'quvchilar 11 yoshda boshlang'ich maktabni tugallab o'rta maktabga o'tadilar. O'rta ta'lim esa kollejlar va litseylarda amalga oshiriladi.

O'rta ta'lim ikki bosqichda beriladi. Birinchi bosqich (11 yoshdan 15 yoshgacha) 4 yil bo'lib, eng kichik sinf 6-sinf, 5, 4 o'rta, 3-sinf esa katta sinf hisoblanadi. Demak, sinflarni raqamlash yuqoridan pastga qarab amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda quyidagi predmetlar o'rgatidi frantsuz tili va adabiyoti, chet tili (ingliz, nemis, ispan, italyan tillari), tarix, Fransiya geografiyasi, matematika, tabiiy fanlar.

Shunday qilib 6 - 5 - sinflar umumiy o'rta ta'lim beradi: 4-3-sinflarda o'quvchilarga qobiliyati va moyilligiga qarab bilim beriladi.

Birinchi bosqich yakunlangach, o'quvchilar kasbiy yo'nalishlari bo'yicha guvohnoma oladilar.

Bundan keyin o'quvning ikkinchi bosqichi boshlanadi. Bu bosqichda o'quvchilar 15 yoshdan 18 yoshgacha ta'lim oladilar. O'qish 3 yil davom etib 2-sinf kichik, 1-sinf o'rta va yakunlovchi sinflarga bo'linadi.

O'quvchilar umumiy ta'lim va texnik litseylarni tugatganlaridan so'ng bakalavr unvoni va diplomi uchun imtixon topshiradilar. Ana shunday diplomga ega bo'lganlarga oliy o'quv yurtlariga kirish huquqini qo'lga kiritadilar.

Umumiy ta'lim yo'nalishidagi uch yillik ta'lim litseylarida quyidagi fanlar o'qitiladi: adabiyot tarixi, ona tili va adabiyoti, lotin tili, chet tili (ingliz, nemis, ispan, italyan tillari bo'lishi mumkin), tarix, geografiya, Fransiya ekonomikasi.

Xuddi shu 3 yillik bosqichli texnik litseylarda uning yo'nalishlariga qarab matematika, fizika, ximiya hamda boshqa tabiiy fanlar o'qitiladi. Shunisi diqqatga sazovorki, o'quvchining bu bosqichda chet tillarni o'rganishiga katta e'tibor beriladi. Talab, o'qishni tugatgach, o'quvchilar kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari kerak.

O'quvning bu bosqichini guvohnoma bilan tugallagan o'quvchilar oliy maktab sanalmish institutlar va universitetlarga imtihonsiz kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Lekin hamma oliygohlarga ham imtihonsiz kirib bo'lmaydi. Talabalar oliy pedagogika instituti, politexnika instituti, oliy ma'muriy maktablarga kirish imtihonlari bilan qabul qilinadilar, ularning shu kasbga moyilligi ham alohida sinab ko'riladi.

ANGLIYA TA'LIM TIZIMI

Angliyada umumiy o'rta ta'lim barcha bolalar uchun 5 yoshdan 16 yoshgacha. O'quv yili esa sentyabrdan to iyulgacha davom etadi va 3 trimestrga bo'linadi:

Kuzgi trimestr: sentyabrning boshidan dekabrning o'rtalarigacha. U shuningdek Michaelmas Term (Mikelmes term) nomi bilan ataladi (xususiy maktablarda).

Bahorgi trimestr: yanvarning boshidan martning o'rtalarigacha yoki so'ngigacha (pasxa bayramlari vaqti bilan bog'liq). U shu bilan birga Lent Term (Lent term) nomini olgan.

Yozgi trimestr: aprelning boshidan yoki o'rtasidan iyulning o'rtalarigacha.

Har trimestrning o'rtasida qisqacha ta'til (u half term (xaf term) deb ataladi) rejalashtirilgan bo'lib, oktyabrning oxirida boshlanadi, shu kabi fevralning o'rtasi va mayning oxirlariga tug'ri keladi.

Angliyada ikki tipdagi maktablar mavjud: davlat maktablari va xususiy maktablar.

DAVLAT MAKTABLARI

Davlat maktablari davlat tomonidan ta'minlanadi va mahalliy ta'lim muassasalari tomonidan boshqariladi. Ammo ko'pgina davlat maktablari shu bilan birga xususiy ta'minot manbalarini topishga harakat qilishadi. Bunday holatda ular dotastiya maktablari deb ataladi. Davlat maktablarida ota- onalar o'qitish uchun hech narsa to'lashmaydi. Boshqacha aytanda, o'rta ta'lim (11 yoshdan) barcha uchun majburiy bo'lib, bu bolalarning bilim saviyasi va qobiliyatidan qat'i nazar, ularning qabul qilinishini bildiradi. Bunday maktablarda asosan aralash, ya'ni ug'il va qiz bolalar birga o'qitiladi. Shunta qaramasdan, qobiliyatli bolalar uchun maktablar bo'lib, ular imtihon natijalari asosida tanlab olingan va deyarli alohida o'qitish maktablariga ega. Hamma davlat maktablari kunduzgi, ya'ni maktab hududida yashashga mo'ljallanmagan.

Milliy dastur davlat tomonidan ishlab chiqiladi va barcha maktablar uchun majburiydir. Ko'pchilik xususiy maktablar milliy ta'lim dasturiga amal qilishadi,

lekin fanlarni o'qitishda o'zgartirish huquqiga ega. Milliy dasturga quyidagi fanlar kiradi:

ingliz tili, texnologiya va dizayn, geografiya, matematika, informatika, musiqa, tabiatshunoslik, chet tillari, san'at, jismoniy tayyorgarlik, tarix.

Milliy dastur 4 bosqichga bo'linadi va «Bosqichlar» deb ataladi, bu bolaning yoshiga bog'liq:

5-7 yoshdagi (1-bosqich) bolalar milliy bosqichdagi barcha fanlar o'rgatiladi/

7-11 yoshdagi (2-bosqich) bolalar chet tillaridan boshqa barcha fanlarni o'rganadilar.

11-14 yoshdagi (3-bosqich) bolalar quyidagi majburiy fanlarni o'rganadilar: matematika, ingliz tili tabiatshunoslik, chet tili, texnologiya. Ular qo'shimcha hech bo'lmaganda bitta ijtimoiy fanni o'rganishlari kerak: geografiya yoki tarix, shuningdek, san'at bo'yicha biror fanni: san'at, jismoniy tarbiya yoki musiqa. Maktab jadvali bo'yicha bolalar xohishlariga qarab barcha ijtimoiy va san'at fanlarini o'rganishlari mumkin.

16 va undan katta yoshda topshiriladigan davlat imtihonlari

GCSE - General Certificate of Secondary Education. 10-o'quv yilini boshlovchilar va may/iyun imtihonlari bilan 11-o'quv yilini yakunlovchilar uchun 2 yillik kurs. Ballar tizimi: «A»dan «G» gacha («U» - o'tib bo'lmaydigan ball). Agar bola «A» level kursidan ko'proq fan o'rganishni istasa, u GCSE imtihonlarida shu fan bo'yicha «S»dan past ball olmasligi kerak.

«GCSE» imtihonlari uchun 10 tagacha fanlarni tanlash mumkin, lekin o'rtacha 6 ta fan topshiriladi.

GCE «A» Level - General Certificate of Education Advanced Level. Oliy o'quv yurtlariga kiruvchilar uchun, 12-o'quv yilini boshlovchilar va 13-o'quv yilini may/iyundagi imtihonlar bilan yakunlovchilar uchun 2 yillik kurs. Ballar tizimi: «A» dan «E» gacha, GCSE darajasida imtihon topshirishda «N» balli tenglashtiriladi. «U» - o'tib bo'lmaydigan ball.

Imtihonlar topshirish uchun 1, 2 yoki 3 (ba'zan xatto 4) fan tanlanadi.

«AS» Level — 1 yillik kurs. Natijalari «A» level 1/2 ballariga tenglashtiriladi

Barcha yuqorida ko'rsatilgan imtihonlarning natijalari avgustning uchinchi haftasida e'lon qilinadi.

Keyingi ta'lim

Keyingi ta'lim (studentlarning) 16 va undan katta yoshdagi talabalarning oliy o'quv yurtlariga kirish uchun jadal tayyorlaydigan turli kurslarda o'qishlariga mo'ljallanadi. Bunday ta'lim turli fanlar bo'yicha tayyorlaydigan, texnika va tijorat fanlarining eng quyi darajadan boshlab, to yo'naltirilgan kurslargacha, biznes sohasida, ma'muriyatchilik va xo'jalikning nufuzli doiralarida yuqori malakali xodimlar tayyorlashga yo'naltiradigan «keyingi ta'lim» kollejlari bo'lishi mumkin. Shuningdek, o'qishning davomi nokasbiy yo'nalishdagi kurslarda ham bo'lishi mumkin. Ularga ixtisoslashtirilgan GCSE va «A» level kurslari ham tegishlidir. Kunduzgi o'qish kurslariga qo'shimcha tarzda o'qishni ish bilan birga olib boruvchilar uchun qator sirtqi va kechki kurslar ham mavjud. «Keyingi ta'lim» kollejlari tijorat va ishlab chiqarish korxonalarini bilan chambarchas

bog'langan va asosan ishchilar ixtisosligi bo'yicha kadrlar tayyorlaydi, ammo «keyingi ta'lim»ning ko'p kollejlari oliy o'quv muassasalari bilan chambarchas bog'liqdir. Bu kollej talabalariga oliy ma'lumot olishlari uchun universitetda o'qishni davom ettirishlariga imkon beradi.

Oliy ta'lim

Oliy ta'lim «A» leveldan yuqori darajadagi ta'limning har qanday turini o'z ichiga oladi. Bunday ta'lim universitetning turli kurslarida, kollejlarda, oliy ta'lim institutlarida (shu jumladan pedagogika institutlari), shuningdek, keyingi ta'lim institutlarida ham bo'lishi mumkin. Hozirgi vaqtda Buyuk Britaniyada 89 ta universitet mavjud (shu jumladan oliy ta'limning 1992 yildagi Aktiga muvofiq tashkil etilgan 39 ta «yangi» universitetlar ham) bo'lib, ular sobiq politexniklarga o'z fanlari bo'yicha daraja berishga va universitet nomini olib yurishga yo'l beradi.

Universitetga kirish

Universitetlar va kollejlarga barcha rasmiy talablar UCAS (Universities and Colleges Admission Service) - oliy ta'limning Britaniya universitet va kollejlari agentlik kabi harakatdagi markaziy organi orqali uzatiladi. UCAS savollarni sentyabrning boshlari va dekabrning o'rtalarida bo'lgan oraliqda, oliy o'quv muassasalarida o'qishga keyingi yilning oktyabridan qabul qiladi. Kechikkan talablar 30 iyungacha uzatilishi mumkin, lekin bu davrda OO'Yularida bo'sh joylar anchagina qisqaradi va OO'Yularining tanlovi cheklanadi.

Abiturient turli universitetlardan ko'pi bilan 6 kursni tanlaydi va ularni UCAS qayd qiladigan shaklda ko'rsatib beradi. Afzalliklar tartibi belgilanmaydi.

UCAS dagi har bir talab detallar qaydnomasi shaklida kompyuterga kirgiziladi va talablar nusxalari unda ko'rsatilgan universitetlarga jo'natiladi.

Hap qaysi universitet rasmiy talabni qarab chiqadi va abiturientni suhbatdan o'tishga chaqirishi mumkin, shundan keyin universitetga taklif etish haqida qaror qabul qiladi.

Odatda bunday taklif «shartli» bo'ladi va bu shartlar har yili avgustning uchinchi haftasida e'lon qilinadigan «A» level imtihonlarining natijalari hisoblanadi.

UCAS abiturientlarga qaror va har bir tanlangan universitetning o'tish balini e'lon qiladi.

Qachonki tanlangan universitetlar o'zlarining qarorlarini e'lon qilsalar, abiturient ko'pi bilan ikkita taklifni tanlashi mumkin. Takliflardan biri asosiy va ikkinchisi esa «har ehtimolga qarshi» bo'ladi.

«A» level imtihonlarining natijalari e'lon qilinganda, (avgustning uchinchi haftasida) universitetlar abiturient qabuli haqida yakuniy qaror qabul qiladilar.

«A» level imtihonlari bo'yicha kerakli ballarni to'plagan barcha abiturientlar universitetga qabul qilinishlari shart.

«A» level imtihonlarida etarli ball yig'olmagan abiturientlar universitet ixtiyori bilan unga qabul qilinishi mumkin.

Tanlangan universitetlardan taklif olmagan yoki kech (1 iyuldan so'ng) murojaat qilgan abiturientlar keyingi tanlov bosqichida qatnashishlari mumkin. Bu

bosqichda UCAS mavjud o'rinlar haqida abituriyentlarga axborot beradi va abituriyent bunday universitetlar bilan mustaqil muzokaralar olib borishi mumkin.

Rossiyada fan texnika taraqqiyoti.

Rossiyada ta'limning barcha turlarini takomillashtirishning maqsad vazifalari 2000 yilda qabul qilingan.

Bu RF milliy ta'lim doktarenasi va 2010 yil bo'lgan davrda ta'limning modernizatsiyalashdan konsepsiyada belgilangan. 2000 yilda mamlakatda 68804 maktab bo'lib, uning 635 tasi xususiy maktab edi. Ularda 1748 ming o'qituvchi 20879 ming o'quvchiga ta'lim beradi. 2000-yilda 2589 davlat o'rta maxsus o'quv yurtida 2312 ming o'quvchi ta'lim oladi. Rossiyada 130 mingdan ortiq kutubxona bor.

Eng yiriklari: Rossiya davlat kutubxonasi (42 mln. asar) Rossiya milliy kutubxonasi (33 mln. asar). M.A.Rudamino nomidagi ymumrossiya davlat chet el adabiyoti kutubxonasi (3,2 mln. asar).

Davlat ijtimoiy siyosiy kutubxonasi (2,2 mln. asar) va 2000 yilda mamlakatda 1664 muzey ishladi.

Mashhurlari: Erishtaj, Peter got, Konstamera, Moskva Kremeli, Davlat tarix muzeyi, Tretyapov galariyasi.

Shvetsiya ta'lim tizimining o'ziga xosligi.

Maorifi: ilmiy va madaniy ma'rifiy muassasalari. Mamlakatda 7 yoshdan 9 yillik majburiy ta'lim joriy etilgan bo'lib, u 3 bosqich (3+3+3) dan iborat. 9 yillik maktabni tugatganlar o'qishni gimnaziya davom ettiradi. 30 dan ortiq oliy o'quv yurti bor.

Yiriklari: Upsala universiteti, Stokgolm universiteti, Geterbog universiteti (1891). Stokgolmdagi Qirollik oliy texnika maktabi (1827), Geterbogdagi Politexnika universiteti (1829), Shvetsiyadagi mashhur ilmiy muassasalar: Shvetsiya qirollik fanlar akademiyasi, muhandislik akademiyasi (1919) Upsaladagi qirollik tabiiy fanlar jamiyati (1710), Geterbogdagi qirollik san'at va fan jamiyati (1778). Stokgolmdagi tibbiyot-jarrohlik instituti, Stokgolmdagi Shvetsiya akademiyasi (1786).

Yirik kutubxonalari: Stokgolmdagi qirollik kutubxonasi, Upsala Geterborg universitetlarining kutubxonalari, Stokgolm va Geterberg shahar kutubxonalari.

Grenada ta'lim tizimi

Maorifi: inglizcha tizim ta'sirida tarkib topgan. 6-14 yoshli bolalar uchun majburiy bepul ta'lim joriy etilgan. Xususiy maktablar ham bor. Boshlang'ich maktabda ham, o'rta maktabda ham o'qish muddati-7 yil. Hunar-texnika va pedagogika bilim yurtlari bor. Grenadada Vest-Indiya unstitutning 1 ta fakulteti joylashgan.

Gretsiya ta'lim tizimi

Maorifi, ilmiy va madaniy-ma'rifiy muassasalari: Maorif tizimi 4 bosqichga bo'linadi: 6 yillik, 3yillik o'rta va 3yillik o'rta maxsus, shuningdek, oliy ta'lim. Umumiy va o'rta ta'lim majburiydir. Gretsiyada 17 unstitut va bir qancha

texnika institutlari bor. Yiriklari: Afina, Saloniki unstitutlari, Afina politexnika instituti. Ilmiy muassasalari: Afina akademiyasi (1926 yil tashkil etilgan; unda bir qancha institutlari va komitetlar mavjud), 20 ga yaqin institut, universitet va bir qancha ilmiy jamiyatlar, Afina shahridagi Milliy rasadxona (1842 yil tashkil etilgan) va boshqalar. Gretsiyadagi Milliy kutubxona (1828 yil tashkil etilgan), Afina shahridagi Deputatlar palatasi kutubxonasi, unstitutlar kutubxonalari yirik kutubxonalardir. Asosiy muzeylari: Milliy arxeologiya muzeyi (1874 yil tashkil etilgan). Akropol (1878 yil ochilgan), Vizantiya muzeyi (1914), Milliy tarix muzeyi (1882), San'at asarlari milliy galereyasi (1900) hammasi Afina shahda joylashgan.

Gruziya ta'lim tizimi

Maorifi, ilmiy va madaniy-ma'rifiy muassasalari: Qadimgi yunon tarixchilari bergan ma'lumotlarga ko'ra Gruziya hududidagi davlatlarda maorif antik davr namunasida tashkil etilgan. 3-a. ning 2-yarmida asos rivojlantirish sohasida ko'p ish qildi 4-a.da xristianlik davlat diniga aylangach, cherkov va monastirlar huzurida maktablar ochildi. Biroq, chet ellik istilochilarning bosqinlari gruzin madaniyati rivojini uzoq vaqt to'xtatib qo'ydi. 13-asrga kelib katta fan va maorif markazlari-Gelat (G'arbiy Gruziya) va Ikaltey (Sharqiy Gruziya) akademiyalari barpo etildi, 17-asr 2-yarmidan chet ellarda gruzin alifbo va darsliklari boshladi. Gruziya davlatchiligi tugatilgach (1801), maorif tizimi Rossiya namunasi asosiga o'tkazildi. 2000 yil Gruziyadagi 3500dan ko'proq umumiy ta'lim maktabi va o'rta maxsus o'quv yurtlarida 850 mingga yaqin bola o'qidi. Gruzin va abxaz maktablari bilan bir qatorda rus, arman, ozarbayjon va osetin maktablari ham mavjud. Gruziyada 19 oliy o'quv yurti, jumladan Tbilisi va Suxumi unstitutlari, politexnika, qishloq xo'jalik, tibbiyot va b. institutlar bor. 2000 y Gruziyadagi oliy o'quv yurtlarida 100 mingdan ko'proq talaba ta'lim oldi. 200 ga yaqin pullik oliy maktablar ham mavjud. Asosiy ilmiy kuchlar *Gruziya Fanlar akademiyasiga* birlashgan. 2000 yil Gruziyada 110 muzey ishladi.

Dog'iston ta'lim tizimi

Maorifi, ilmiy madaniy-ma'rifiy muassasalari: 295 maktabgacha tarbiya muassasasida 308 mingga yaqin bola tarbiyalanadi. 1589 umumiy ta'lim maktabi (395 ming o'quvchi), 27 ta maxsus o'quv yurti (20,8 ming o'quvchi) bor. 5 oliy 8 o'quv yurti, jumladan Dog'iston universiteti (1957 yil tashkil etilgan; 8 mingga yaqin talaba) da 27,3 ming talaba o'qiydi. 842 ommaviy kutubxona (6,4 mln. kitob va jurnal). 1066 klub muassasasi, 8 muzey (jumladan, Maxachqaladagi tasviriy san'at muzeyi, S. Stalskiy uymuzeyi va b.). 7 teatr, 898 kino qurilma bor. Dog'istonda 20 ta institut muassasasi ishlaydi

Nazorat savollari:

1. Germaniya ta'lim tizimining xuquqiy asoslarini izohlab bering.
2. Germaniyada kasb-hunar ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini nimalarda ko'rish mumkin?
3. Sizningcha Fransiya ta'lim tizimining afzalliklari nimalardan iborat?
4. Angliya davlat maktablarida milliy dastur qanday fanlarni qamrab oladi?

5. Yevropa mamlakatlari ta'lim tizimining yutuqlarini O'zbekistonda tadbiq etish mumkinmi?

Mavzu: Ayrim rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya tizimi va qiyosiy tahlil.

Reja:

1. AQSH ta'lim tizimi va uning tarkibi.
2. Niderlandiya ta'limining ayrim masalalari.
3. Saudiya Arabistoni ta'lim tizimi.

Tayanch so'zlar: maktabgacha tarbiya; boshlang'ich maktab; o'rta maktab; dastur; litsey; oliy ta'lim.

AQSH ta'lim tizimi.

Mamlakat ta'lim tizimining tuzilishi quyidagicha:

— bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha tarbiyalanadigan maktabgacha tarbiya muassasalari;

— 1-8-sinflargacha bo'lgan boshlang'ich maktablar (bunday maktablarda bolalar 6 yoshdan 13 yoshgacha o'qiydilar);

— 9-12-sinflardan iborat o'rta maktablar (bu maktablarda 14-17 yoshgacha bo'lgan bolalar ta'lim oladilar). U quyi va yuqori bosqichdan iborat.

Amerika Qo'shma Shtatlarida navbatdagi ta'lim bosqichi oliy ta'lim bo'lib, u 2 yoki 4 yil o'qitiladigan kollejlarda hamda dorilfununlarda amalga oshiriladi.

So'nggi bosqich, dorilfununlar va boshqa oliy o'quv yurtlari tarkibida tashkil etilgan aspirantura yoki doktoranturalardir.

AQSHda majburiy ta'lim 16 yoshgacha amal qiladi. Bu mamlakatdagi o'quv yurtlarida davlat jamoa, xususiy tasarruflarda va diniy muassasalar ixtiyorida bo'lishi mumkin.

Shunisi diqqatga sazovorki, AQSH maktablarining bitiruvchi sinf o'quvchilaridan tashqari barcha o'quvchilar ta'tillar paytida asosan ish bilan band bo'ladilar. AQSH maktablarida o'quv yili 180 kun. Bir soat dars 45-50 minut.

Amerika konstitutsiyasiga muvofiq ta'lim tizimi tasarrufidagi shtatlar boshqaruv muassasalari ixtiyoridadir. 1979 yilgacha ta'limni mablag' bilan ta'minlash, ta'limda davlat siyosatini amalga oshirish, o'quv yurtlarida faoliyatni muvofiqlashtirib borishni Sog'liqni saqlash, Ijtimoiy ta'minot va ta'lim ishlari vazirligi olib borar edi. 1979 yilda Ta'lim vazirligi mustaqil bo'lib ajralib chiqdi.

Ta'lim tizimlariga mablag' ajratish bo'yicha AQSH dunyo mamlakatlari o'rtasida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. AQSH ta'lim tizimining rivojlanish sur'ati ancha yuqori bo'lib, uning boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qishi lozim bo'lgan bolalarning 99,9 foizi o'rta bo'g'ini 94,5 foizi ta'lim oladi. O'quvchilar umumiy sonining 46 foizi o'rta maktabni tamomlagach, kollej va universitetlarga kiradilar. Barcha toifadagi ta'lim maskanlarida 58 million yosh, shu jumladan,

ta'limning oliy bosqichida 12 million yigit-qiz tahsil oladi. AQSHda har 10 ming aholiga 307 talaba to'g'ri keladi. Bu jahonda yuksak ko'rsatkichlardan biridir.

Bulardan tashqari AQSHda har yili 33 million kishi uzluksiz ta'lim va malaka oshirish tizimlarida bilim oladilar. Mamlakatda 3 million o'qituvchi mehnat qiladi. Har yili o'rta maktabni 3 million o'quvchi, bakalavr darajasidagi oliy ta'lim bosqichini 932 ming kishi, magistr darajasida esa 300 ming kishi tugallaydi, yiliga 30 ming kishi doktorlik ilmiy darajasini oladi.

Maktabgacha tarbiya

Amerika boy mamlakat. Lekin bu mamlakatda bolalar uch yoshga to'lgunlaricha onalarga turli moddiy imtiyozlar berish ko'zda tutilmagan.

Farzandlarga qarab uyda o'tiradimi yoki enaga yollab ishga tushadilarmi, bu onalarning ishi. O'zbekistondagi kabi keng va shinam, ikki qavatli, o'ynaydigan, uxlaydigan, ovqatlanadigan alohida xonalari bo'lgan bog'cha va yaslilar Amerikada odob tusiga kirgan emas. Enaga yollash oila uchun haftasiga 200 dollardan kamga tushmaydi. Bu mamlakatda 30-40 bolaga mo'ljallangan xususiy va davlat tasarrufidagi bog'chalar mavjud. Ular enaga yollashdan bir oz arzonroqqa tushadi. Lekin har ikki holda ham, uydan olib borgan ovqatlarni edirishadi, krovatchalar, ko'rpa, to'shak, yostiqli ota-onalar olib borishadi. Amerikada bizdagidek taomnomalar, o'quv dasturlari yo'q. Bolalar yozda atrofdagi ko'kalamzorlarda o'ynab dam oladilar.

Bu bog'chalarda ham bolalar yoshlariga qarab turli guruhlarda tarbiyalanadilar, ularga tarbiyachi-mutaxassis qaraydi, ular ovqatni tayyorlab beradi, turli qo'shiqlar, she'rlar o'rgatadi, quvnoq o'yinlar uyushtiradi. Ammo har kim o'z uslubiga muvofiq ishlaydi, umumiy qoidalar, o'quv dasturlari joriy qilinmagan.

Lekin bolalar uchun haqiqiy ta'lim-tarbiya jarayoni ular 5 yoshga to'lganlaridan keyin boshlanadi. Ana shu yoshda ular «Kinder garden» deb ataluvchi tayyorlov bog'chalariga jalb etiladilar. Ular hukumat tasarrufida bo'lib, bog'chalar yoki maktablar tarkibida tashkil etiladi. Bolalarni maxsus «maktab avtobusida» uyga olib keladilar va maktabga olib boradilar. Bunday avtobuslar yo'l-transport hodisalaridan to'la muhofaza etilgan: sariq rangga bo'yalgan, uning signallariga barcha transport vositalari itoat etishga majburdirlar. Maktab avtobuslarini boshqa transport vositalari quvib o'tishi mumkin emas, tartibni buzganlar qattiq jazolanadilar.

Ko'chalarda, maktabga ketayotganda yoki qaytayotganda alangla6 yurgan, o'ynab futbol tepib yurgan bekorchi bolani uchratish amrimahol. Bolalarni maktabda ham, uyda ham shaxsiga tegilmaydi, do'pposlanmaydi, u erkin o'smog'i kerak. Agar biror bola «meni urdi» deb ota-onasidan shikoyat qilsa, ma'lum muddatga ana shu ota-onalar ayrim hollarda ota-onalik huquqidan mahrum qilinadilar. Maktabga bolalar o'zlari xohlagan kiyimlarda boradilar. 5 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash ota-onalarning, bog'cha va maktabning, ommaviy axborot vositalarining ishi.

AQSH televideniya kanalida “ Sezam ko'chasi” deb nomlanuvchi ko'rsatuvlar dasturi mavjud, u o'quvchilarga ingliz tili, alifbo,

arifmetik amallarni bajarish, sanash, o'qish, koinot, tabiat, jug'rofiya, tarix bo'yicha bilimlarni o'ta qiziqarli tarzda singdirishga harakat qiladi.

Amerika ko'p millatli mamlakat. Lekin har bir millat o'z farzandiga milliy urf-odatlarini, tilini o'rgatishga jiddiy ahamiyat beradi. Ko'pincha bu vazifalarni katta avlod amalga oshiradi.

O'zbeklar ham o'z ona tilini, urf-odatlarini, dinini o'z farzandlariga singdirishga astoydil intiladilar.

O'zbek bolalari ham Markaziy Osiyoda o'z mamlakatlari borligini biladilar, g'oyibona intiladilar, u haqda ko'p narsalarni ko'rish, eshitish, o'qishni istaydilar.

O'zbekistonga kelish har bir amerikalik o'zbeklarning muqaddas orzusidir.

Besh yoshli bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarning asosini ularni maktabga tayyorlash tashkil etadi. Olti yoshlilar bog'cha guruhlarida bo'lsalarda, lekin bu guruhlardagi ta'lim boshlang'ich sinfdagi ta'limga yaqin turib, amalda uning dastlabki bosqichi hisoblanadi. Maktabgacha tarbiya muassasalarining ta'lim dasturi ko'p jihatdan ota-onalar bilan hamkorlikda ish olib borishga mo'ljallangan, u pirovard natijada bolalarni boshlang'ich maktablarga puxta tayyorlab berishga xizmat qilishi kerak. Shuningdek maktabgacha tarbiya muassasalari bolalarning aqliy va jismoniy, umuminsoniy hislatlarni, bolalar jamoasi ichida o'zini tutish, samimiylik, mehnatsevarlik, foydali xatti-harakatlarning ilk shakllanishiga erishmoqlarini, tozalik, ozodalik va pokizalikka o'rganishlarini ta'minlab berishi lozim. Yuqorida aytganimizdek, maktabgacha tarbiya muassasalarining xususiylari ham bor. Lekin u Yaponiyadagidek rivojlangan emas. Amerikada xususiy bog'chalar davlat dasturiga kiritilgan.

Amerikada o'quvchilarning o'z fikrini so'zda mukammal, aniq ifodalab bera olishiga, o'zligini anglash, o'zining qadr-qimmatini e'zozlash, shaxsiy qobiliyatini ro'yobga chiqarish tuyg'ularini tarbiyalashga katta e'tibor beriladi. Bolalarda ana shu his-tuyg'ularini shakllantira borish ilk yoshdanoq boshlanadi.

Boshlang'ich maktab

Boshlang'ich maktablarning asosiy vazifasi 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalarga to'laqonli bilim, ta'lim berish, ularning umuminsoniy, ahloqiy xislatlariga ega bo'lib shakllanishini ta'minlashdan iboratdir.

Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan o'quv predmetlari va dasturlari bolalarning yoshi, muhitiga moslashgan bo'lib, ular o'quvchilarning umumiy savodxonligini ta'minlab berishdan tashqari ma'lum darajada kasb yo'nalishiga ham ega qiladi.

Sinfdan-sinfga ko'chirish o'quvchining o'qish tezligi, yozuvi, husnixati, arifmetika, tarix, geografiya, musiqa va san'at kabi predmetlarni boshlang'ich sinf dasturi hamda darsliklari doirasida qanday o'zlashtirib olganligiga qarab belgilanadi.

Amerika maktablarida o'quv-tarbiya ishlari bilan bog'lik masalalarni to'laligicha har bir shtat o'ziga mustaqil belgilab olish huquqiga ega. Shu boisdan boshlang'ich maktablarda o'quv davomiyligi turli shtatlarda turlicha belgilangan. Ya'ni boshlang'ich ta'lim 4, 5, 6, 8 yillik bo'lishi mumkin. O'quvchilar shu davr ichida ingliz tili, ijtimoiy fan, tabiat va gigiena, matematika, hunarmandchilik va san'at, badantarbiya va sport predmetlaridan saboq oladilar. AQSH maktablarida

o'qish har bir o'quvchi uchun faxr-iftixor bo'lishiga o'quvchi o'z bilimi imkoniyati, nuqtai nazariga ishonch hissini tarbiyalashga katta e'tibor beriladi. O'quvchilarni maktabdan bezdirish, ularni darslarga ishtiyoqsiz va loqayd bo'lib qolishlari favqulodda salbiy holat hisoblanadi.

O'quvning boshlang'ich ta'lim bosqichidanoq o'quvchilar uchun turli to'garaklar, sayohatlar tashkil etiladi, xilma-xil ko'ngil ochar tadbirlar o'tkaziladi. Lekin ular pullik bo'lib, unga oila byudjetining 10-16 foizi sarflanadi. Qo'li qisqa oilalar farzandlariga bu borada ba'zi imtiyozlar beriladi.

O'rta maktab

Amerika Qo'shma Shtatlarida to'laqonli o'rta maktab sirasiga 10, 11, 12-sinflar kiradi. 7, 8, 9-sinflarni aksariyat holda quyi o'rta maktab deb ham yuritiladi. Binobarin, quyi o'rta maktab kursini muvaffaqiyatli o'taganlar yuqori bosqichga — to'laqonli o'rta maktabga qabul qilinadilar.

Ma'lum darajada 9-sinfni bitirganlar yuqori o'rta maktablarga tanlov yo'li bilan qabul qilinadilar. Lekin yuqori o'rta maktablar o'quvchilarning bilimiga qarab tabaqalashtirilganligi tufayli 86,4 foiz o'quvchi ularga qabul qilinadi.

Amerikalik yoshlarning ko'pchiligi o'rta maktablarni tugatgach, tegishli diplom va maxsus kurslarni bitirganliklarini isbotlovchi hujjatlar oladilar. O'quvchilar odatda ma'lum bir sinfni, kurs yoki maktabni yakunlashda test sinovlariga jalb etiladilar.

O'quvchilar bilimi quyidagicha baholanadi:

A — 95-100 ball;

V — 85-92 ball;

S — 71-80 ball;

D — 65-70 ball;

G — 0-64 ball (qoniqarsiz).

Test natijalariga ko'ra qoniqarsiz baholangan o'quvchilar yil davomida ma'lum vaqt o'tkazib sinovdan qayta o'tkaziladilar. Bu sinovlarga o'quvchilarning sinf muloqotida qatnashganligining natijalari, og'zaki va yozma vazifalarning echimlari ham ilova qilinadi. AQSH maktablarida chorak va o'quv yili natijalariga ko'ra ham o'quvchilar test sinovlaridan o'tkaziladilar.

Ba'zi shtatlarda, shuningdek, Nyu-Yorkda ham ta'lim departamenti tomonidan belgilangan imtihonlar ham o'tkaziladi.

AQSH maktablarida odatda o'quvchilar o'quv yili davomida ikki marta o'zlashtirish tabeli oladilar. Ayrim okruglarda bunday tabellar har bir fan bo'yicha 6 marttagacha beriladi.

Har bir maktab o'quv yili boshlanishidayoq o'z o'quv tartibini oldindan belgilab oladi. U quyidagicha bo'lishi mumkin:

7 sentyabr — o'quv yilining boshlanishi;

12 oktyabr — Kolumb kuni munosabati bilan bayram;

21 oktyabr — o'quvchilarning aqliy qobiliyatlarini aniqlovchi test sinovlari;

10 noyabr — insholar konkursi;

22-27 noyabr — dastlabki ta'tillar;

2 dekabr — kollejga kirish imtihonlarining birinchi bosqichi;

22 dekabr — Rojdestvo ta'tili;

13 yanvar — kollejga kirish imtihonlarining ikkinchi bosqichi;
26 yanvar — o'quv yili ikkinchi yarmiga o'tish imtihonlari;
24 fevral — yaxshi o'quvchilarni aniqlovchi milliy imtihonlar;
2 mart — kollejlarga kirish imtihonlarining uchinchi bosqichi;
5 aprel — 3-davruga o'tish imtihonlari;
12-20 aprel — bahor ta'tillari;
4 iyun — kollejlarga kirish imtihonlarining to'rtinchi bosqichi;
30 may — Xotira kuni;
12 iyun — bitirish kechasi;
20 iyun — yozgi ta'tilga chiqish kuni.

O'rta maktablarda o'quvchilarga o'zlari tanlagan yo'nalishlariga mos holda predmetlar tanlashda ma'lum erkinliklar bor. Masalan, ingliz tili, ijtimoiy fanlar, matematika, fizika predmetlari asosiy fan bo'lib, chet tillari, nafis san'at, kasb ta'limi predmetlari o'quvchilarning xohish, istaklariga qarab qo'yilishi mumkin.

O'rta maktab o'quvchilari kundalik faoliyatida yarim vaqtni o'quv sinflarida, qolgan vaqtni esa laboratoriya, maydonlar, tajriba uchastkalari, amaliyot uchun mo'ljallangan joylarda o'tkazadilar. 10, 11, 12-sinflarda maktab-oila hamkorligi, ayniqsa, mustahkam bo'ladi. Chunki ayni shu bosqichda o'quvchilarning kasb-korlarga moyilligi to'la qaror topadi.

O'quvchilar va ota-onalarning istaklariga muvofiq, kasb-kor yo'nalishiga mos keladigan predmetlardan olinadigan saboqlarni ko'paytirish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, o'quvchi kelajakda qaysi sohaga o'z hayotini bag'ishlashga ahd qilgan bo'lsa, aynan o'sha yo'nalishdagi predmetlarni ustun darajada o'rganib, tayyorgarlik ishlarini olib boradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilish mumkinki, AQSH o'rta maktablari o'z o'quvchilariga uch yo'nalishda: akademik, kasb-kor, umumiy yo'nalishlarda bilim beradilar. Ayni paytda o'quvchilarga to'rt yo'nalishda hunar, kasb-kor asoslarini bepib boradilar. Bular quyidagilar:

Birinchisi, qishloq xo'jalik kasblari ta'limi hisoblanib, unda tinglovchilarga fermerlik asoslari o'qitiladi va unda qishloq xo'jaligi bo'yicha menejmentlar etishtirib beriladi. Bunday ta'lim Amerikaning bo'lg'usi fermerlari dasturi asosida ish olib boradi.

Ikkinchisi, biznes ta'limidir. Unda o'quvchilarga tijorat, tijorat iqtisodiyoti, ichki iqtisodiyot mutaxassisligi o'rgatiladi, bunday o'quv yo'nalishlarida bolalarda muruvvat, bemorlarga g'amxo'rlik qilish, insonparvarlik tuyg'ularini tarbiyalash masalalariga ham jiddiy ahamiyat beriladi.

Uchinchisi, savdo va sanoat ta'limi bo'lib, unda yoshlarga mahsulot ishlab chiqarish va mexaniklik kasbi o'rgatiladi.

To'rtinchisi, qurilish ta'limi bo'lib, bu ta'lim tizimi orqali turli qurilish kasblari bo'yicha bilim va ko'nikmalar beriladi.

By kasb dasturlari o'quvchilarni ana shu kasblarga tayyorlashi ham, ularni shu kasb-korni yanada chuqurroq o'rganish bo'yicha o'qishni davom ettirishga ham tayyorlashi mumkin. Bundan tashqari, dasturning uchinchi turi ham mavjud bo'lib, bu umumiy ta'lim (akademik) dasturidir. Bu dastur kasblar yuzasidan umumiy

tushuncha beradi va o'quvchilarga kasblarning o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi.

AQSHda har bir o'quvchining fanlar bo'yicha olgan bilimlarini jamlovchi attestatlar mavjud. U o'quvchilarning oliy o'quv yurtlariga kirishlarida ana shu attestat nusxalari topshiriladi. Kollejlarda o'qish istagida hujjat topshirgan o'quvchilar yuqori o'rta maktabning so'nggi ikki yili bilimlari hajmida kirish test sinovlaridan o'tkaziladilar. Test sinovlarini amalga oshirish maxsus ta'sis etilgan ta'lim test xizmati hamda Amerika kollejlari test sinovlari xizmati tomonidan ado etiladi. Test sinovlari tegishli bilimlar bo'yicha o'quvchilarning saviyasini belgilab berishdan tashqari o'g'il-qizlarning tanlagan kasbiga layoqatini va qobiliyatini ham aniqlaydi.

Chunki o'quvchi tanlagan kasb uning tabiatiga, sog'lig'iga, dunyo qarashiga mos kelmay qolishi mumkin. Test sinovlarida attestatda ko'rsatilgan ballar umumlashtiriladi va o'quvchilar tomonidan berilgan tavsifnomalar e'tiborga olinib, kollejga kiruvchining taqdiri belgilab beriladi.

Odatda o'quvchilarga dastlabki 6 yil davomida barcha o'quv predmetlari bo'yicha bir o'qituvchi bilim beradi. Keyingi 6 yil ichida esa har bir predmet bo'yicha alohida o'qituvchi belgilanadi.

Ayrim maktablar o'quvchilarining o'quv predmetlarini o'zlashtirishda eng yangi o'quv vositalarini qo'llash va o'rganilayotgan darsliklarni programmalashtirish tufayli katta muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritdilar. Maktablarda qo'llanishi mumkin bo'lgan vositalar elektron yozuv apparatlari (kolligrafiya va yozuv qoidalarini takomillashtirishga yordam beradigan moslamalar), ta'lim televideniyesi, qo'lda ko'tarib yuradigan elektron til laboratoriyasi, slaydlar, videoapparaturalar, kompyuter va hokazolardan iborat.

Maktablar ishini tashkil etishdagi yana bir o'ziga xoslik shundaki, o'quv binolaridan butun yil davomida foydalanib turiladi. 1970 yillarda Amerika maorifchilari tomonidan ilgari surilgan «Maktab eshiklari doimo ochiq bo'lsin» degan chaqiriq hozir ham amalga oshirilayotir. Yozgi ta'til kunlarida ham maorifchilar yoshlarga turli mashg'ulot va o'quvlar taklif qiladilar, maktab o'quvchilari bilimini chuqurlashtirish, ular uchun kollejlarga tayyorlov kurslarini tashkil qilish bilan band bo'ladilar.

NIDERLANDIYA TA'LIMI

Niderlandiya'ning yer maydoni 42 ming km/kv bo'lib, unda 15 million aholi istiqomat qiladi. Uning shimoliy dengiz bo'yida uch daryo Reyn, Maasa, Sxelde dengizga quyilish joyida joylashganligi, Niderlandiyaga katta geografik qulaylik tug'diradi. Shu tufayli ham aholining katta qismi kemasozlik, turizm, tranzit yuklarni kemalar bilan tashib berish bilan band. Ishga yaroqli aholidan 6 millioni yoki 67 foizi maishiy xizmat ko'rsatish sohasida, 28 foizi sanoatda, 5 foizi qishloq xo'jaligi va baliqchilik xo'jaliklarida mehnat qiladi. Davlat tuzimida konstitusion monarxiya, uning o'z parlamenti ham faoliyat ko'rsatadi. Bu mamlakat 12 viloyatdan tashkil topgan, poytaxti Amst yerdam shahridir.

Niderlandiya kichik mamlakat bo'lsada, lekin halqaro ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy hyotda faol ishtirok etadi. Hozirgi Birlashgan Millatlar Tashkilotining

o'tmishdoshi bo'lgan millatlar ligasi aynan birinchi bor Niderlandiyada tashkil etilgan edi. Bu mamlakatda 1899, 1907-yillarda xalqaro tinchlik konferensiyalari bo'lib o'tgan. Hozir xalqaro arbitraj, xalqaro sud shu mamlakatning Gaaga shahrining Tinchlik saroyida joylashgan.

Uning siyosati tinchlik siyosatidir. U xalqaro tinchlikni saqlash tashkilotlarining a'zosi, tinchlik forumlarining barchasida faol qatnashadi. U BMT, NATO, EES, Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyatining faol a'zosidir. Ikkinchi jahon urushidan keyin Niderlandiyada qudratli industriya'ni barpo etish ishlari boshlandi. Bu mamlakat to'g'risida qisqacha ma'lumot ana shulardan iborat.

Bizdagi ta'lim tizimining qo'yilishi bo'yicha AQSH, Fransiya, Buyuk Britaniya mutaxassislarining fikri muallif diqqat e'tiborini o'ziga jalb etdi. Ular bir ovozdan sobiq SSSRning barcha hududlarida ta'limning amalga oshirilishi bo'yicha jahonning istagan mamlakati bilan raqobatlasha olishi, uni saqlash va takomillashtirish zarurligini, sobiq SSSR ta'lim tizimlarida ibratli jihatlar ko'pligini ta'kidladilar. Ayniqsa mustaqillikka erishgan har bir davlat o'z hududiy, mahalliy etnopedagogik xususiyatidan kelib chiqib, ta'limni isloh etishi zarurligini qayd etdilar.

Niderlandiya ta'lim tizimlarining shakllanish davri 1789 yilda frantsuz revolyustiyasi natijasida paydo bo'lgan Bativ Respublikasi davriga to'g'ri keladi.

Hozirgi paytda mamlakatning 75 foiz maktablari xususiy shaxslar, tashkilotlar va jamiyatlar tomonidan, shu jumladan xrestian yoki katolik cherkovlari tomonidan tashkil etilgan.

Bu mamlakatda ta'lim tizimi 7-3-2 shakldadir. Boshlang'ich ta'lim maktabgacha tarbiya bilan qo'shilgan.

Uning shakli quyidagi bosqichdadir:

- boshlang'ich ta'lim;
- o'rta ta'lim;
- maxsus ta'lim;
- oliy ta'lim;
- chet elliklar uchun ta'lim.

BOSHLANG'ICH TA'LIM

Boshlang'ich maktab 4-12 yoshli bolalarga mo'ljallangan. Bolalar 4-5 yoshlarida maktabga keladilar. Boshlang'ich sinflarda o'qish haftasiga 5 kun. Bolalar 8 dan 15 gacha maktabda bo'ladilar. Mashg'ulotlar o'yin shaklida amalga oshiriladi, dars soatlari chegaralangan emas. Golland maktablarida 15, 20, 30, 40 minutlik darslarni uchratish mumkin. Soat 12 dan 13.30 gacha tushlik tanaffus. Bu paytda balalar uylarida ovqatlanib keladilar. O'qituvchilar uchun tushlikda 45 minut tanaffus beriladi. Mashg'ulotlar aksariyat potok bo'yicha amalga oshiriladi.

Bu mamlakatda 4 yoshdan kichik bolalar uchun o'quv-tarbiya muassasalari yo'q. Bolalar yaslilari ham bor, lekin ular ta'lim vazirligi tasarrufida emas.

Boshlang'ich maktabning dastlabki ikki yili o'quv o'yin rejasida bolalarni o'qishga, yozishga, hisoblashga, rasm solishga, qo'l mehnatiga o'rgatish ko'zda tutilgan. O'quvning keyingi 6 yillik bosqichida bolalarga niderland tili, matematika, yozuv, tarix, geografiya, fizika, jamiyatshunoslik fanlari- dan dars o'tiladi. Maxsus maktablarda ilohiyot darslari o'qitiladi. Boshlang'ich maktab

o'quvining so'nggi bosqichida bolalarga ingliz tilidan dars beriladi. Boshlang'ich sinfni bitirganlik haqida o'quvchilarga maxsus xujjat berilmaydi.

Bolaning boshlang'ich maktabdagi bilimi, aqliy va jismoniy rivojlanishiga qarab ota-onalar o'rta maktab tanlaydilar.

O'RTA TA'LIM

Niderlandiya maktablarida o'rta ta'lim:

- umumiy o'rta ta'lim;
- umumiy ilmiy o'rta ta'lim;
- hunar-texnika ta'limi va hokazolardan tashkil tongan.

O'z navbatida umumiy o'rta ta'lim o'qish muddati 4 yil bo'lgan o'rta va o'quv muddati 5 yil hisoblangan oliy bosqichga bo'linadi.

Tayyorlov bosqichi hisoblangan ilmiy o'rta ta'lim ham ikki ko'rinishga ega: gimnaziya va atensum deb ataladigan tipga bo'linadi. Har ikki ko'rinishda ham o'qish muddati 6 yil. Tayyorlov ilmiy o'rta ta'lim oliy ilmiy o'quv yurtlariga kiruvchilarni etishtirib chiqaradi.

Hunar-texnika (ularida hunar-texnika) ta'limi quyi hunar-texnika ta'limi, o'rta va oliy hunar-texnika ta'limidan iborat uch bosqichdan iborat.

O'quvchilar o'quv yurtlariga kirish uchun topshiradigan sinovlari ularning qaysi bosqich o'quv yurtlariga kirish xohishi va albatta shunta munosib bilim darajasiga qarab belgilanadi. O'rta ta'lim bosqichi o'quvchilarga o'rta hunar-texnika bilim yurtlariga, oliy tip o'rta maktablari esa oliy toifa hunar-texnika bilim yurtlari hamda tayyorlov ilmiy o'quv muassasalarining bitiruvchilariga universitetlar va boshqa oliy o'quv yurtiga kirib o'qish imkoniyatlarini ochadi.

Hunar-texnika ta'limi o'z kasb yo'nalishiga ko'ra quyidagicha ko'rinishda:

- qishloq xo'jalik ishlari ta'limi;
- iqtisodiyot va ma'muriy ta'lim;
- texnik ta'lim;
- maishiy xizmat va tibbiyot ta'limi;
- ro'zg'or yuritish, xalq hunarmandchiligi ta'limi;
- savdo o'rta ta'limi;
- dengizchilik o'quv yurti va hokazo.

Niderlandiyada yoshlar 16 yoshga to'lgunga qadar o'qishga majbur. Shundan keyin olingan kasb yo'nalishlarini yanada takomillashtirish, yuqori malakaga ega bo'lish uchun o'qishlar yana ikki yil davom ettiriladi. Bunday holda o'quvchi haftaning bir yoki ikki kunida o'qishda bo'lsa qolgan kunlari ishda bo'ladi.

Ta'lim standartlari deganda, gollandiyalik ta'lim mutaxassislari reja va dasturlarni tushunadilar.

Niderland maktablari faqat ta'lim bilan shug'ullanadilar. Maktablarda oshxonalar va bufetlar yo'q. Maktablarda ovqatlantirish, qonunbuzarlikni oldini olish ishlari bilan asosan oila, jamoat tashkilotlari mashg'uldirlar.

Maktablarda 60-70 foiz o'zlashtirishni normal holat deb hisoblaydilar. Qolganlari bo'sh yoki o'zlashtirmovchi o'quvchilardir. Bizning tushunchamizdek «ikkichilar» Niderlandiyada yo'q.

Yangi maktab qurilishini loyihalashtirishga qo'yilgan asosiy talablar quyidagilar:

- sinfda har bir o'quvchi uchun 6-8 m joy bo'lishi;
- yorug'likning me'yorida bo'lishi;
- har bir o'quvchiga etarli maydonning mavjudligi (sinfda ham maktab hovlisida ham);
- individual e'tiborning bo'lishi va hokazo. Maktablarda devor, tom, derazalar oynavand, yorug' baxavo qurilgan.

Maxsus ta'lim

Niderlandiya'ning maxsus maktablarida nogiron, aqli zaif, jismoniy nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar tarbiyalanadilar.

Bunday turdagi maktablar ikki toifaga bo'linadi:

1. boshlang'ich;
2. o'rta.

U 8 yoshdan 21 yoshgacha bo'lganlar uchun muljallangan. Bunday o'quv muassasalariga qo'yiladigan asosiy talab tezroq ruhiy, jismoniy nosog'lom bolalarni boshlang'ich va o'rta maktabga tayyorlab berishni ta'minlashdan iborat.

Katta yoshdagilar ta'limi

Hozirgi paytda Niderlandiyada katta yoshli fuqarolarning bilim olishga qiziqishi ortib bormoqda. Aksariyat bu toifadagi kishilar ilgari turli sabablar bilan ta'lim olishga imkoniyatlari bo'lmagan kishilardir. Mana shunday kishilarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini qondirish uchun mamlakatda ochiq maktablar, ochiq universitetlar tashkil etilgan. Bu o'quv muassasalarida o'quv mashg'ulotlari mustaqil yoki ishdan so'ng amalga oshiriladi.

Yoshlar

Hozir Niderlandiyada mamlakat umumiy aholisining 40 foizini 25 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etadi. Mamlakat yoshlar siyosatining asosiy yo'nalishi ularni ma'lumotli, kasb-korli qilishga, yoshlarni mamlakat ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy hayotida faolroq ishtirok etishini ta'minlash, ularning ko'ngilli dam olishlarini yaxshiroq tashkil etishni ta'minlashga qaratilgan.

Keyingi paytlarda mamlakatda yoshlarning ijtimoiy istiqbollari keskin o'zgardi. Ularda hayotiy jarayonlarga qiziqish ancha kuchaydi, shuningdek ular o'z muammolarini o'zlari mustaqil hal qilishga tobora intilmoqdalar.

Yoshlar boshqa mamlakatlardagi tengdoshlari singari jamiyatdagi o'z o'rnini topish va uni mustahkamlash uchun kurashmoqdalar.

Yoshlar siyosatiga oid, davlat ahamiyatiga molik masalalarni faravonlik, sog'liqni saqlash va madaniyat ishlari vazirligi hal etadi. Bu vazirlik boshqa vazirliklar bilan hamjihatlikda yoshlar ehtiyojlarini, shu jumladan ularni ish bilan, turar joy bilan ta'minlash, moddiy farovonligini yaxshilash, ularga malakali tibbiy xizmat ko'rsatish kabi masalalarni muvofiqlashtiradi, hal etadi.

Katta avlodning, boshqaruv ishidagi mansabdorlarning faoliyatida eng ko'zga tashlangan soha yoshlarning ishsizligini tugatish, ularga keng ko'lamdagi yordamlar uyushtirishga sidqidildan yondashayotganligidir. Niderlandiyada yoshlar ishlari bo'yicha federastiyasi mavjud bo'lib uning vazifasi hukumatda, parlamentda yoshlar manfaatini va ularning huquqlarini himoya qilishdan iborat.

Niderlandiyada qariyb 4 mln. yoshlar kunduzgi o'quvlar bilan qamrab olingan. Mamlakatda majburiy ta'lim pulsiz, katta yoshlilar maktablari va oliygohlarida pullikdir.

Ba'zan maktablarda ota-onalar o'quv tarbiya ishlarini amalga oshirishga o'z mablag'lari bilan yordamlashishga xohish bildiradilar. Bunday istaklar qabul qilinadi. Barcha o'qtuvchilar va tarbiyachilar maoshlari davlat tomonidan ta'minlanadi.

Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda, ta'lim vazirligi Niderlandiyada eng qimmat turuvchi vazirlikdir. Unga davlat bir yilga 29,6 milliard gulden mablag' sarf etadi. Bu davlat byudjetining 17 foizidir.

O'qituvchi to'liq holda maosh olish uchun haftasiga 40 soat sarf etmog'i kerak.

Bizning mamlakatimizda asosan erkaklar 60 yoshda, ayollar esa 55 yoshda fahriyga chiqadilar. Niderlandiyada esa erkaklar uchun ham ayollar uchun ham bir xil pensiya yoshi 65 yosh. Pensiya miqdori oiladagi kishilar soniga qarab belgilanadi.

Kanada ta'lim tizimi

Shimoliy Amerikaning shimoliy qismi va unga yondosh orollarda joylashgan davlat. Maydoni 9971 ming km . Aholisi 31,59 mln. kishi (2001). Poytaxti-Ottava. Ma'muriy jihatdan 10 viloyat va 3 hududga bo'linadi.

Maorifi: ilmiy va madaniy ma'rifiy muassalari: Kanada tarixon ingliz va fransuz maktabi tizimlari tarkib topgan. Inglizcha tizim A.Q.SH maktab tizimiga o'xshash: 12 yillik umumiy ta'lim maktabi 6 yillik boshlang'ich 3 yillik kichik o'rta, 3 yillik katta o'rta maktablardan yoki 8 yillik boshlang'ich va 4 yillik o'rta maktablardan iborat. Kvebek viloyatida fransuzcha ta'lim tizimi, 6 yillik o'rta maktab ishlaydi. 5-7 yoshdan 14-16 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun bepul majburiy to'liqsiz o'rta ta'lim joriy etilgan. Davlatga qarashli ta'lim bepul bo'lgan maktablar bilan bir qatorda xususiy (pulli) asosan diniy va etnik guruhlar qaramog'idagi maktablar ham bor. Ulardagi darslar o'sha guruhlar tilida olib boriladi. Oliy o'quv yurtlarida pul to'lab o'qiladi. Barcha viloyatlarda universitetlar bor. Yiriklari: Goronto, Vankuver, Kingizton, Monreal, Kvebek universitetlari, ilmiy muassasalari.

Yirik kutubxonalari: Parlament, xalq, milliy (hammasi Ottavada) Monreal va Gorontodagi xalq kutubxonalari shuningdek, Goronto, Monreal Vankuyer universitetlari huzuridagi kutubxonalar. Ottavada Kanada milliy muzeyi, Milliy galeriya, Milliy san'at markazi, Ontario viloyatida Qirollik muzeyi, Gorontoda badiiy galeriya, Monrealda badiiy muzey Kvebek shaharda Kvebek viloyati muzeyi bor.

Nazorat savollari:

1. AQSH ta'lim tizimining o'ziga xos jihatlarini yoritib bering.
2. Niderlandiyada majburiy ta'lim qanday amalga oshiriladi?
3. Niderlandiya xunar-texnika bilim yurtlarida tinglovchilarga qanday ixtisosliklar bo'yicha ta'lim beriladi?

Mavzu: Jahon mamlakatlarida pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyoj va ularni tayyorlash masalalari.

Reja:

1. Yevropada o'qituvchilarni dastlabki tayyorlash masalalari.
2. O'qituvchilarni ishga qabul qilish.
3. O'qituvchilar malakasini oshirish qoidalari.

Tayanch so'zlar: o'qituvchilarni dastlabki tayyorlash, O'qituvchilarni ishga qabul qilish, malaka oshirish, maktabgacha tarbiya; boshlang'ich maktab; o'rta maktab; litsey; oliy ta'lim, dastur.

Boshqa ko'plab kasblar kabi o'qituvchilik kasbi tayyorgarligi dastlabki pedagogik ta'lim olingandagina tugamaydi. O'qituvchilarga doimiy yangilanib turuvchi talablar qo'yiladi. Professional o'qituvchi bu yangilanishlarga tabiiy ravishda o'z kasbiy darajasini doimiy oshirib borish bilan erishishi lozim. O'qituvchilarni tayyorlash uzluksiz jarayon sifatida ishga kirgunicha, ishga kirayotgan vaqti va ishlayotgan davri bosqichlarini o'z ichiga olishi kerak.

O'qituvchilarni dastlabki tayyorlash.

Yevropa Ittifoqining aksariyat davlatlarida(Daniya, Finlandiya, Fransiya, Germaniya, Grestiya, Irlandiya, Ispaniya, Shvetsiya, Buyuk Britaniya) boshlang'ich va o'rta maktab o'qituvchilarining dastlabki tayyorgarligi oliy o'quv yurtlarida kechadi. O'rta maktabning boshlang'ich sinflarida dars berish uchun o'qituvchilar oliy ma'lumotli bo'lishi kerak (Avstriya), Belgiya, Gollandiya bundan istisno.

O'qituvchilarning kasbiy va amaliy tayyorgarligi asosiy kurs bilan bir vaqtda(baravar usul) yoki asosiy kursdan keyingi, masalan, aspirantura darajasida(izchil usul) olib boriladi. Baravar usul bo'yicha kirish talablariga to'liq o'rta ma'lumot to'g'risidagi attestat, ba'zi hollarda oliy ma'lumot olishga loyiqligi haqidagi sertifikat talab qilinadi. Izchil usul bo'yicha dastlabki oliy ma'lumot (universitet yoki undan boshqa)ni maxsus fan yo'nalishda egallagan talabalar muallimlikka aspirantura yoki universitetdan tashqari kurslarda tayyorlanadi.

Baravar usul o'qituvchilarining barcha ta'lim va tayyorgarligi boshlang'ich maktablarda izchil usulda yo'lga qo'yiluvchi Fransiyadan boshqa barcha davlatlarda tarqalgan. Angliyada har ikki usul ham amal qiladi, ammo maktab o'qituvchilarini tayyorlashning baravar usuli kengroq tarqalgan.

Shotlandiyada kasbiy ta'limda lektorlar pedagog darajasini egallashlari mumkin. Bu majburiy bo'lmasada, 85% lektorlar bu daraja sohibi bo'ladilar. Pedagoglar tayyorlashda lektorlar uchun albatta pedagog malakasi talab qilinadi. Oliy ta'limning boshqa sohalarida lektorlar odatda bunday malakaga ega emaslar. Hozirgi kunda universitet xodimlari uchun ta'lim kurslarida pedagogik metodlarga taya'niladi.

Lektorlardan oliy ta'limda ham, undan keyingi ta'limda ham ta'lim usullarini doimiy yaxshilab borish talab qilinadi. Bu turli sabablar bilan izohlanadi. Bir qancha davlatlarda lektorlardan yaxshi natijalarga erishish talabi qo'yilgan qoidalar mavjud. Shuningdek:

1. Talabalarning muvaffaqiyatlari bilan bog'liq moliyaviy pul ulushi mavjud.
2. Talabalarga har bir predmet bo'yicha so'rovnomalarni to'ldirishga beriladi. Natijalar kursdagi barcha lektorlarni jamlovchi kurs qo'mitasi a'zolari, talabalarning vakillari, ishlab chiqarish va mahalliy jamiyatlar vakillari huzurida e'lon qilinadi.
3. Ta'lim sifatini tekshirishni amalga oshiruvchi inspektor va boshqa universitet xodimlari ishtiroki.
4. Talabalarni baholovchi professionallar guruhi.

Yomon o'qitish mazkur kursga juda kam talabalarni to'plashga sabab bo'ladi va bu o'z navbatida kurning yopilishiga olib kelishi mumkin.

Dastlabki kurslarni tasdiqlash

Shotlandiya Davlat kotibi o'qituvchilar tayyorlanishini bir necha yo'l bilan nazorat qiladi:

-U maktab o'quvchilari ta'limi kursini tasdiqlaydi.

-Tasdiqqa ega bo'lgan, sharoitlarni yaratib beruvchi homiy tashkilotlarga ko'rsatmalar beradi.

-Har yili malaka oshirish kurslariga kirish talablarining eng quyi darajasini ishlab chiqadi.

-Ta'lim uchun o'qituvchilar soni o'rnini nazorat qiladi.

Maktab inspektori pedagogik ta'lim sifati kafolatida muhim rol o'ynaydi.

1994 yili angliya va Uelsda o'qituvchilar tayyorgarligi agentligi (O'TA) tashkil qilindi. Uning maqsadlari quyidagicha:

-Ta'limning barcha yo'nalishlari bo'yicha sifat va samaradorlikni yaxshilash

-O'qituvchilarning barcha maktablarda kurslarga jalb qilinishini kafolatlash.

-O'qituvchilarning dastlab tayyorgarligi uchun davlatrejasini ishlab chiqish hamda yangi o'qituvchilar uchun davlat standarti va talablarini ko'rib chiqish.

O'TA "O'qituvchi malakasi statusining davlat standarti"ni ishlab chiqdi. Shuningdek ro'yxatdan o'tgan tashkilotlarda o'qituvchilarning dastlabki tayyorgarligi kursini muvaffaqiyatli tugatgan talabalar malakali o'qituvchi maqomi(MO'M)ga ega bo'ladilar.

Har bir kurs har bir ta'lim oluvchiga har bir standart bo'yicha alohida bahoni o'z ichiga oladi.

Talabaga quyidagi standartlar talabi qo'yiladi:

— Predmetni bilish va anglash.

— Rejalashtirish, sinfdagi o'quvchilarga ta'lim berish va uni boshqarish.

— Nazorat, baholash, jurnal yuritish bayonot va hisobot berish.

— Boshqa kasbiy talablar.

Oxirgi toifa quyidagi bilimlarni o'z ichiga oladi: o'quvchilarga o'zining shaxsiy va kasbiy xulqi bilan namuna bo'lish, kasbiy takomillashishi kerakligini anglash va pedagogika yangiliklari, o'z predmeti yangiliklaridan xabardor bo'lib borish.

Umumiy o'qituvchilar kengashlari. Shotlandiyada umumiy o'qituvchilar kengashlari (UO'K) 1965 yili tashkil qilingan bo'lib, u shotland o'qituvchilari

kasbiy darajasini yaxshilash, kasbga kirishish standartlarini belgilash va bu standartlar dastlabki tayyorgarlik kurslarida ma'lum strukturalarga erishish mumkinligiga ishonchni tarbiyalaydi. Yangi o'qituvchilar UO'Kga shartli qabul qilinadilar. To'liq a'zo bo'lish faqatgina ikki yillik sinov muddati tugaganidan so'ng amalga oshadi. To'liq a'zo bo'lgan o'qituvchilardan o'z kasbiy darajasini uzluksiz takomillashtirish, o'z-o'zini baholashni rivojlantirishga tayyor bo'lishi talab qilinadi.

Angliya va Uelsda tashkil qilingan UO'K quyidagi muammolar yechimiga yordam beradi:

- ta'lim standartlari;
- o'qituvchilar xulqi standartlari;
- o'qituvchi kasbining o'rni;
- 1. o'qituvchining tayyorgarligi, obro'si va faoliyati;
- o'qituvchi kadrlar safini to'ldirish;
- dars berishga tibbiy jihatdan yaroqlilik.

O'qituvchilarni ishga qabul qilish

Vazifaga kirishish

Yangi o'qituvchi uchun dastlabki bir necha yil og'ir kechishi mumkin. Bir qancha davlatlarda (Avstriya, Belgiya, Angliya, Daniya, Fransiya, Germaniya, Grestiya, Irlandiya, Italiya, Shotlandiya, Shveysariya) yangi o'qituvchini dastlabki tayyorgarlik kursini muvaffaqiyatli yakunlab, ishga kirish arafasida baholash davri mavjud.

Avstriyada sinov muddati bir yildan iborat. Maktab xodimi yangi o'qituvchining faoliyatini kuzatib borishga javobgar hisoblanadi. Yangi o'qituvchi yil davomida haftada bir marta pedinstitutga katnash imkoniyatiga ega.

U bu muddatni qay darajada muvaffaqiyatli o'tkazganini maktab jamoasi, ilmiy mudir, maktab inspektori va pedinstitut xodimi hal qiladilar.

Belgiyada o'qituvchi stajer bo'lgunicha 240 kun vaqtinchalik o'qituvchi bo'lib ishlashi lozim. Stajirovka yana bir yilni o'z ichiga oladi. Bir yildan so'ng stajyor faoliyatini ilmiy mudir hamda maktab inspektori baholaydi. Ilmiy mudir va maktab inspektori bayonotiga asosan mazkur o'qituvchining lavozimiga loyiq ekanligi yoki sinov muddatini yana biron yilga uzaytirish lozimligi yohud uning faoliyati umuman qoniqarsiz ekanligi hal qilinadi. Germaniyada sinov muddati bo'lg'usi o'qituvchining kasbiy tayyorgarlik darajasiga qarab belgilanadi.

6 daraja mavjud: 1 — eng yuqori, 5 yoki 6 qoniqarsiz. O'qituvchi birinchi darajada 12 oy sinov muddatida faoliyat yuritadi, 2 — 15 oy, 3 — ikki yil.

Maktab inspektori ilmiy mudir qarashlariga asosan sinov muddati nechog'li samarali o'tganligi haqida qaror qabul qiladi.

Daniyada sinov muddati ikki yil davom etadi. Yakuniy qaror asosan ilmiy mudir axboroti asosida maktab kengashi tomonidan qabul qilinadi. Grestiyada dars o'tishning dastlabki ikki yili sinov muddati hisoblanadi. Shundan so'ng o'qituvchi maktab maslahatchilari tomonidan baholanadi. Baho ijobiy bo'lgan holda o'qituvchi o'z vazifasida doimiy qoldiriladi.

Shotlandiyada yangi o'qituvchi ta'limga muvofiq kursni tugatgan hamda UO'Kning shartli ruxsati bilan o'qituvchi hisoblanadi. To'liq ro'yxatdan utish faqatgina ikki yillik sinov muddatidan so'nggina amalga oshiriladi.

Yevropa modeli: O'qituvchilar malakasini oshirish

Yevropa davlatlarida buni tashkil qilishning aniq ko'rinishini tasvirlash bir necha sabablarga ko'ra qiyin kechadi:

- Ta'lim darajasidagi farqlar.
- Muqarrar va qo'shimcha ta'lim.
- Mashg'ulot turi — davomiylik va predmetlar bo'yicha.

Malaka oshirish asosan rivojlanishning ikki bosqichida kechadi (Avstriya, Belgiya, Finlyandiya, Niderlandiya, Portugaliya, Shotlandiya, Ispaniya, Shvetsiya). Dastavval u norasmiy va ko'ngilli ravishda, shundan so'ng ikkinchi bosqichda aniq tizimli, muqarrar ravishda bo'ladi. Odatda ta'lim barcha darajadagi maktablarda bir vaqtda olib boriladi (Avstriya, Germaniya, Norvegiya, Portugaliya, Shotlandiya). Bungacha dastlabki shu sin- gari amaliyot boshlang'ich maktablarga yuklatilgan edi (Fransiya va Lyuksemburgda), Irlandiyada esa istisno tariqasida norasmiy mashg'ulot dastavval o'rta maktabga kiritilgan.

O'qituvchilar tayyorlanishi agentligi Angliya va Uelsda malaka oshirishning doimiy standartlarini ishlab chiqdi. Standartlarning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

— o'qituvchilarga kasbiy faoliyatning har xil ko'rinishlarida yordam berish: takomillashuvning samarali rejasini tuzish va tekshirib borish, o'z-o'zini takomillashtirishga tayyorgarlik, faoliyat va bu yo'lda aniq maqsadni qo'ya olish;

— o'z-o'zini takomillashtirishda o'quvchilarning ma'lum yutuqlarga erishishi uchun maqsadni yo'naltira bilishni doimiy ta'minlash va ta'lim sifati;

— o'qituvchi mehnatining asosini professional jihatdan anglashni ta'minlash;

— uzluksiz kasbiy kamolotni rejalashtirish va o'qituvchilarning bo'sh vaqtlarini samarali o'tkazish hamda ularning o'quvchilariga eng yuqori foyda keltiruvchi yuksak malakaviy mashqlarni taqdim qilishga ko'maklashish.

Shotlandiyada o'qituvchilar malaka oshirishga bo'lgan o'z ehtiyojlari bilan baholanadilar. Shundan so'ng ular bu ehtiyojlarni tajribali xodimlar bilan muhokama qiladilar. O'rta maktabda katta o'qituvchining vazifasiga kadrlar tayyorlash masalalari bilan ishlash kiradi. Muhokama milliy ta'limni boshqarishda, maktabda va individual rivojlanishda eng muhim ehtiyojlar doirasida o'tadi. Xodim ehtiyoji, xoh, o'qituvchilik, xoh, undan tashqari ishda bo'lsin, maktabni rivojlantirish rejasining eng muhim va ajralmas qismi bo'lib qoladi, Bu ehtiyojlarning bir qanchasi mahalliy darajada, boshqasi ta'limni boshqarish darajasida, o'qituvchilar malakasini oshirish instituti yoki ekspertlar yordamida qondirilishi mumkin.

Grestiyada o'qituvchilar joylarda har 5-6 yilda uch oylik o'qituvchilar malakasini oshirish kurslarini o'tashlari kerak. Bundan maqsad o'qituvchilarni turli tartibdagi ta'lim sohasining eng so'nggi yangilik va yutuqlari, o'quv dasturlari, o'qitish usullari bilan tanishtirib borishdir.

Tadqiqotlar maktab faoliyatining samaradorligi, ta'lim muassasasining rahbarlik qobiliyatiga shubxasiz bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Yaqindan beri

Shotlandiyada «Direktorlarni menejment bo'yicha tayyorlash» kurslari faoliyat yuritmoqda. Ular joylarda mashqlar orqali va turli masalalar yuzasidan materiallar e'lon qilish vositasida ta'limning yuksak standartlarini ushlab turishga imkon beradi.

Shotlandiya ofisi Shotlandiya direktorlari standartini tayyorladi. U ushbu lavozim sohibiga xos bo'luvchi chuqur bilimlilikning asosiy o'lchamlarini belgilab beradi.

O'qituvchilar bilan davomli hamkorlik va o'zaro maslahatlashuvlar jarayonida ishlab chiqilgan standart Shotlandiya rahbarlari malakasi (ShRM) ning asosi hisoblanadi. ShRMni egallashga olib boruvchi o'qituvchilar malakasini oshirishning bu yangi ko'rinishi ayni damda qayta ishlanish bosqichida.

Ish joylarida tayyorgarlik o'tkazish qarori

Fransiyada Vazir har yili kelgusi o'quv yilida o'qituvchilar tarkibini tayyorlash mashqlarida hisobga olinadigan printsiplar, rahbarlik va eng ahamiyatli narsalar. bayonnomasini ishlab chiqadi. Maktab direktori mashqlarning milliy dasturini tayyorlaydi. Quyidagilar eng zarur deb hisoblanadi:

- Bilimlarning zamonaviyligi;
- O'qitish usullarini takomillashtirish;
- Boshqaruv malakasini rivojlantirish.

Grestiya ta'lim vazirligi milliy darajadagi malaka oshirishga javob beradi. U eng zarur narsalarni aniqlaydi, masalalar qo'yadi va mashg'ulotlar shakli hamda mazmuni yuzasidan qaror qabul qiladi. Shuningdek, shunta mos qonunchilik asoslarini ishlab chiqadi. Italiyada malaka oshirish to'rt xil harakat ko'rinishidagi tayyorgarlik bo'yicha milliy dasturga asoslanadi:

- Milliy tizim;
- Mintaqaviy tizim;
- Viloyat tizimi;
- Mahalliy o'qituvchilar kengashlari.

Irlandiya Respublikasi ta'lim departamenti malaka oshirishni tashkil qiladi, belgilaydi va unga xomiylik qiladi. Bir qancha agentlar departamentga ehtiyojlariga javob beruvchi o'z takliflarini kiritadilar. Takliflar inspektorlar tomonidan ko'rib chiqiladi. Shotlandiyada Davlat kotibi 75 foiz miqdor fondni alohida grantlar tizimining eng asosiy sohalari kurslariga ajratadi. Homiylik jabhasi departament tomonidan ta'lim boshqaruvi avvaldan xabardor inspektorat ishtirokida ko'rib chiqiladi.

Kurslarga muqarrar va erkin qatnashish

Yevropaning bir qancha davlatlarida davomiyligi bir necha kun bo'lgan majburiy malaka oshirish haqida qaror qabul qilingan (Finlyandiya, Irlandiya, Norvegiya, Portugaliya, Shotlandiya, Ispaniya). Boshqa mamlakatlarda bir kunlik konferenstiyalarga ishtirok etish majburiy hisoblanadi (Belgiya va Fransiya).

Belgiyada har yili mahalliy inspektorlar tomonidan ish joylarida uyushtiriladigan ikki-uch kunlik kurslarga qatnashish majburiydir. Inspektorlar tomonidan qo'shimcha kurslar ham tashkil qilinishi mumkin, biroq ularga qatnashish majburiy emas. Shotlandiyada o'qituvchilarga tayyorgarlik uchun har yili 5 kun ajratiladi va uning berilishiga ta'lim bo'limi javob beradi. 50 soat

minimum ishni rejalashtirish vaqti (IRV) har yili o'qituvchilarning maktabning kengroq miqyosdagi ehtiyojlari uchun ajratiladi. Ta'lim rejasini qayta ishlash, o'qituvchilar malakasini oshirish, maktabning ichki aloqalari, kasbiy kamolot, pedkengash va ta'lim bo'limi yig'ilishlarida kasbdoshlar bilan uchrashishni misol qilish mumkin. O'qituvchi 50 IRVning 20 soatini direktor ko'magida individual ish uchun ajratish huquqiga ega.

Butun professional faoliyati davomida o'z ehtiyojlarini qondirish uchun Fransiyada o'qituvchilarga tayyorgarlik kurslarida ishtirok etish uchun (36 hafta) kredit ajratiladi. Ularga kurslarga o'z ixtiyori bilan qatnashishi huquqi beriladi. Ularning qatnashuvi ta'lim bo'yicha tuman inspektorati tomonidan rag'batlantiriladi. Niderlandiyada o'qituvchilar malakasini oshirishning qiziq o'ziga xosligi bor — ularda hatto ishsiz o'qituvchilar ham mashg'ulotlarda ishtirok etish huquqiga ega.

Yevropa Ittifoqining har bir davlatida joylarda tayyorgarlik o'tkazish uchun qanchadan pul sarflanishini aniq aytish qiyin. Biroq shuni aytish lozimki, mashg'ulotlarga ajratilgan mablag' ta'lim uchun ajratilgan umumiy mablag'ning 1 foizga yaqinini tashkil etadi.

Bir qancha davlatlarda (Angliya, Niderlandiya, Shotlandiya) o'qituvchilar tayyorgarligiga ajratilgan mablag' maktablarga beriladi. Maktablar o'z ehtiyojlarini o'zlari aniqlaydi yoki ularni mavjud vositalar, ba'zan tashqi agentlar yordamida belgilaydilar. Bu ehtiyojni qondirish tizimini yaxshilash hamda ish sifatini oshirishga olib keladi. Hukumat zimmasida mashg'ulotlarni milliy tashabbus miqyosida mablag' bilan ta'minlash vazifasi qoladi.

Angliya va Uelsda o'qituvchilar malakasini oshirishni mablag' bilan ta'minlash uch manba asosida shakllanadi:

— Hukumat miqyosida. Bunda fond mahalliy ta'lim organlari vositasida taqsimlanadi.

— Mahalliy ta'lim bo'limlarining o'z mablag'lari. Bir qismi maktablarga berilib, bir qismi o'qituvchilarni joylarda tayyorlashga ajratiladi.

— Malaka oshirish mashg'ulotlarini mablag' bilan ta'minlash fondi. O'qituvchilarni tayyorlash agentligi maktab o'qituvchilari uchun ochilgan kurslarga homiylik qiladi.

Angliya va Uelsda 23000 boshlang'ich va o'rta maktablarning 400000 o'qituvchisini qayta tayyorlash uchun har yili 800 millionga yaqin dollar sarflanadi.

Norvegiya hukumati malaka oshirish kurslariga o'qituvchilarning qatnashuvini mablag' bilan qo'llab-quvvatlashni o'z zimmasiga oladi. O'qituvchiga islohotlar bilan bog'liq predmet bo'yicha bilimlarni mustahkamlash va boshqa maktab masalalari bo'yicha shaxsiy javobgarlik yuklanadi. Daniya'ning har bir maktab boshqaruv kengashi yillik byudjetdan o'qituvchilar malakasini oshirish uchun kerakli mablag'ni ajratishni zimmasiga oladi. Har bir maktab direktori maktabning o'qituvchilarni qayta tayyorlash siyosatini aniqlaydi, har bir mashg'ulot turiga fond ajratish, o'qituvchilarni kurslarga taqsimlash masalalarini bajaradi.

Gretsiya ta'lim vazirligi o'qituvchilarni tayyorlashning barcha turlari bo'yicha mablag'larni rejalashtirish va boshqarishga javob beradi. O'z vaqtida mintaqaviy boshqaruv organlari ijro etuvchi rolini o'ynaydi.

5 oylik tayyorgarlik kurslarini yo'l-yo'lakay o'tovchi doimiy o'qituvchilar hali ishga kirmagan, tayyorgarlik bosqichini o'tagan o'qituvchilar bilan almashadilar. Belgiyada o'quvchilar ta'tilga chiqqanida o'qituvchilar uchun 2-3 kunlik tayyorgarlik kurslari uyushtiriladi.

O'zbekistonda o'qituvchilar malakasini oshirishni o'tkazishning asosiy tomonlari :

- o'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini o'z predmeti bo'yicha oshirish;
- o'qitishning yangi usullarini o'rganish;
- tajriba almashish va tajribali pedagoglarning ta'limi;
- kompyuter malakasini o'rganish va takomillashtirish.

Asosiy zaif tomonlar:

- o'qitishning yomon usullari;
- zarur va zamonaviy adabiyotlarning etishmasligi;
- malaka oshirish institutlaridagi yomon sharoit;
- keraksiz predmetlarning ko'pligi;
- kompyuter texnologiyasini egallashining past darajasi;
- yuksak malakali pedagoglarning etishmasligi.

O'zbekistonda o'qituvchilar malakasini oshirish tizimini takomillashtirish usullari:

- chet davlatlarda stajirovka va chet el tajribasini o'rganish;
- malaka oshirish institutlariga tajribali ma'ruzachilarni jalb qilish;
- zamonaviy metodik adabiyotlarning qo'llanilishi;
- kompyuter malakalarini o'zlashtirish;
- malaka oshirish institutlarining mintaqaviy filiallarini tashkil qilish;
- o'qitishning zamonaviy usullari;
- amaliy mashg'ulotlar ustuvorligi;
- o'quvchilar fikriga e'tibor berish;
- o'quvchilar ehtiyojlariga katta e'tibor berish.

O'qituvchilar doimiy kasbiy rivojlanishda o'z ehtiyojlarini aniq belgilay oladilar. Ular o'qitish usullarini boshqa tajribali o'qituvchilar bilan muhokama qilib aniq baholay oladilar va kompyuter malakalarini takomillashtiradilar. Bir vaqtda o'qituvchilarning aksariyati ma'ruzalarni qiziq emas va zerikarli, o'qitish usullarini yomon va ba'zilar xatto malaka oshirish institutlariga qatnashish vaqtni va pulni bekorga sarflash deb hisoblaydilar.

Vaziyatni o'zgartirishning birinchi usuli — chet el tajribasini qo'llash hisoblanadi.

Yevropada o'qituvchilar tarkibini takomillashtirish talablarini tahlil qilish an'anasi shakllangan. Rivojlanish rejasi mavjud institutlarda takomillashtirish zarurati xodimlar bo'yicha yig'iladi va jamoatchilik e'tiboriga havola qilinadi.

Nazorat savollari:

1. Yevropada o'qituvchilarni dastlabki tayyorlash masalalari qanday amalga oshiriladi?
2. O'qituvchilarni ishga qabul qilish qoidalari nimalardan iborat?
3. O'qituvchilar malakasini oshirish qoidalari.
4. O'zbekistonda o'qituvchilar malakasini oshirish qanday amalga oshiriladi?

Mavzu: XX-XXI asrlarda xorijda xalqaro ta'lim makoni

Xalqaro ta'lim makoni – deyarli yangi tushuncha u geosiyosiy xudud, global mashtabdagi va turli mamlatlarning maorif bo'yicha jamoat va davlat tashkilotlari, ilmiy pedagogik markazlar, barcha ta'lim va tarbiya muassalarining Ularning zamonaviy dunyoning ijtimoiy xayotining turli jabxalarida intensiv baynalminallashuv sharoitida o'zaro ta'sir va munosobatlashuvini bildiradi.

1. Shimol va Janub ta'limining rivojlanishida siyosiy iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy xususiyatlari.

Baynalminallashuvning eng yangi bosqichi globalashuv jarayoni bo'ldi. U jaxon xo'jaligini yaxlit organizm sifatida shakllantirib, mehnatning xalqaro taqsimotini chuqurlashtirdi va madaniy aloqalarni jadallashtirdi. Milliy yoki davlat miqyosida xal qilish mumkin bo'lmagan kuchli global muammolar bilan yuzmayuz kelganda barcha insoniyat sa'yi-xarakatlarini birlashishi ob'ektiv echim topilishida yagona chora-tadbir bo'lib qolmoqda. Mamlakatlar va xalqlarda kuchayib borayotgan o'zaro bog'lanish, turli irq, konfessiya va millatga mansub odamlar o'rtasidagi aloqalar kengayishi, umumiy qadriyatlar shakllanishida va eng yaxshi xalqaro tajribadan samarali foydalanishda qulay sharoit yaratadi. Bu esa insoniyatning kelgusi istiqbolida ijobiy taraqqiy etishi uchun zamin yaratadi.

Globalashuv bir qator jiddiy salbiy jixatlarga ham ega. Umumsayyoraviy konvergenstiya haqida eyforistik bashoratlar o'zini oqlamadi. Na davlatlararo ziddiyat, na etnik va diniy to'qnashuvlar tarix saxnasidan tushib qoldi. Mamlakat va mintaqalar taraqqiyotidagi notekis rivojlanish xar qanday chora-tadbir bilan ham bartaraf etilmadi. Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi farq nafaqat qisqarmadi, balki kengaydi. Bu esa barcha insoniyat manfaatlariga aloqador va jaxonda portlovchi vaziyat xosil qiluvchieng og'ir muammoga aylandi.

Boy va qashshoq mamlakatlar xayotining iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy standartlari orasidagi farq kattaligicha qolmoqda. 1990 yillarda Dunyo YaMMsida boy mamlakatlar ulushi 86%ni tashkil qildi (dunyo aholisining 20% i). O'rtacha davlatlar (60%) ulushi -13%, qashshoq mamlakatlar (20%) ulushi esa 1% ini tashkil qildi. 1997 yilda axoli jon boshiga YaMM xajmi quyidagicha ko'rinish oldi (AQSH dollarida): Shveystariyada 43 ming, Yaponiyada-38000, AQSHda 29000, Fransiyada 26000, Bangladeshda-360, Burkina Fasoda-250, Nig yerda-200.

Axborot istiqboli xali global xarakter kasb etib ulgurgani yo'q. G'arb olamida bir necha o'n million INTERNETdan doimiy foydalanuvchi mijozlar qayd etilgan bir paytda, Osiyo va Afrikaning ko'plab odamlari oddiy telefondan ham xech foydalanmagan mamlakatlar taraqqiyoti postindustrial bosqichga o'tmoqda. Rivojlanmagan mamlakatlar esa katta mashaqqat bilan sanoatlashtirishning

birinchi bosqichini boshdan kechirmoqda. Ular na iqtisodiy, na siyosiy na ruxiy jixatdan jaxon integrastiyasi jarayonida tenglar qatoriga munosobatga kirishishga tayyor emas. Ko'plab mamlakatlarning "quvib etuvchi rivojlanish" dasturiy tuzilmalarini ijobiy amalga oshirishi uchun imkoniyatlari yo'q.

Globalashuv sharoitida insoniyat stivilizastiyasidagi turli farqlar o'zaro to'qnashadi. Bu dunyo amaliyotida ko'rilmagan yangi mumammolarni keltirib chiqardi.

Globalashuv jarayoni G'arb tomonidan, birinchi navbatda esa, jaxonning qolgan mamlakatlarini o'zining ishlab chiqarish tizimi, siyosiy va ijtimoiy-madaniy qadriyatlariga yo'naltirishga intilayotgan AQSH tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Lekin G'arb madaniy ekspanstiyasiga qarshilik qiluvchi turli xalqlarning ko'p asrlik an'analari jaxon umummadaniyati yaratilishida keskin ziddiyatlar xosil qilmoqda. "Men uyim xar tomondan baland devor bilan o'rab olinishi, derazalari maxkam tashlanishini xoxlamayman. Men barcha mamlakatlarning madaniyat shamoli uyimda qancha mumkin bo'lsa, shuncha esishini xoxlayman. Biroq bu shamollar meni yo'ldan adashtirishini aslo xoxlamayman"-degan edi M.Gandi.

Globalashuv ayrim xollarda milliy chegaralarni bosib o'tib, muayyan mamlakatlar suvereniteti va ularning xalqlari milliy o'zligiga xavf tug'diruvchi omil deb qabul qilinmoqda.

Bularning bari "antigloballar" xarakati paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Ular yoqlab chiqqan qarashlar qator mamlakatlar axolisining aksariyati tomonidan ko'llab-kuvvatlanmoqda. Ammo globalashuv jarayonini to'xtatishga urinishlar istiqbolga ega emas.

Globalashuv- hozirgi dunyo taraqqiyotida xolis tendenstiya. Uni in'om sifatida tushunmoq joiz. Bizning vazifamiz esa, uning imkoniyatlaridan insoniyatning ezgu maqsadlari yo'lida foydalanish va salbiy jixatdan yoki oqibatlarini imkon qadar kamaytirishdan iborat.

Globalashuv jarayonining murakkab va ziddiyatli jixatlari ta'lim soxasida ham o'ziga xos ravishda nomoyon bo'lmoqda.

Xozirgi xalqaro ta'lim makonining asosiy xususiyatlarini tavsifi sanoati rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning ta'lim taraqqiyoti tendenstiyalari va ta'lim axvolining o'ziga xos jixatlari qa'tiy xisobga olingan xolda amalga oshirilishini talab qiladi. Biz ushbu kitobda BMT va YUNESKO rasmiy nashrlarida qabul qilingan atamalar mazmuni asosiyda fikrimizni bayon qilmoqdamiz. Masalan, YUNESKO ning "Statistik yilnomasi" da 1999 yilda 53 davlat rivojlangan mamlakatlar sifatida qayt qilingan (Yevropaning barcha davlatlari, 1990 yilgacha Sovet Ittifoqi tarkibida bo'lgan O'rta osiyo respublikalari, AQSH, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Yaponiya, Isroil) qolgan davlat esa rivojlanayotgan mamlakat sifatida qayt qilingan.

Bunday bo'linish qator davlatlarga nisbatan sun'iy tarzda amalga oshirilgan. Kelgusida bu tasnif qayta ko'rib chiqishi va ayrim davlatlar, masalan Janubiy-Sharqiy Osiyoning yangi industrial mamlakatlari rivojlanayotganlar qatorida rivojlanganlar safiga o'tishi va aksincha xolatlar amalga oshiriladi deb

extimol qilamiz. Shuningdek, ayrim rivojlangan mamlakatlarda qoloq rayonlar, ayrim qoloq davlatlarda esa rivojlangan xududlar mavjud.

Ammo xalqaro tashkilot va statistik nashrlarda qabul qilingan tasniflar hali o'z kuchini yo'qotmagan. Shuning uchun qiyosiy taxlil qilish jarayonida milliy va xalqaro ko'rsatkichlar qiyoslanishini ta'minlash maqsadida aynan shu manbalarda qayd etilgan atamalar asosida tadqiqot ishlari olib boriladi.

Zamonaviy siyosiy va ijtimoiy adabiyotlarda "rivojlangan mamlakat", "rivojlanayotgan mamlakat" atamalari o'rniga ko'pincha Shimol va Janub atamalari ko'llaniladi. Bunday almashtirish qator tasavvurlar bilan o'zini oqlaganligi uchun biz ham qiyosiy taxlil jarayonidabu atamalardan tez-tez foydalanamiz. 1990 yillar boshidan G'arb va Sharq o'rtasida yuzaga kelib, dunyoni termoyadro halokati yoqasiga olib kelayotgan keskin qutublanishning uzun davri o'tmishda qoldi. Ammo bu qaramma-qarshilikning susayishi Shimol va Janub o'rtasidagi ziddiyatlarning chuqurlashishi bilan almashdi.

Bu xalqaro ta'lim makonini batafsil tavsif qilish jarayonida ham so'zsiz xisobga olinishi kerak. Milliy va mintaqaviy farqlarni qat'iy xisobga olish zaruriyatiga oid qarashlar xalqaro ahamiyat kasb etadi. "hozirgi kunda,- deyiladi YUNESKO nashrlarining birida,- uzoqni ko'ra oluvchi yetuk omillar tomonidan insoniyat oldida turgan asosiy muammolarning umumsayyoraviy miqyosida va global xarakteri batafsil izoxlab berilgan. Xaqiqat esa, yaqin o'n yilliklarda turli davlatlarning iqtisodiy va ilmiy rivojlanishida ulkan farq saqlanib qolishini xisobga olishni talab qiladi. Global miqyosida ularni uch toifaga ajratish mumkin: industriallashtirish arafasida bo'lgan, industrial va past industrial. Bunday farqlanishga ega mamlakatlarda ta'lim taraqqiyoti istiqbollari bir xil bo'la olmaydi."

Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim jarayoni ilmiy-texnika inqilobining zamonaviy bosqichi talablari bilan bevosita aloqador. Mikroelektronika biotexnologiyadan keng foydalanish, takomillashtirilgan kompyuterlarning paydo bo'lishi mehnat va ishlab chiqarish jarayonida insonning o'rni mohiyatini o'zgartiradi. Zamonaviy jamiyat strukturasi, turmush tarzi va odamlar psixologiyasini jarayonga moslashtirdi. Iqtisodiyot aqlbovar qilmas darajada o'zgarib bormoqda. Ayrim sanoat mahsulotlari konveyerdan chiqib ulgurmay, eskirib qolmoqda. Bir avlod hayotidayoq chuqur texnologik o'zgarishlar sodir bo'lmoqda.

Axborot yagona eskirmas va cheklanmagan darajada o'sib boruvchi resurs sifatida hal qiluvchi ahamiyatga aylanmoqda. Dunyoning istalgan nuqtasida bir necha soniya ichida Internet orqali axborot uzatish imkoniyati geografik imkon va vaqtga oid ming yillik an'anaviy tasavvurlarni yo'qqa chiqardi. Maxalliy ishlab chiqarish faoliyat yurituvchi axolining kasbiy-malakaviy tarkibi o'zgarimoqda.

Muhandislar va ilm, fan, maorif, sog'liqni saqlash, boshqaruv apparati xodimlari soni ortmoqda. Ilmiy taraqqiyot yoki sinov tajriba ishlab chiqarishi bilan mashg'ul yuqori malakali mutaxassislar soni sezilarli darajada ko'paydi.

Intellectual kasblar o'zining oldingi mutanosiblik ahamiyatini yo'qotib ommaviy tus olmoqda. Ishlab chiqarishning eng yangi jabxalarida malakali ishchilar va injener-texnik personal mehnati yaqinlashuvi tendenstiyasi

kuzatilmoqda. Chunki malakali xodimlarning umummadaniy va kasbiy bilimlarni keng o'zlashtirishi talab darajasiga ko'tarildi. Ammo eng yuqori texnologik tashkilotlarda ham oddiy malakali xodimlarning muayyan miqdori saqlanib qoladi. Sanoatning avtomatsiyalashishi ishchi-xodimlar malakasining betaraf talablariga ta'siri zid xarakterga ega. Yuqori malakaga ega xodimlarga talab oshishi bilan bir qatorda, xech qanday yuqori darajadagi umumiy ta'lim va kasbiy tayyorgarlik asoslari talab qilinmaydigan bir xil maromdagi vazifani bajaruvchi operatorlar guruhining qayta ixtisoslashuvi sodir bo'lmoqda. Bunday xodimlarning nazariy bilim darajasi uncha yuqori bo'lmasada, bu xolat ijtimoiy ma'sullik xissi rivojlangan bo'lishi bilan kafolatlanishi kerak.

Qimmatbaho asbob-uskunalar va avtomatlashtirilgan sanoatning barcha ishtirokchilarining o'zaro chambarchas bog'liqligi xodimdan katta diqqat e'tibor, aniqlik va ehtiyotkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ishchi xodimning o'quv partasidayoq zamonaviy korxonalaridagi yangi mehnat shartlariga tez moslashishi uchun kerak bo'lgan bu xususiyatlarni o'zlashtirishi va ko'nikma hosil qilishi muhim hisoblanadi.

Shunday qilib, zamonaviy IFI ob'ektiv tarzda umum o'rta ta'lim tizimini yaratish va yoshlarni turli ko'rinishdagi o'rta ta'limga jalb qilish vazifasini keltirib chiqardi. Tabiiyki, ta'lim darajasini ko'tarish va kadrlarni qayta tayyorlash endilikda sanoatni modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalar yaratish rejalarning muhim tarkibiy qismiga aylandi.

“Iqtisodiyot va ta'lim” muammosi davlat hukumatini tobora o'ziga jalb qilmoqda. Chunki ularning iqtisodiy vazifalari ulkan darajada kengaydi. Agar o'tmishda kapitalistik davlatning ijtimoiy-iqtisodiy munosobatlariga bevosita aralashuvi favqulotda chora sifatida, urush yoki chuqur inqiroz paytlarida amalga oshirilgan bo'lsa, oxirgi o'n yilliklarda xolatichki siyosatning yetakchi an'analardan biriga aylandi. Chunki qator g'arb mamlakatlarning o'ziga ham yirik tadbirkor yisoblanadi. U ulkan sanoat komplekslariga egalik qiladi. Shuning uchun ta'limning iqtisodiy samaradorligi ortishidan bevosita manfaatdor bo'ladi.

Yuqorida turli mamlakatlarning olimlari tomonidan ta'limning iqtisodiy samaradorligi darajasining miqdoriy ko'rsatgichlarini aniqlashga urinishlari turli sabablarga ko'ra, aytarli muvaffaqiyat keltirmaganligi aytilgan edi. Bunday vazifani amalga oshirishi ta'limga sarflangan umumiy xarajat va uning iqtisodiy samarasi orasida uzoq vaqtda nomoyon bo'lishi bilan yanada murakkablashadi. Bu xarajatlar esa o'quv muassasalari bitiruvchilari olingan bilimlarni amaliyotga tatbiq eta olgan xoldagina iqtisodiy rentabelli hisoblanadi. Xatto juda rivojlangan mamlakatlarning qishloq xo'jaligida ham past malakali mehnatdan foydalanish keng tarqalgan. Nixoyat, o'qish muddatini uzaytirish xar doim ham o'quv va bilimning proporsional o'sishiga sabab bo'lmasligi ma'lum. Shuning uchun ishchi xodimning ishlab chiqarish saloxiyatini uning qancha vaqt partada o'tirgani va bu jamiyat uchun qanchaga “tushgani” bilan baxolash kerak emas. Shu bilan birga, etarli bilimga ega ishchi xodimlar bilan ishlab chiqarish mehnatining unumdorligi pasayishi mumkin. Chunki ular doimiy ravishda o'z ishidan, olgan bilimlariga munosib emasligi xissi tufayli qoniqmaydilar.

Masalani bunday qo'yilishini qanday baxolash mumkin?

Iqtisodiy funkstionalizm nuqtai nazaridan sanoatning bevosita kon'yuktur talablariga javob bo'la olmaydigan ta'limni miqdoriy kengayishi, haqiqatdan ham, foydasiz. Ayrim hollatlarda esa zararli hisoblanadi. Chunki ular moliyaviy va inson resurslaridan oqilona foydalanishni susaytiradi. Lekin chuqur muloxaza qilinsa, aholining bilim darajasini kuchaytirish iqtisodiyot rivojlanishining asosiy yo'nalishiga mos keladi. Xatto ishchi-xodimlarning ma'lum bir qismining mehnati mazmuni bevosita ularning har biridan to'liq o'rta maxsus xajmdagi nazariy bilim talab qilmasa ham bu jarayonni qoniqarli deb baholash mumkin. Bu ishchi-xodim o'zining ham manfaatlariga mos keladi.

Bilimli ishchi-xodimga avtomatlashtirilgan korxonada o'z o'rnini topib olishi oson kechadi. U zamonaviy sanoatning chuqur struktura o'zgarishlari sharoitida ham yangi ixtisoslikni tezkor va muvoffaqiyatli o'zlashtirib oladi.

Bir necha o'n yil muqaddam sanoati rivojlangan mamlakatlarda ta'limning davlat tomonidan rejalashtirishi, avvalo iqtisodiyotning kon'yunktur talablaridan kelib chiqqan edi. Undagi asosiy vazifalardan biri aholini "qayta o'qitish"ga yo'l qo'ymasdan iborat edi. Xozirda bu muammo butunlay boshqacha qilinadi. Yangi reja tuzuvchilar endilikda "malakali zaxira" konsepsiyasiga asoslanib, yangi reja tuzadilar. Ya'ni malakali kadrlarni bunday miqdorda tayyorlash bugun ortiqchadek ko'rinishi mumkin. Lekin yuqori texnologik sanoatni keyingi yillar va o'n yilliklarda rivojlantirishga imkon yaratadi.

Shu bilan birga, ta'lim taraqqiyoti istiqbollari va an'analarini faqatgina iqtisodiyot talablari nuqtai nazaridan ko'rib chiqmaslik kerak. Bu muammoni insoniylik tamoyillari nuqtai nazaridan ko'rib chiqish keyingi vaqtda dunyoda keng tarqaldi. Ta'lim soxasida paradigmatic o'zgarishlar qilish vazifasi chuqurlashdi. Ekonsentrizmdan sostiosentrizm va kulturosentrizmga o'tish zaruratiga aylanmoqda. Bu juda muhim, chunki madaniyat rivojlanishi iqtisodiyotga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'limning ijtimoiy samarasi uning bevosita iqtisodiy foydasidan ortiqroqligi oydinlashdi.

Bizning davrimizda, "sub'ektiv omil"- insonlar zakovati va irodasi xolis ijtimoiy qonunlarni hayotga tatbiq qilishga bevosita bog'liq bo'lgan bir paytda, yangi dunyoda ijtimoiy taraqqiyotning o'ziga xos tushunchalari joriy qilinmoqda. Xozirgi iqtisodiy ko'rsatgichlarning muayyan miqdori emas, insonga ijodiy qobilyatini to'la nomoyon etishga imkon beruvchi sharoit yaratilganligi xal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lmoqda. Bu o'rinda ta'limning o'rni aniq. Shuning uchun to'laqonli ta'limga ijtimoiy talab kuchaydi. Bu muammo yanada ko'proq ijtimoiy qiziqish bildirmoqda. O'tgan davrlarda aksariyat davlatlarda, xatto eng rivojlangan mamlakatlarda ham ta'lim muammolari dolzarb masala hisoblanmagan. Eng kichik zaruriy materiallar bilan ta'minlash vazifasi ham ko'pincha ortga surilgan. Xozir esa rivojlangan mamlakatlarning salmoqli qatlami uchun boshqacha turmush tarzi xarakterli bo'lib, avvalgilardan yuqori iqtisodiy ko'rsatgichlar va yuqori darajali ijtimoiy-madaniy yutiqlari bilan farqlanadi. Ular uchun og'irlik markazi qorishib, "postmaterial qadriyat" deb ataluvchi tomonga tegishli (mehnatning ijodiy xarakteri, to'laqonli hordiq) dunyoviy omillar o'z ahamiyatini to'laqonligicha saqlab qoladi.

Yoshlarning keng qatlami yaxshi ta'lim olishni orzu qilayotgan ijtimoiy mavqega erishish yo'lidagi zaruriy shart deb bildiradilar. Ta'lim darajasi va maosh miqdori o'rtasida sezilarli tavofut bo'lmaydi. AQSHda o'rta maktabni tugatgan ishchilar o'zi bilan tengdosh bakalavrlardan 1,5-2 marta, doktor diplomiga ega odamlardan esa 3 marta kam maosh oladi. Shunga yaqin proporsiya Yevropa mamlakatlarida ham kuzatiladi. Ta'lim pog'anisidan yuqoriga qo'yilgan har bir odam muayyan tarzda rag'batlantiriladi. Bilimlarga ijtimoiy ehtiyoj o'rta ma'lumotli ishchilar maoshi nisbatan kamayib boradi. Oliy ma'lumotli xodimlar maoshi nisbatan ham, mutlaq ham oshib boradi. Ixtidorli yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilishda moddiy rag'batlantirish tizimi ham yo'lga qo'yilgan. Bu munosobatlarda Rossiya mustasno vaziyatda namoyon bo'ladi.

O'tgan so'ngi yillarda ilmiy mehnatning ijtimoiy maqomi devalvatsiyasi boshqa hech bir mamlakatda xech qachon kuzatilmagan. AQSH, Yaponiya va Buyuk Britaniyada ilmiy xodimlar maoshi xalq xo'jaligi xodimga nisbatan ikki marta yuqori, Rossiyada esa ularning maoshi sanoat xodimiga nisbatan ikki marta kam. Bu so'zsiz, fanda inqirozli xolatni xosil qilmoqda. "Axir, nega inqiroz bo'lmasin, -deb yozadi taniqli rus iqtisodchisi, akademik N.P.Fedorenko, -bozor isloxoti deb atalgan davrda moliyalashtirishning o'zi 15 marta kamaygan bo'lsa? Axir nega inqiroz demaylik, agar dunyoga mashxur olim maoshi iste'mol savtidan 3-4 marta, moskvalik eshikbon maoshidan ikki marta kam bo'lsa." Bu yangi "akademiya" lar va soxta "akdemik"lar paydo bo'lishini ham keltirib chiqaradi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda oliy ta'lim darajasi ishsizlikdan kafolat sifatida ham ko'riladi. Bandlikning ortishi nisbatan oliy ma'lumotli shaxlar xisobiga bo'ladi. Aynan ular uchun yangi ishchi o'rin belgilanadi. To'g'ri, mehnat bozoridagi kon'yunktura ayrim mamlakatlarda ishsizlarning muayyan qismini diplomli mutaxassislar ham tashkil qilishni ko'rsatadi. Biroq ishsizlikni dastlabki qurbonlari minimal bilim darajasiga ega ishchilar bo'lib qolaveradi. Ularning orasida esa yoshlar katta yoshlilarga nisbatan 2-3 matra ziyot miqdorni tashkil qiladi. Tabiiyki, zaruriy ta'lim malakasini olish imkoniyati masalasi mehnat qilayotgan yosh avlodni xayotga qiziqishlarini ortirradi.

Aholining imtiyozli guruhiga mansub yoshlarda ham g'arb jamiyati emitasi shakllantirishning yangi usullari bilan bog'liq ravishda ta'limning ahamiyati ortadi. O'tmishda G'arbning serg'ayrat va tadbirkor odamlari past bilim darajasi bilan ham ijtimoiy pillapoya'ning eng yuqori pog'onasiga chiqishga muvaffaq bo'ladilar. Endilikda moliyaviy-iqtisodiy va siyosiy kiborlar tarkibiga kirishda obro'li unversitet diplomi bo'lishi muxum shartga aylandi.

Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim muammosi, borgan sari, yangi qirralarni namoyon qilib, ijtimoiy strategiya'ning muxum jixatiga aylanmoqda. Albatta, ta'limning ijtimoiy ahamiyatga ega muammolari avvalgidek xozir ham muayyan siyosiy va g'oyaviy qarashlarda muqarrar bayon qilinadi. Mavjud ziddiyatlar bilan bir qatorda keyingi o'n yilliklarda asosiy ijtimoiy guruhlarda ijtimoiy muammolar bo'lishi muayyan kelishuvga intilish kuzatilmoqda. Bunga ta'lim taraqqiyoti istiqboli ham aloqador. Past darajadagi kasbiy va umummadaniy bilimga ega axoli qismi, asosan yoshlar, Shimoliy mamlakatlarning aksariyati qadrllovchi ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishga real xavf tug'dirish mumkin.

Ko'pchilik barqarorlikning asosiy dushmani deb savodsizlik, madaniyatsizlik o'z vaqtiga zaruriy bilim ololmagan odamlardagi alamzadalikni ko'rsatdi. Yana shu narsa qayd qilish lozimki, ta'lim tizimdagi kamchiliklar mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatdoshligiga putur etishiga sabab bo'ladi. Bu xususan, AQSH uchun xarakterli. AQSHda hukumat shunday yondashuv asosida ta'lim taraqqiyoti vazifalarini o'rganadi.

Xalqaro ta'lim makonida Janub, ya'ni Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlari, Lotin amerikasi va Afrika mamlakatlari o'ziga xos o'ringa ega. Ularning yaxlit xolda ko'rib chiqish mumkin emas. Bu mamlakatlarning turli guruhlari taraqqiyotning ko'plab ko'rsatgichlarga ko'ra farqli xususiyatga ega. Yangi industrial deyiluvchi Janubiy-Sharqiy Osiyo va Lotin Amerikasi mamlakatlari texnik-iqtisodiy munosobatlarda jadal su'ratda Shimol o'rtasidagi faqni qisqartirmoqda. U erlarda foydali qazilma qazib olish tezlashdi. Qayta ishlash sanoatining yangi jabxalari rivojlanmoqda. Ilmiy ishlab chiqarishni kuchaytirish muxum shartga aylandi. Aynan shu yo'l bilan bu mamlakatlar globallashuv jarayoniga passiv ob'ekt sifatida emas, balki xalqaro iqtisodiy munosobatlarning aktiv sub'ekti sifatida qo'shilishiga imkoniyat yaratiladi. Zamonaviy sanoatga arzon, savodsiz, malakasiz ishchi kuchi to'g'ri kelmaydi. Unga murakkab va qimmatbaxo uskunalar bilan muomala qila oladigan o'qimishli ishchi-xodimlar kerak. Xalqaro standartga ko'ra, bunday ishchilarning turmush darajasi pastligicha qoldi, lekin Janub axolisining qashshoq qatlamidan sezilarli farqlanadi. Zamonaviy ishlab chiqarish ta'limning salmog'li rivoji va malakali kadrlar tayorlashga yo'naltirilishni talab qiladi. Bu borada ajoyib muvaffaqiyatga erishildi.

Ta'limning ulkan iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini Janubiy Koreya misolida ko'rish mumkin. U bir necha o'n yillar avval qoloq agrar mamlakat edi. 1960 yilda aholi jon boshiga yillik YaIM 80\$ ni tashkil qilib, bu XIX asr o'rtalaridagi Yaponiya ko'rsatkichiga teng edi.

Lekin keyingi o'n yillikda tabiiy resurslarga unchalik ham boy bo'lmagan, uzoq vaqt yaponiya mustamlakasi bo'lgan, keyin esa, 1950-53 yildagi fuqarolar urushidan kuchli aziyat chekkan Janubiy Koreya rivojlangan industrial davlatga aylandi. Taxminlarga ko'ra, o'zining iqtisodiy saloxiyatiga ko'ra 2010 yilga kelib "katta ettilik" mamlakatlari darajasiga ko'tarilib oladi.

Bu olg'a siljishlar ko'p jixatdan ta'limning jadal rivojlanishi bilan bog'liq. Yapon okkupastiyasidan ozod bo'lgandan ko'p o'tmay, xalq ta'limi milliy qonunchiligi asoslari yaratiladi. Maorifni rivojlantirish masalalari 1948 yilgi Konstitustiyada o'z aksini topdi. 1949 yilda ta'lim to'g'risida asosiy Qonun qabul qilinmoqda. 1952 yilda bepul majburiy boshlang'ich ta'lim, 1958 yilda kasbiy ta'limni rivojlantirish to'g'risida qonun, 1980 yilda ta'lim islohoti to'g'risida qonun qabul qilindi. 1994 yilda ta'limni kelgusi rivojlanishi yo'llarini ishlab chiqarish uchun prezident komissiyasi tuzildi. Xukumatning ta'lim muammosiga doimiy e'tibori, yirik moliyaviy sarmoyalar kiritilishi ajoyib natijalarga olib keldi. Qisqa muddatlarda savodsizlikka barham berilib, o'rta ta'lim ommaviy tus oldi.

O'rta-maxsus ta'limi beruvchi o'quv muassasalari ko'paydi. 1990 yillar oxiriga kelib unversitetlarda milliondan ziyod talabalar taxsil ola boshladi.

Axolining bilim darajasining sezilarli o'sishi, malakali kadrlar ko'payishi eksportbop maxsulot ishlab chiqarishga yo'naltirilgan sanoat rivojlanishiga imkon yaratadi. Ilmiy ishlab chiqarish parklari tashkil qilinib, u yerda sanoat firmalari, tadqiqot institutlari, universitet va kollejlarning hamkorligi amalga oshirildi. Janubiy Koreya misolida boshqa qiziqarli jihat ham mavjud. Fan-texnikaning xorijiy yutuqlari diqqat bilan o'rganiladi. Tashqi iqtisodiy aloqalar keng rivojlandi. Minglab Koreys talabalari AQSH, Yaponiya kabi xorijiy mamlakatlarda taxsil olmoqda.

Lekin Janubiy Koreya'ning o'zida ta'lim va madaniyat sohasida tashqi ta'sir qa'tiy chegaralangan. Masalan, mamlakatning o'quv muassalarida Koreys millatiga mansub bo'lmagan shaxslarga faqat xorijiy tillardan saboq berishga ruxsat etilgan. Ular hatto xususiy unversitetda ham shtatli professor-o'qituvchi lavozimini egallay olmaydi. Ular uchun faqatgina "mehmon-professor" maqomini olish mumkin. Tashqi dunyo bilan munosabatda bunday hushyorlikni koreyslarning asrlar davomida Xitoy, Mo'g'il, Yapon kabi millatlar zug'umi ostida yashaganligi bilan izohlash mumkin. Bu tarixiy xotira xali ham tirik.

Janubga Lotin Amerikasi ham mansub xisoblanadi. Ma'lumki, bu nom roman tillarining umumiy negizini bildiradi. Bu tillarda mintaqaning ko'pchilik aholisi so'zlashadi. 1990 yillar boshida 220 mln. Kishi ispan tilida, 120 mln.-portugal tilida, bir necha million kishi frantsuzcha so'zlashar edi. Shuningdek, bu mintaqaga Vest-Indiya'ning ingilizzabon mamlakatlari ham mansub xisoblanadi. BMT va YUNESKO ning rasmiy xujjatlarida bu mintaqqa shunday ataladi: Lotin Amerikasi va Karib xavzasi mamlakatlari. Ularning etnik tarkibi juda murakkab: Argentina va Urugvay aholisining mutloq ko'pchiligi toza Yevropa ildiziga ega. Braziliya etnosi oqlar, negrlar va hindulardan; Gandi va Yamayka negrlaridan kelib chiqqan.

Qit'aning ancha rivojlangan mamlakatlari-Meksika, Argentina, Braziliya, Urugvay-keyingi o'n yilliklarda iqtisodiyotda sezilarli muvoffaqiyatga erishdilar. Bu erlarda industrilashtirish amalga oshirilib, raqobatbardosh sanoat maxsulotlari ishlab chiqarish yo'lga qo'yiladi. Ta'lim soxasida ham olg'a siljishlar kuzatilmoqda. Maorifga jalb etilgan YaMI ulushi kengaydi, bolalarni majburiy ta'lim bilan qamrabolish kuchaydi. O'rta maktab va o'rta-maxsus bilim yurtlari soni ko'paydi. Eng yaxshi unversitetlar – Meksika milliy avtonom unversiteti, Buenos-Ayres unversiteti, Chili unversiteti xalqaro maqomga erishildi.

Bu mamlaatlarda ta'lim to'g'risida istiqbolli qonunlar qabul qilingan. 1993 yilda Argentina Milliy kongressi ta'lim to'g'risida Federal qonunni tastiqladi. Uning shiori – "Sifatli ta'lim hammaga va xar birimizga". Qonun 9 yillik majburiy ta'lim joriy etib, 15-18 yoshli bolalar uchun katta o'rta maktab yaratishni maqsad qildi. Shu yili Meksikada ta'lim to'g'risida umumiy qonun, Braziliyada esa o'n yillik dastur (1993-2003)-"bilim-ommaga" qabul qilindi. 1996 yili Braziliyada qabul qilingan. "Milliy ta'lim asoslari va asosiy yo'nalishlari to'g'risida"gi qonun ta'lim maqsadi, uni tashkil qilish tamoillari, davlat majburiyatlari va moliyalashtirish tartibiga oid masalalarni xal qilishga qaratildi.

Janubiy mamlakatlari ichida Lotin Amerikasi davlatlari birinchilardan bo'lib, ta'lim integrastiyasi yo'liga o'tdilar.

1980 yillar boshida “YUNESKOning Lotin Amerikasi va Karib xavzasi mamlakatlari uchun «2000 yilgacha ta’lim bo’yicha asosiy loyixa”si amalga oshirildi. 1993 yili Lotin Amerikasi davlatning maorif vazirlari ishtirokida-bo’lib, o’tgan majlisida “Sant’yago Deglarastiyasi” qabul qilindi. Chilida qabul qilingan bu deklarastiyada mintaqaviy hamkorlik va pedogogik tajriba almashishni kengaytirish ko’zda tutilgan. 1994 yilda AQSH, Kanada, va Meksika o’rtasida ta’lim soxasida hamkorlikka oid uchtomonlama shartnoma tuzildi. Shu yili 31 Lotin Amerika davlati va AQSH, Bogotada bolalar va o’smirlar ijtimoiy himoyasiga oid shartnomani imzoladilar. Bu shartnomada maktabgacha tarbiya va boshlang’ich ta’limga katta e’tibor qaratildi. Oliy ta’lim soxasida qilingan ishlar yanada e’tiborli. Markaziy Amerikaning olti davlati uchun oliy ta’lim isloxoti rejalari ishlab chuqaruvchi Markaziy Amerika Unversitetlari kengashi faoliyati yuritmoqda. 1990 yillar boshidan “Kolumbus” dasturi amalga oshirilmoqda. Bu dasturda 40ta Lotin Amerika va 20 Yevropa unversiteti qatnashmoqda. Bu dastur doirasida Lotin Amerika unversitetlari raxbarlari oliy ta’lim ilmiy tadqiqotlarining Yevropa tajribasi bilan tanishib, unversitet va sanoat firmalari bilan hamkorlik qiladilar. Biroq Lotin Amerikasini eng rivojlangan mamlakatlari ham samarali zamonaviy oliy ta’lim tizimi yaratish arafasida turibdi. Bu yo’lda xali katta mashaqqatlar bosib o’tilishi kerak.

Keskin ijtimoiy farq Lotin Amerikasi ta’lim soxasiga ham ta’sir ko’rsatmoqda. Sifatli unversitet oliy ta’limi va past sifatli umumiy ta’lim o’rtasida katta farq saqlanib qolgan. Oliy ta’limni ulkan darajada moliyalashtirish umumiy maktablarga ziyon keltirmoqda. Lotin Amerikasi davlatlarida ijtimoiy soxada mutaxassislar tayyorlashga urg’u beriladi. Bu soxalar milliy sanoatning dolzarb talablari bilan uncha bog’liq emas. Iqtisodiy o’sish va ta’lim soxasida rivojlanishda keskin farqlanish Braziliya misolida yaqqol ko’rinadi. YaIM xajmi bo’yicha Braziliya jaxonda 8-o’rinda turadi. Lekin ommaviy savodlik xanuz mavjud.

Janub mamlakatlari ta’lim taraqqiyotni til muammolari ham murakkablashtiradi. Mustamlaka davrida boshlang’ich maktabda maxali tilda ham dars o’tilib zrtta maktabda ta’lim metropoliya (Mustamlakachi) tilida joriy qilingan. Xozir bu ikki maktab ta’limi ham maxaliy tilda olib borilmoqda. Efiopiyada majburiy tartibda – axmar tili, Tanziniyada – suaxili Bangladeshda banglu tili o’rganiladi. Ona tilida o’qishga o’tish maktab va xayot o’rtasidagi farqlarni yo’qotuvchi milliy madaniyat shakllanishiga yordam beradi. Lekin bu murakkab va ziddiyatli jarayon misol uchun Hindistonni ko’rib chiqamiz. Bu mamlakat ko’p millatli hisoblanadi. U yerda yashovchi axoli yuzlab til va mevalar so’zlashadi. Hindiston mustaqqil bo’lgunga qadar davrda o’rta maktablarda ingiliz tili hukumron bo’lgan. Mustaqqil Hindiston konstutustiyasida esa hindi tili davlat tili deb e’lon qilindi. Ingiliz tili esa ikkinchi rasmiy til maqomiga ega. Hindiy va tilidan tashqari yana 14 til (assam, bengal, sanskrit, kabi) rasmiy maqomga ega.

O’rta maktab o’qituvchilari majburiy ravishda uch tilni bilishi talab qilinadi: 1. mintaqaning rasmiy tili; 2. hindi yoki ingiliz; 3. boshqa hind tili yoki xorijiy til. Bu maktab o’qituvchilari uchun katta qiyinchiliklarni yuzaga keltirgan. Shu bilan birga, ayrim shtatlarda majburiy o’quv dasturiga kiritilgan hindiy tili mahalliy axoli qarshiligiga duch keladi. Zamonaviy iqtisodiyotni yaratish uchun,

ijtimoiy va madaniy soxalarni rivojlantirish uchun yuqori malakali kadrlar zarur. Aynan shu jixatga ko'ra Shimol va Janub o'rtasidagi nisbat juda katta. Tadqiqot va tajriba ishlab chiqarishda ilmiy xodim va muxandislar soni rivojlangan mamlakatlarda davlatga nisbatan o'n martacha ko'p. Vaziyatning murakkab tus olishi 1970-80 yillarda qator rivojlanayotgan davlatlarda tezkor iqtisodiy o'sish garovi sifatida o'rta va oliy ta'lim rivojiga e'tibor zo'r berildi. Lekin bu miqtoriy o'sish sur'ati shu ixtisoslik talab etiluvchi ish faoliyati kengayishidan ancha ortib ketdi. Natijada ko'plab bitiruvchi yoshlar ishsiz bo'lib qoldi yoki ixtisoslashmagan mehnat bilan mashg'ul bo'ldi. Vaholanki, Janubiyning ko'plab mamlakatlarida iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyot darajasi ixtisoslashgan mehnat keng ko'lanishini rag'batlantirmaydi. Ularning kelajagi esa aynan shu omillarga va ta'lim rivojlanishiga bog'liq. 21 asr ta'lim taraqqiyotida ulkan olg'a siljishlarni yuzaga keltirdi. Ular avvalo o'quvchilar va pedogog kadrlar soni ortishida aks etdi.

Mavzu: Ayrim Afrika mamlakatlari ta'lim tizimi tahlili.

Reja:

1. Jazoir ta'lim tizimi.
2. Janubiy Afrika Respublikasi ta'lim tizimi.
3. Zambiya ta'lim tizimi.

Tayanch tushunchalar: Maorifi, hunar-texnika ta'limi, milliy muzey.

Maorifi, madaniy-ma'rifiy va ilmiy muassasalari.

Jazoir mustaqilikka erishgach, maorif sohasida katta yutuqlarga erishildi. 7 ta universitet, 170 ta boshqa oliy o'quv yurtlari, 700 ta hunar-texnika ta'limi markazlari bor. Mamlakatdagi umumta'lim maktablarida 260 mingdan ortiq o'quvchi, oliy o'quv yurtlarida 200 ming talaba ta'lim oladi. Eng yirik kutubxonasi-Jazoir shahridagi milliy kutubxona (1 mln.ga yaqin asar). Yirik muzeylari-Jazoir milliy muzeyi (1930), Antik dunyo yodgorliklari milliy muzeyi (1897) va b. Asosiy ilmiy muassasalari Jazoiridagi Yadro tadqiqot instituti (1966), Okeanografiya instituti, Astronomiya, astrofizika va meteorologiya rasadxonasi, Biokimyoy instituti mavjud. Tibbiyot muammolari bilan Rakka qarshi markaz, Paster instituti (parazitologiya vamikrobiol.), gigiyena, traxoma va tropik oftalmologiya, stomatologiya institutlari shug'ullanadi.

Janubiy Afrika Respublikasi ta'lim tizimi.

Maorifi, madaniy-ma'rifiy va ilmiy muassasalari. Hozirgi JAR hududiga yevropaliklar kelgunga qadar (17-asr o'rtalarigacha) afrikalik yoshlarga ta'lim berish an'anaviy afrikacha yo'ldan borgan: yosh avlodga turmush ko'nikmalari va hayot falsafasini o'rgatar edi. Yevropaliklarning dastlabki manzilgohlari barpo etilgach, ularning farzandlari cherkov ruhoniysida diniy kitob o'qishni o'rganardi. xristian dini targ'ibotchilari (missionerlar) 18-asr oxiri-19 asr boshlarida dastlabki maktablarni ochishdi. Inglizlar avval boshdanoq bu maktablarda yevropaliklar va

mahalliy millat bolalarining alohida-alohida o'qishini joriy etdilar. 1995-96 yil o'quv yilida maorif ehtiyojlari uchun 8,9 mln AQSH dollari miqdoridagi mablag' ya'ni davlat byudjetining 21,2 % sarflandi. Jami o'quvchilar 9,3 mln kishiga yetdi. Boshlang'ich maktab o'qituvchilari kollejlarga, o'rta maktab o'qituvchilari 17 universitet va 3 politexnika institutida tayyorlanadi. Yirik universitetlari: Pretoriya, Vitvatersrand, Stellenbosh, Keyptaun universitetlari. Yirik kutubxonalari: Blumfonteyndagi ommaviy kutubxona (1875 yilda tashkil topgan), Keyptaundagi shahar (1952), Parlament (1857), Janubiy Afrika ommaviy (1818) kutubxonalari, Keyptaun universitetining kutubxonasi (1829). Asosiy muzeylari: Blumfonteyndagi milliy muzey, Janubiy Afrika tabiat tarixi muzeyi, Janubiy Afrika madaniyat tarixi muzeyi, Keyptaundagi Milliy galereya.

Zambiya ta'lim tizimi.

Maorifi, madaniy-ma'rifiy va ilmiy muassasalar. Zambiya mustaqillikka erishgach, boshlang'ich maktablarda afrikalik bolalar yevropaliklar bilan birga o'qitila boshladi. Bolalar 7 yoshdan boshlab 7 yillik boshlang'ich maktabda o'qiydi. Boshlang'ich maktabning 1-4 sinflarda darslar ona tilida, so'ng ingliz tilida olib boriladi. O'rta maktab 5 yillik. Boshlang'ich maktablar uchun o'qituvchilar kichik (to'liqsiz) o'rta maktab negizida pedagogika bilim yurtlarida 2-3 yil davomida tayyorlanadi. Kichik o'rta maktab o'qituvchilari esa to'liq o'rta maktab negizida pedagogika kollejlarda 2 yil davomida, to'liq o'rta maktab o'qituvchilari institutda tayyorlanadi. Hunar-texnika ta'limi boshlang'ich maktab negizidagi hunar maktablarida va hunarmandchilik o'quv yurtlarida amalga oshiriladi. Lusakada universitet (8 f-t), Kitve-Nkanada uning filiali bor. Zambiyada yana bir qancha institut va kollejlarda shu jumladan Milliy ijtimoiy boshqaruv instituti, amaliy hunarmandchilik va tijorat kolleji, texnika kolleji, milliy resurslarni rivojlantirish kolleji va b. Yirik kutubxonalari: Lusakada Zambiya universiteti kutubxonasi, Zambiya kutubxonalar boshqarmasi, shahar ommaviy kutubxona, Ndola va Kitve-Nkanada ommaviy kutubxonalar bor.

Muzeylari: Lusakada K. Kaunda uy-muzeyi, Milliy mustaqillik birlashgan partiyasi siyosiy muzeyi, Livingstondagi muzey, Ndola va Mbaladagi muzeylar.

Mavzu: Ta'lim sohasini isloh qilishda xalqaro tajribalarning ahamiyati.

Ta'limni isloh qilishning muhim yo'nalishlaridan biri, uning tarkibini qayta qurishdir. Dunyo mamlakatlarida an'anaviy boshlang'ich ta'lim ommaviy bo'lgan bo'lib, u ishlab chiqarishni bilimli (savodli) ishchi kuchi bilan ta'minlanar edi. 60-70-yillar oxirida esa, demokratiyalashtirish to'loqida dunyo mamlakatlarida o'rta ta'limni kengaytirish, shuningdek, oliy ta'limni rivojlantirish yo'lga qo'yila boshladi. Bu holat 70-yillarda umumiy o'rta ta'limni tashkil etish vazifasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan Sobiq SSSRga ham taalluqlidir.

Iqtisodiy gullab-yashnashning asosi bo'lgan ta'limni saqlab qolish va uning sifatini oshirish ehtiyoji ko'plab davlatlarda ta'limni standartlashtirish muammolarini birinchi o'ringa qo'ydi.

Shu o'ringda Sobiq Ittifoq tadqiqotchisi B.S. Gershunskiy va V.M. Berezovskiylarning quyidagi fikrlarini keltirib o'tish joiz: - «Standartlashtirish bu istalgan jabhada biron narsani maqsad qilish va natijasini baholash bosqichlari bilan birga o'tkaziladigan muolajadir»¹.

AQSH ta'lim Departamentining ko'rsatmasiga binoan:

«Standartlar bu shunga qaratilganki, ya'ni undagi ishtirokchilar bilishi va qila bilishi lozim».²

Standartlashtirish birinchi, asosiy muammo sifatida asosan markazdan boshqarilmaydigan, ya'ni AQSH, Buyuk Britaniya singari davlatlarda, ya'ni ko'proq yagona umum milliy talablarga ehtiyojlar mavjud bo'lgan davlatlarda paydo bo'la boshlagan.

Bu ko'proq Sobiq Ittifoq tasarrufidagi respublikalarga taalluqlidir.

AQSH da esa, islohot maqola, ma'ruzalarda, ya'ni nomining o'zi mavjud ta'lim tizimidan qoniqmaslikdan guvohlik berib turgan: «Millat xavf ostida: maktabni isloh qilish zarur» (1983yil), «XXI asr uchun ta'lim» (1983 yil) kabi ilmiy maqolalarda o'z aksini topgan. Ularda amerika talaba va o'quvchilariga ta'limning yuqori bosqichlaridagi bilim berishning sayozligi tanqid qilindi.

80-yillarning oxirlarida esa, qator, ya'ni maqsadi ta'limni yaxshilashga qaratilgan qonun aktlari qabul qilingan.

«Amerika–2000: ta'lim istiqboli» (1991) deb nomlangan hujjatda ta'kidlanishicha 2000 yil amerikalik o'quvchilar o'zlarining boshqa mamlakatlardagi tengdoshlaridan matematika va tabiiy fanlarni egallashda yuqori ko'rsatkichlarga erishadi deyilgan.

1991 yilda AQSH ta'lim standartlari va test usulidagi ta'limning davlat standartlarini rivojlanishi bo'yicha Milliy Kengash tuzildi. Komissiya tuzilib, uning ishtirokida matematika, ingliz tili, tabiiy fanlar, tarix, geografiya, fuqarolikka kirish, san'at singari fanlardan ta'lim standartlari yaratildi. 1993 yil ta'lim standartlarini matematika yo'nalishida ishlab chiqish yakunlandi. Qolgan standartlarni ishlab chiqish 1994-95 o'quv yilida tugatilishi lozim edi.

AQSHda shtatlardagi va maktab okruglaridagi avtonomiya'ning yuqori bosqichi umummilliy ta'lim standartlarining yaratilishida asosiy muammo bo'lgan.

Shundan so'ng, ta'lim Departamenti standartlarning majburiy emasligi to'g'risida qaror qabul qildi.

Angliyada esa ta'lim standartlarini yaratishda boshqa yo'ldan bordi. Markazlashmagan ta'lim, ya'ni bunda maktablar katta mustaqillikdan foydalanishdi va ularning o'zaro o'quv reja va dasturlarini ishlab chiqish, tanqid qilishga keng yo'l (ayniqsa sanoat doiralarida) ochildi.

Ta'lim predmetlari yuqori va to'liqsiz o'rta maktablar uchun 80-yillarning oxirida ingliz tili (adabiyot), matematika, din va jismoniy tarbiyadan yaratildi.

Shuningdek, birinchi marta Angliyada majburiy maktab uchun o'quv rejasi tuzish haqidagi takliflar ta'limning Bosh nazoratchisining «11-16 yoshlar uchun o'quv reja» (1977yil) tuzishidan boshlangan.

¹ Гершунский Б.С., Березовский В.М. Методологические проблемы стандартизации в образовании//Педагогика. 1993.#1.С.28

² World Class Standards for American Education. Wash, D.C. 1992 P.2.

Ta'limni isloh qilish to'g'risidagi qonun (1988yil)da belgilanishicha ta'lim masalalari bo'yicha davlat sekretari shaxsi ta'lim mazmuniga davlat talabini va barcha uchun majburiy bo'lgan ingliz maktablari uchun o'quv predmetlarini belgilaydi deyilgan.¹

Qonun maktabda o'rganish uchun o'n bitta majburiy bo'lgan predmetlarni belgiladi: 3 ta predmet «Yadro» hisoblanadi, ya'ni matematika, ingliz tili, tabiiy fanlar, shuningdek, din, tarix, geografiya, texnologiya, musiqa, san'at, jismoniy tarbiya va chet tili (o'rta maktabda)lar ham mavjud edi.

Angliya Ta'lim va Fan Departamenti tomonidan «Ta'limni isloh qilish to'g'risida»gi qonun qabul qilingach, asosiy predmetlar uchun komissiya tuzildi. Komissiya tarkibida predmetchilar, o'qituvchilar, shuningdek, qo'shimcha guruh mutaxassislari faoliyat yuritishdi.

90-yillarning boshida umummilliy ta'lim standarti va o'quv rejasi zarurligi ma'lum bo'ldi.

To'liqsiz o'rta maktablarning yuqori sinflari uchun majburiy predmetlarni o'qitishga o'quv vaqtining 85% i ajratilgan.¹

Keyinchalik o'qituvchi pedagoglarning tanqidi va talablari asosida majburiy predmetlar uchun ajratilgan vaqt 70-75% ga qisqartirilgan.

Angliyalik pedagog DJ. Uaytning ta'kidlashicha, Angiyada islohot o'tkazishda «qatnashchi davlat maktablariga asosiy va iqtisodiy maqsadga erishish vositasi sifatida qaragan».²

Shuningdek, inson va fuqarolarning qiziqishlarining inobatga olinishi lozimligini ta'kidlaydi. Amerikalik pedagog DJ. Gudled yozishicha:»Ta'lim rejasini oshirish, maktabning javobgarligini kuchaytiradi». Shuningdek, u:»Maktabda testning yuqori ko'rsatkichlari qo'llash orqada «qoluvchilar» uchun dastur bo'lib, ularning kamayishiga erishish mumkinligini takidlagan.

Yaponiyada esa, zamonaviy ta'lim islohoti 1984 yilda premer-ministr Nakasone asos solgan Maktabni isloh qilishning davlat qo'mitasi tomonidan amalga oshirilgan. 1985 yilda qo'mita dokladi matbuotda e'lon qilingan, unda ta'limni isloh qilishga kirishilganligi bildirilgan.

80-yillarda Yaponiyada o'quv soatlar soni va o'quv rejalar sonini (maktablarda) qisqartirishga qaror qilindi, ya'ni ta'lim standarti qisqartirildi (bu haqda 1-jadvalda ko'rsatilgan).

To'rtinchi sinfda o'quv vaqti 31 dan 29 o'quv soatiga qisqartirildi, V-VI sinfda haftasiga 34 soatdan 30 soatga qisqartirildi.

O'quv vaqtining sezilarli darajada qisqartirilishi o'quvchilarning o'quv soatlarini engillashtirdi va standart rejasini pasaytirdi. Qo'shimcha darslar endi ilgariroq, ya'ni VI sinfda olib boriladigan bo'ldi va 10-12 % o'quv vaqtida amalga oshiriladigan bo'ldi. Yapon islohotchlari dars yuklamalarini kamaytirishga

1-jadval

	<i>Boshlang'ich maktab</i>	<i>Kichik</i>
--	----------------------------	---------------

¹ Holmes B. Comparative Education: Some Consideration of Method. London, 1981.

¹ The National Curriculum 5-16: a consultation document. London, 1987.P.7.

							<i>maktab</i>	
Sinf	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
70-yillar	25	26	28	31	33	33	34	34
80-yillar	25	26	28	29	29	29	30	30

uringanlar, o'quv reja va dasturlarni ko'proq egiluvchan, bolalarning qiziqishiga yo'naltirgan holda ishlab chiqarganlar deydi, yapon pedagogi I.Kazuo.¹

1988 yilda Fransiyada maktab dasturlarini ko'rib chiquvchi komissiya tuzilgan, ta'lim mazmunini isloh qilishning asosiy sababi matbuotda e'lon qilingan (1989), unda ta'lim mazmunini majburiy qism, ya'ni bilimlarning asosini o'zida mujassamlashtirgan (har bir inson uchun albatta zarur bo'lgan), qo'shimcha qism dasturi yakka tartibdagi qobiliyatni hisobga olgan holda o'qitish, shuningdek, qo'shimcha, mustaqil ta'lim olish nazarda tutilgan.²

Bu tamoyillar 90-yillar reformasida o'z aksini topdi va majburiylik mazmuni qisqartirildi.

Shuningdek, Xitoy ham ta'lim tizimining majburiy standartlarini qisqartirish yo'lidan bordi, hamda 80-yillar o'rtalarida barcha uchun yagona o'quv rejasi, dasturi va darsliklarini ishlab chiqishda markazlashtirish hukmronlik qildi.

Ta'lim jarayoni qatnashchilarning yuklamalarini kamaytirish, ularning qiziqishlaridan kelib chiqib, qo'shimcha darslar 10% (kichik o'rta maktablarda) yuqori maktablarda 20-30% ga qisqartirilgan.¹

60-70 % o'quv dasturi (majburiy fanlar)ni XXR Davlat ta'lim qo'mitasi tasdiqlasa, qolganlarini tegishli provinstitiyalar, mahalliy tegishli organlar tasdiqlaydilar.

Sharqiy va Markaziy Yevropada ta'limni isloh qilish, milliy standartni yaratish masalasi bilan bog'liq bo'lgan ushbu yo'nalishga Vengriya misol bo'la oladi.

Vengriya pedagogi Z.Batori o'quv rejalari va dasturlari, shuningdek, alohida darsliklarni yaratish (80-yillar oxirida) markazlashgan xarakterga ega ekanligini ta'kidlaydi, «ta'lim mazmunining ayrim sohalarida bilim keragidan ko'ra ko'proq edi»² deydi u.

1992 yil Vengriya pedagoglar guruhi milliy o'quv rejasining loyahasini tayyorladilar, bu reja 6 yoshdan 16 yoshgacha bo'lgan o'quvchilarga mo'ljallab tuzilgan bo'lib, quyidagi fanlar bo'yicha edi: ona tili, chet tili, matematika, tabiiy fanlar, inson va jamiyat, san'at, texnika madaniyati va atrof muhit, hayot, oila, uy

¹ Kazuo. School Education in Japon. Tokio, 1989, P.25,

² Principes pour une reflexion sup les contenus de l'enseignement Iee Monde de Education. 1989. № 159.p.15-20.

¹ Боровская Н.Е. Новые учебные программы в КНР. Педагогика. 1993. № 3.С.106.

² Bathory Z. A National Core Curriclulum and the Democratization of Public Education in Hungary// Curriculum Studies. 1993. Vol.1 . N.1. P.94.

iqtisodi, jismoniy tarbiya va sport. Mazkur fanlarga o'quv vaqtining 80 % i ajratilgan edi.

1993 yilda «Ta'lim to'g'risida»gi qonunning loyihasi ishlab chiqilgan. Qonun loyihasi muhokamasida har xil yondashuvlar yuzaga kelgan: ayrim guruhlar ta'limni markazlashtirish, davlatning muntazam boshqaruvini o'rnatish tarafdorlari bo'lgan bo'lsalar ayrimlari esa maktabga to'la erkinlik berish markazlashtirmaslik tarafdorlari edilar.

Shunday qilib 80-yillarning ikkinchi yarmi va 90-yillarning boshidagi Ta'lim standartini yaratishga bo'lgan har xil qarash va va urinishlar bir tomondan o'quv rejaları va dasturlarini qisqartirish yo'lidan borgan bo'lsa, boshqalari aksincha, ko'paytirish tarafdori edilar.

Shu o'rinda shuni ta'kidlash joiz, agar savodxonlikning an'anaviy bo'lib kelgan tushunchasi o'qish, xat va hisob o'rganishdan iborat bo'lgan bo'lsa, 90-yillar boshiga kelib esa, bu tushuncha ancha kengaydi. Taylandda o'tkazilgan «Ta'lim barcha uchun» mavzuidagi (1990 y) Butundunyo Konferenstiyasida shunday deyilgan: «Ta'lim yo'nalishi tushunchasining o'zi kengaytirilishga muhtoj», shuningdek, «bilim va yangiliklarning keng qamrovliligi hayot uchun zarurdir».¹

Har xil mamlakatlarning pedagog va ta'lim sohasi arboblari ta'limni isloh qilishda har xil yo'ldan borishgan.

Birinchiidan, barcha mamlakatlar o'quv rejalariga zamonaviy predmetlar va kurslar kiritishni, shuningdek, o'quv predmetining yangi materiallar bilan boyitishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yganlar.

Ikkinchiidan, ta'lim mazmunini qayta qurishning muhim yo'nalishlari sifatida o'quv dasturlarini fundamentallashti-rishni zarur deb hisoblaganlar.

Uchinchiidan, bilimlarning integrastiyasini, o'quv dasturlarini mukammal yaratishni ilgari surdilar.

U yoki bu qarashlarni ko'rib chiqib, ta'limning mazmunini modernizastiyalash xarakterida ekanligining, bunda asosiy o'quv fanlari majmui – tabiiy-matematik va gumanitar fanlarga alohida e'tibor qaratilganligiga amin bo'ldik.

80- yillarning oxirida tabiiy ilmiy va matematik ta'limni isloh qilish zarur edi. Chunki mazkur fanlar sohasida yangilanishlar mavjud edi.

Shuning uchun mamlakatlarda birinchi o'rinda e'tibor tabiiy-matematik ta'limga qaratilgan.

AQSHning o'rta maktablarida tabiiy fanlarni o'rganishning majburiyligi barcha maktablarga taalluqli emas edi. Ko'plab shtatlarning hukumat komissiyasiga tavsiyasi bilan o'rta maktablarning yuqori sinflarida matematika va tabiiy fanlar uch yil mobaynida, informatika esa yarim yil mobaynida o'qitiladigan bo'ldi.

Buyuk Britaniyada esa «Ta'limni isloh qilish to'g'risida»gi qonun (1988 y)ga muvofiq tabiiy fanlarni o'qitish majburiy bo'lmagan boshlang'ich va to'liqsiz

---

¹ Final Report World Confepence on Education for All: Mrrting Basic Leaping Needs. 5-9 March 1990. Somtien, 1990.P.7.

o'rta maktablarda tabiiy fanlarni majburiy maktablarning barcha o'quvchilari uchun majburiy qilib belgilangan.¹

Shuningdek, 80- yillarda GDRning ayrim erlarida Asosiy maktabning o'rta sinflarida matematika fanlarini o'rganish haftasiga 4-5 soat o'quv soatiga ko'paytirilgan.

Tabiiy bilimlarni oshirishga intilish nafaqat rivojlangan mamlakatlar uchun, balki, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham xarakterlidir. Shu o'rinda xind pedagogi U.S.Choudxarining quyidagi so'zlarini keltirib o'tish joiz:

- «Dunyo tabiiy fanlar inqilobidan qayg'uradi. Uning markazi industrlashgan davlatlar bo'lsa, hayotning barcha jabhalarida uning ta'sirini sinab ko'ruvchi rivojlanayotgan mamlakatlardir.»²

Tabiiy ilmlarni oshirish avvalambor diqqat e'tiborga muhtoj bo'lgan davlatlarga taalluqli bo'lgan predmetlar Shimoliy va Markaziy Yevropada ta'lim mazmuni egallagan, ya'ni oshirilgan, yoki MDH davlatlarida kamaytirilgan. Afrika mintaqaviy konferenstiyasida (1982 yil) shunday deyilgan: «qit'adagi mamlakatlar tabiiy bilimlarni yangilash uchun yangi dastur va darsliklar tayyorlamoqdalar.»¹

Shuningdek, asosiy e'tibor (o'qitishda) o'quvchilar kundalik xayot bilan bog'liq bo'lgan hayotiy bilimlarni oshirishlarida deyilgan.

Buyuk Britaniyada matematikani o'qitish komissiyasining dokladida (1988 y) bu fan sohalari quyidagilarga ajratildi: maktabda o'rganish uchun zarur bo'lgan: hisob, algebra, gemetriya, statistika va ehtimollar nazariyasi, algoritm, elementar dasturlash kabilar.² Mualliflar o'z nutqlarida matematikaning hayot-mehnat faoliyati uchun zarur bo'lganlariga asosiy e'tiborni qaratgan.

80-90- yillar dunyo mamlakatlari ta'lim mazmunidagi islohotlarda tabiiy fanlarning integrastiyalashuvi vujudga kelgan.

Integrastiyalash modeli o'quv materiallarining yuqori darajada integrastiyasi, masalan, «energiya» mavzusi fizika fanida o'tiladigan bo'lsa, biologiya va ximiya fanlarida boshqa mavzular orqali bir-birisi bilan bog'langan.

Shuningdek, mazkur uchta fanlar ketma-ketlik asosida o'rgatilgan. Ya'ni biologiya, fizika, ximiya alohida o'rgatilgan, lekin bir vaqtda emas.

Tabiiy bilimlar kursidagi bu kabi yondashuvdan Yaponiya'ning kichik o'rta maktablarida foydalanilgan.

Amerika pedagogi R.Fogarti fanlar integrastiyasining o'nta variantini ajratgan.

Ular predmet ichida integrastiya, predmetlararo, ikki yoki undan ortiq predmetlar yig'indisi.

Shuningdek, mavzu bo'yicha birlashtirilgan materiallar, yangilik yoki tushunchalar haqidagi integrastiyalashgan o'quv dasturlari va kurslari kabilar.

Integrastiyalashtirishning oliy darajasi sifatida har xil fanlar sohasidagi maktablarning yuqori sinflari, oliy o'quv yurtlari yoki aspiranturalar uchun

---

¹ Education Reform Act. London, 1988.

² V.S. Choudhapi. Issues in Advancements in Education. Delhi, 1986.

¹ Conference of ministers of Education and those responsible for economic planning in Africa member states. Final Report Paris: UNESCO, 1982.

² Mathematics for Ages 5-16. London, 1988.

tayyorlangan o'quv loyihalari, tadqiqotlardagi, yangi axborotlardan foydalanish hisoblangan.¹

To'liqsiz o'rta maktablar uchun «Tabiiy bilimlar» integrastiyasining yuqori ko'rinishiga Norvegiya misol bo'la oladi.¹

Norvegiyada tabiiy bilimlarni o'rgatishning asosiy maqsadi quyidagicha, ya'ni o'quvchilarning kuzatish va amaliy ishlarida tasavvur va mustaqillik fazilatlarini rivojlantirish, bolalarni tabiatga hurmat ruhida tarbiyalash, tabiiy resurslar va texnologiyalardan foydalanishda javobgarlik xis tuyg'ularini shakllantirish, sog'liqni saqlash va shu to'g'risidagi bilimlarni olish, shuningdek tabiiy fanlar va texnologiyalar madaniyatining bir qismi sifatida o'quvchilarni elementar izlanishlar olib borishga o'rgatishdan iborat bo'lgan.

Tabiiy bilimlar kursi 14 mavzuda o'rganilgan: kuzatish va tajriba, analiz o'tkazish, fizik dunyo (quyosh sistemasi, mikrokosmos, yadro energiyasi, atom radiastiyasi va hakazolar), iqlim va ob-havo, hayot, rivojlanish va davomiylik, o'simlik va hayvonot, gavda va salomatlik, bizning sezgi, energiya va tabiiy resurslar, kundalik hayotni elektrlashtirish, axborot va kompyuter texnologiyasi, kundalik texnologiya va hakazolar.

Angliyada keng tarqalgan to'liqsiz o'rta maktablar uchun darsliklarda «Tabiiy fanlarni o'rganishda» tahliliy mavzular: «Ixtirochi olim to'g'risida ocherk», «Er», «Rang-barang hayot», «Katak», «Molekula», «Atom», «Energiya», «Biosfera», «Aholi» «Muloqot», «Koinot» kabi mavzularda o'rganilgan.

Bu kurslar tabiiy fanlar haqidagi asosiy tushunalari, amaliy xarakterlari bilan norvegiyaliklarning o'quv kurslariga yaqindir.

Demak, ko'plab mamlakatlarda maktab o'qituvchilari tabiiy fanlarni integrastiyalashgan kurslarda o'rganishadi. Shuningdek, huddi o'sha o'quvchilar mazkur fanlarni qiziqishlari va qobiliyatlariga qarab alohida o'rganishlari mumkin bo'lgan.

Buning uchun to'liq o'rta maktablarda chuqurlashtirilgan kurslar va dasturlar mavjud. Masalan, Fransiya, sobiq GDRda tabiiy bilimlar alohida kurslarida o'rganiladi. Fransiyada bir vaqtning o'zida (to'liqsiz maktabda) «Fizika, ximiya» kabi predmetlarning integrastiyasi mavjud.

90-yillarda tabiiy va gumanitar fanlardan birlashgan materiallarni yaratish fikrlari birinchi o'rinda jamiyat haqidagi bilimlarni rivojlantirishga e'tibor qaratgan. Bu fanlarning tabiiy yo'nalishlarini insonparvarlashtirishdan guvohlik beradi. Birinchi o'rinda bu yo'nalishdagi ta'limning vazifalari tabiat uchun javobgarlik, tabiiy resurslarni o'rganishda sostial muammolarni o'rganish va hokazolardan kelib chiqqan (ilgari o'quv hujjatlarida bunday tartib qoida tariqasidagina joylashtirilar edi).

Ikkinchidan, yangi paydo bo'lgan ko'plab o'quv kurslari o'zining yangi vazifasiga ega bo'ldi.

Uchinchidan, yaratilgan maxsus kurslar tabiiy va ijtimoiy fanlar integrastiyasidan kelib chiqdi. Masalan, AQSHning qator olimlari «Fan-

---

¹ Fogarty R. How to Integrate the Curricula. Palatine, 1991.

¹ Curriculum Cuidelines for Compulsory Education in Norway OSLO, 1990.

texnologiya-jamiyat» kabi konstepstiyalardan kelib chiqib, jamiyatga, fan-texnika taraqqiyotiga yordam beruvchi maxsus bilimlarni tinglovchilarga taqdim etadilar, ya'ni texnika va jamiyatning o'zaro aloqalari muammolari, olimlar haqidagi dalillar, tarix to'g'risidagi fanlarning ochiqligi va hokazo.

Shunday qilib, dunyo malakatlaridagi (ayrim) ta'limni standartlantirish muomosining vujudga kelishi, bu jarayonda har bir davlatda o'ziga xos, ya'ni mamlakat ichidagi ta'lim sohasidagi muammo va extiyojlardan kelib chiqib bu jarayonning amalga oshirilganligiga amin bo'ldik.

Oxirgi yuz yillikda diniy ta'lim berishning muammolari vujudga kelgan edi. Munozaralarning asosiy mavzusi bu o'smir va o'g'il bolalar uchun maktabda diniy ta'lim berish mumkinmi yoki yo'qmi degan savol edi. o'tgan yuz yillikda bu masala g'arb mamlakatlarida dolzarb masalaga aylanishga oz qolgan edi. XX asrda davlatlar ikkita jahon urushini boshidan kechirgandan so'ng bu muammoni echishga urindilar. Bu sohadagi asosiy islohatlar Afrikada 1910-1930 va 1962 yillarda, Angliyada 1944-1988 yil-larda, Belgiyada 1968 yillarda, Germaniyada 1949 yilda, Turkiyada 1924, 1933, 1949-1982 yillarda amalga oshirildi.

Ma'lumki, Angliya Yevropaning eng taraqqiy etgan mamlakatlaridan biri sanaladi. Angliya davlati 1988 yilda ta'limni isloh qilish uchun qonun qabul qilgan. Unda ta'lim muassasalarida xristian va boshqa dinlarni o'rganish yo'lga qo'yilgan. Xristianlikni o'rganish Islom, budda va boshqa dinlarni o'rganish bilan qo'shib olib borilgan. Yuqoridagi dinlarning birgalikda o'rganilishida ularning qaysi biri xaq din, yoki qaysi birisi noto'g'ri degan ma'noda emas, balki bu metod (ya'ni birgalikda o'rganish) har xil dinga itoat qiluvchilar mavjud bo'lgan mamlakatda jamiyat extiyojlarini qondirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

Ikkinchi jahon urushidan so'ng ko'pchilik g'arb marifat-parvarlari ta'limni dinning tasiridan to'la ozod qilish tarafdori bo'lib chiqishgan. Lekin Angliya rasmiy doiralari bu fikrni qo'llab quvvatlamadi. Aksincha, ular ta'limni xristian kadriyatlar bilan bog'ladi. Bugungi kunda Angliyada davlat tomonidan qurilgan cherkov mavjud bo'lib, Qirolicha cherkovning boshlig'i hisoblanadi (ya'ni mamlakatdagi ramziy ma'noda bo'lsa ham birinchi siyosiy shaxs bo'lishiga qaramasdan).

Shunday qilib Angliyada cherkov maktabining ikki xil ko'rinishi mavjud:

Birinchi, davlatdan yordam oladigan cherkov maktabi (Loluntary-aided shcool) bu maktablarda ta'limning 3/2 qismi cherkovda olib boriladi, 3/1 qismi esa, davlat maktablarida o'qitish orqali amalga oshiriladi.

Ikkinchi, davlat nazorati ostidagi cherkov maktablari ((Loluntary-Controlled shcool): bu maktablarda ta'limning 3/1 qismi cherkovda, 3/2 qismi davlatga qarashli maktablarda olib boriladi. Ular to'liq davlat mablag'i bilan ta'minlanadi.

1988 yilda esa, Din to'g'risidagi qonunning qabul qilinishi natijasida maktab dasturlari uch qismga ajratildi:

- 1) Maxsus predmetlar (matematika, ingliz tili va hakazo);
- 2) Asosiy predmetlar (tarix, geografiya, texnologiya, musiqa, san'at, jismoniy tarbiya va hakazo);
- 3) Fundamental predmetlar (Ta'lim to'g'risidagi qonun bu guruhga faqat diniy ta'limni kiritdi). Ta'lim vazirligi qolgan barcha predmetlardan (diniy

ta'limdan tashqari), imtihon shakllari va hakazolarni yaratish xuquqiga ega bo'lgan. Diniy darslar boshqa asosiy predmetlar qatoriga kirmagan bo'lsa ham, ular bir xil maqomga ega bo'lgan. Diniy ta'limning dasturi, maqsadi, shakli davlat tomonidan yaratilmaydi, lekin boshqa darslar bilan bir xil maqomga egadir.

1988 yildagi ta'lim islohati natijasida Angliya'ning o'rta va boshlang'ich maktablarida islom dini ham o'qitila boshlandi. Ma'lumki, diniy ta'lim bu din to'g'rimi yoki noto'g'rimi degan savolga javob bermasligi kerak, shuningdek, diniy ta'limning dasturi va darsliklari ham odamlarning qaysi dinga ishonishi yoki ishonmasligiga qarab tuzilmasligi lozim.

Germaniya Federastiyasining Konstitutstiyasi (7-moddasida)da rasmiy maktablarda diniy ta'lim majburiydir. Yuqoridagi qonun moddasiga muvofiq ta'limni boshqaruvchi provenstiyalar ushbu ta'lim uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oladilar.

Shuning uchun Federastiya Konstitutstiyasining ta'lim to'g'risidagi moddasi provinstiyalarning konstitutstiyalarini nazorat qiladi. Konstitutstiya'ning 7-moddasida shunday deyilgan:

- a) barcha ta'lim va o'qitish davlat nazoratidadir;
- b) diniy darsga bolaning borish yoki bormasligi uning tarbiyasi bilan shug'ulanuvchi (ota-ona)larning xoxishiga bog'liqdir.

Germaniya konstitutstiyasi 7-modda, 1-bandiga asosan ta'lim va bilim olishni nazorat qilish javobgarligi davlatning zimmasidadir deb belgilangan. Ushbu qonun moddasi shuningdek, alohida shaxs yoki tuzilmalarning maxsus maktablar ochish xuquqini himoya qiladi.

Belgiya esa Yevropa Kelishuviga a'zo davlat bo'lib, o'zining konstitutstiyasida dinga munosabatni chegaralagan ya'ni Inson xuquqlari Umumjahon Deklarastiyasi, Inson huquqlari Yevropa Kelishuvi qoidalariga rioya qilgan holda vijdon erkinligi va diniy e'tikod g'oyalariga alohida e'tibor bergan.

Inson xuquqlari Umumjaxon Deklarastiyasining 18,26 moddalari Inson huquqlari bo'yicha Yevropa Kelishuvining 9- moddasiga va unga qo'shimchaga muvofiq, diniy erkinlik va diniy ta'limni ta'minlaydi. Shuningdek, mazkur kelishuvlarga muvofiq mamlakatda yashaydigan chet elliklar emigrantlarga diniy e'tiqod erkinligi, o'zlarining diniga taalluqli ta'lim olish xuquqi berilgan.

Belgiya ta'lim tizimida maktablar 4 guruhga bo'linadi:

- a) munistipal maktablar;
- b) davlatga qarashli maktablar;
- v) maxsus maktablar.

Diniy ta'lim bu uchta tipdagi maktabda ham majburiy va dindan Belgiya davlati rasmiy tan olgan (katolik, xristian, protestant, islom, iudizm) dinlar o'qitiladi.

Bundan tashqari, cherkov maktablari katolik cherkovining muassasasi hisoblanardi. Shuningdek, Belgiyada cherkov maktablarida Islom dinidan ta'lim berishga ruxsat berilmaydi.

Barcha maktab o'quvchilari (maktabning barcha tiplarida) diniy ta'limning 5 ta tipidan birini tanlashi shartdir. Diniy ta'lim bolalarga 2,5 yoshdan, bolalar bog'chasidan boshlanadi. 1980 yilning oxirlarida xristian katolik dini 1-2 sinflarda

haftasiga 4 soat, 3-4 sinflarda 3 soat, 5-6 sinflarda va litseylarda 2 soat qilib belgilandi. 80-yillarning oxiridan to hozirigi kunga qadar boshlang'ich va o'rta sinflarda, shuningdek, litseylarda diniy darslar haftasiga 2 soat, bir qancha diniy maktablarda 3 soat qilib belgilangan.

Maktab o'quvchilari ibodatni maktab oshxonasida, yoki umumiy zalda qattiq ovozda yoki ichida qilishlari mumkin. Maktab ma'muriyati qandaydir diniy anjumanlarni o'tkaza olmaydi. Ammo qandaydir diniy guruh maktab xududini ijaraga olmoqchi bo'lsa (anjuman o'tkazish maqsadida) maktab raxbariyati ma'lum bir shartlar bilan ijaraga berib turishi mumkin.

Maktab o'quvchilari diniy axborotlarni olishga (tarqatishga) xaqli, lekin maktab o'quvchiga diniy bilim berishga majbur emas. Oliy sudning qabul qilgan qaroriga asosan ta'lim din tarixini o'rgatmasdan, dinning fuqarolar dunyoqarashiga ta'sirini o'rganmasdan tugashi mumkin emas. Diniy fanlarni o'rganmasdan san'at, musiqa, adabiyot va boshqa ijtimoiy fanlarni o'rganish mumkin emas. Maktabda din tarixi, diniy ta'limotlarning qaramaqarshiligi to'g'risidagi bilimlar beriladi. Shuningdek, Injil va uning mazmuni kabilar o'rganiladi.

O'rta maktablarning diniy to'garaklari ham shunday xuquqqa ega. Ular diniy yig'inlarni darsdan tashqari lekin maktabning ish vaqtida o'tkazishlari mumkin. o'quvchi bo'lmagan (mazkur maktabda) kishilar o'quvchilar bilan birga yig'inda ishtirok eta olmaydi.

Davlatga qarashli maktablarda o'quvchilar diniy bayram yoki yig'inlar to'g'risidagi axborotlarni tarqatishlari mumkin. Mazkur bayram tadbiri diniy shaklda o'tishi mumkin.

Unda o'quvchilar o'zlarining diniy qarashlariga javob beradigan tarzda kiyinishlari mumkin, maktab esa ularni u yoki bu kiyimni kiyishga majbur qila olmaydi.

Turkiya mamlakati ta'lim sohasiga nazar tashlaydigan bo'lsak mamlakatda respublika o'rnatilgach diniy ta'lim masjid, madrasada, sibyan (o'smir yigitlar maktabi)da o'rgatiladigan bo'ldi. Turkiya respublika deb e'lon qilingach, Tavaxidi-Tadrisat Qonuni (№ 430 3 mart 1924yil) bilan ta'lim tuzilishi Maorif Boshqarmasiga qarashli bo'ldi. Mazkur qonuning 4-moddasida shunday deyilgan: maorif boshqarmasi Universitetda yuqori malakali diniy kadrlarni tayyorlash maqsadida bitta fakultet tashkil etsin.

1975-76 o'quv yilidan litseylarning oxirigi sinfida va o'rta maktablarda o'quvchilarning xohishiga binoan diniy darslar o'tiladigan bo'ldi.

Hozirgi kunda ham diniy dars boshlang'ich maktabning 4-5 sinfida, o'rta maktabning 1,2,3 sinflarida haftasiga ikki soatdan, shuningdek, litseylarning 1,2,3 sinflarida esa haftasiga bir soatdan o'tiladi. Litseyda bunday darslar faqat 2 ta chorakda o'tkaziladi. Shuningdek, barcha demokratik davlatlarda diniy ta'lim ikki sababga ko'ra zarur deb hisoblanadi. Birinchi, vijdon erkinligi va ta'lim.

Ikkinchi, «jaholatga qarshi ma'rifat» degan g'oyani keltirib o'tish mumkin.

«Darhaqiqat, dunyoni jaholat egallasa nafaqat aql, balki aqlni peshlaydigan ma'rifat, ma'naviyat, hurfikrlik, inson ozodligi barcha barchasi barham topadi» degan edi Prezidentimiz I.A.Karimov¹ .

Shotlandiya – Buyuk Britaniya'ning bir qismi sifatida barchamizga ma'lum, huquqiy jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, mustaqil davlatdir.

Shotlandiya'ning ta'lim tizimini o'rganar ekanmiz bu mamlakatda davlatga qarashli bo'lgan 2313 ta boshlang'ich, 403 ta o'rta maktab, shuningdek, taxminan 73-75 ta xususiy maktablar mavjud. Xususiy maktablarda 5 % bola o'qishadi. Bundan tashkari, 30 ga yaqin maktab-pansionatlari mavjud.

Britaniya'ning xususiy maktablari (shuningdek, Shotlandiya'ning ham) ushbu jihatlari bilan ajralib turadiki, ularda dasturlar ko'proq yakka tartibda va rang-barangdir, bolaning qobiliyati, qiziqishlarini rivojlantiradigan tarzda tuzilgan. horijliklar va xususiy maktablar uchun ingliz tilidan qo'shimcha mashg'ulotlar tashkil qilinadi.

Yirik birlashgan xususiy maktab bu Shotlandiya'ning Mustaqil maktab Kengash (SCIS) bo'lib, u maktablar to'g'risida va unga qabul to'g'risidagi axborotlarni tarqatish bilan shug'ullanadi. Bunda maktabning an'anaviy ta'lim tizimi va ajratilgan (Shotlandiyada 12 ta qizlar maktabi va 6 ta o'g'il bolalar maktabi mavjud) tipini tanlash mumkin. Shotlandiyada qo'shma ta'limning ko'plab o'z tarafdorlari mavjud. Masalan, Avliyo Monarda kolleji mashhur qizlar maktabi o'rnida faoliyat yuritadi va endilikda qizlar bilan o'g'il bolalar birgalikda o'qishadi. Shuningdek, Edenburg qizlar akademiyasi ham oxirgi sinflarda o'g'il bolalar bilan birlashishlari mumkin.

Barcha xususiy maktablar ro'yxatga olinishi uchun Ta'lim va industriya Davlat departamenti (SOEID) ga borishi shart. Mazkur tashkilotning nazoratchilari muntazam ravishda o'quv sifatini va shartlarini nazorat qilib turishadi.

Xususiy maktablarning ko'pchiligida maxsus mukofot sifatida stipendiya berishadi.

Bu esa bolalarning badiiy va sportga bo'lgan qobiliyat-larining oshishiga olib keladi.

Shotlandiyada kasbiy ta'lim va akademik ta'lim mavjud bo'lib, uni majburiy o'rta maktabning to'rtinchi sinfini tugatgach egallash mumkin. Mamlakatda 46 ta kollej mavjud bo'lib, unda mexmonxona ishi, turistik biznes, buxgalterlik ishi, moliya, axborot texnologiyasi, marketing, til, dramaturgiya, dizayn va shu singari badiiy mutaxassisliklar o'qitiladi.

Shotlandiyada bolalarning majburiy ta'limi 1496 yildan boshlangan. Mamlakatda 23 ta Oliy o'quv yurti mavjud bo'lib, ularning eng qadimiysi Sent-Endryus (University of Andrews) hisoblanadi (1410 yilda Oksford va Kembrij universitetlaridan keyin ochilgan).

Shotlandiyalik bolalar maktabga 5 yoshdan 16 yoshgacha borishga majbur. Shu bilan birga, ko'plab bolalarga bilim berish to'rt yoshdan boshlanadi, ya'ni ularni o'z ota-onalari tayyorov sinf(re-school)lariga topshirishadi. Unda rasm

---

¹Karimov.I.A «Баркамол авлод орусии» -Т., «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» 2000йил. 210-бет.

chizish, raqs, matematika asoslari, o'qish va yozish o'rgatiladi. 1996 yilda bunday sinflarda 60 mingga yaqin shotlandilik bolalar o'qishgan.

Shuningdek, 5 yoshdan 12 yoshgacha bolalar boshlang'ich maktab (primary school) ga qatnashadi. Unda o'qish asoslari, yozish, matematika, informatika, tabiiy fanlar, san'at, din, axloq kabilar o'rgatiladi. 15 yoshida esa maktab o'quvchilari ta'lim haqidagi sertifikat Scottish Certificate of Education (SCE Standard Gopade) uchun imtihon topshirishadi. Bu sertifikat esa Shotlandiya'ning Oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirish huquqini beradi. Shunday qilib, shotlandiyaliklar maktabni tugatib, o'qishga topshirishi va xuddi bizdagi kabi 16-17 yoshida oliy o'quv yurti talabasi bo'lish huquqiga egadirlar.

Shotlandiya'ning ko'plab kollejlari talabalarining 14 ta universitetdan birortasiga ikkinchi yoki uchinchi kurslarga o'tkazish (o'xshash bo'limlarga) to'g'risida kelishuvga egalar.

Statistika ma'lumotlarga qaraganda, oliy o'quv yurtlariga 50% shotlandiyaliklar topshirishadi.

Mamlakatda xorijiy mamlakatlardan kelganlar va ko'plab inglizlar (25 % talabalar) oliy o'quv yurtlarida tahsil oladilar.

Oliy o'quv yurtlarining alohida guruhlarini maxsuslashtirilgan oliy maktablar tashkil etadi. Masalan, Glazgo universitetida musiqa, Galashildz universitetida engil sanoat kolleji mavjud.

Shuningdek, Britaniya oliy o'quv yurti (Oren University)da masofaviy ta'lim olish mavjud bo'lib, unda ko'plab rang-barang dasturlar o'rin olgan. Unda dunyoning turli mamlakatlaridan 12 ming talaba o'qishadi.

Ta'lim olish pullik bo'lib (oliy ta'lim), bir-biridan farq qiladi. Uni oddiy qilib ikkiga bo'lish mumkin: kurslar, laboratoriyada ishlash (laboratory based courses) va boshqalar (non - laboratory based courses).

Masalan, Straydklayd universitetida 1997-1998 o'quv kursi birinchi tip uchun 10 880 funt, ikkinchi tip uchun esa, 6290 funt qilib (yiliga) belgilandi.

Oliy o'quv yurtlarida ta'lim olish – 4 yil. Oliy o'quv yurtiga topshirish uchun arizalar sentyabrdan dekabr oyigacha, ta'lim 37-38 hafta, oktyabr oyidan iyunning o'rtalarigacha davom etadi.

Ko'plab oliy o'quv yurtlarida biznes maktablari mavjud. Ayrim oliy o'quv yurtlari 4 yillik (ta'lim va ishlab chiqarish amaliyotini aralashtirgan) maxsus dasturlarni taklif qilishadi. Misol uchun, Glazgo universiteti allaqachon oliy ma'lumotga ega bo'lganlar uchun dastur ishlab chiqqan. U ikki moduldan iborat: universitetda o'qish (20 hafta) va mahalliy kompaniyalarda amaliyot (stajerlar uchun 28 hafta). Shuningdek, ilmiy izlanishlarga ham katta e'tibor berilgan. Masalan, Edinburg universitetining yillik daromadi – 100 mln funtni tashkil etsa, 250 mln funtni yuqoridagi maqsadga sarf qiladi.

Shotlandiya universitetlarining muhim jihatlaridan biri talabalarga ish topishda yordam berishlaridir. Buning uchun esa har bir oliy o'quv yurtida Carers Servise xizmati mavjud bo'lib, u xuddi shu masala bilan shug'ullanadi. Masalan, Roberd Gordan universiteti sekretari Devid Keldvel ish bilan band bo'lishning yaxshi ko'rsatkichi sifatida har bir bitiruvchining bitirishdan olti oy oldin ishga

joylashishlarini ta'kidlagan. O'zbekistonda ham bitiruvchilarni ishga joylashtirishga alohida e'tibor beriladi.

Yaponiya ta'lim tizimida majburiy ta'lim to'qqiz yillik bo'lib, o'rta ma'lumot olishning oliy bosqichi majburiy hisoblanmasa ham uni 95 % o'rta ma'lumot oluvchi bitiruvchilar tugallashadi. Maktablar xususiy, davlatga qarashli va milliy (universitet uchun yoki o'qituvchilar kollejlari uchun baza bo'lgan)maktablardan iborat. Maktablarda (har bir okrugda har xil ya'ni) o'zlashtirish, o'zlashtirmasligiga qarab o'quvchilar qabul qilinadi.

Oliy o'rta maktabda har xil variantlardagi dasturlarini taklif qiladi: umumiy, kasbiy va hokazo. Ta'lim mazmuni va uning sifatiga davlat nazorati o'rnatilgan. Oliy ta'lim tizimi Amerika oliy ta'lim tizimini eslatadi, lekin bir oz markazlashgan xarakteri bilan ajralib turadi. Yaponiyada 80 % oliy o'quv yurtlari xususiy (bu asosan ikki yillik kollejlarga taalluqli)dir. Yaponiyada hammasi bo'lib 96 ta milliy universitetlar (1949 yildan keyin milliy ta'lim haqidagi qonunga binoan asos solingan) mavjud.

Universitet tarmoqlari: milliy universitetlar, hududiy universitetlar, xususiy universitetlarga bo'linadi (eng mashhurlari Tokio, Kioto, Vaseda).

Universitetlar va universitet kollejlari umumiy ta'lim berishadi, ya'ni chet tilidan tayyorlash, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya, shuningdek, yo'naltirilgan tayyorlov.

Universitet bo'lmagan tarmoqlarga: kichik (junior) kollej, 2 yoki 3 yil ta'lim beruvchi (asosan ayollarga taalluqli, ya'ni umumiy o'rta ta'lim maktabining 9-sinfini tugatishi bilan turmushga chiqqan) o'quv yurtlari kiradi.

Texnika kollejlarga umumiy to'qqiz yillik maktabni tugatgandan keyin qabul qilinadi va 3 yil mobaynida to'liq o'rta ma'lumot beriladi, kasbga tayyorlanadi, texnika universitetlarining tegishli bo'limlariga topshirish imkoniyati beriladi.

Shuningdek, bir yildan ikki yilga tayyorlovchi maxsus kasb maktablari mavjud.

Yapon ta'limining muhim jihatlaridan biri oliy o'quv yurtiga kirishda imtixon topshirishdagi qattiq talabdir. Oliy o'quv yurtiga kiruvchilar uchun birinchi o'rinda, yapon tilini bilish va o'rta ma'lumot haqida diplomning asl nusxasi talab qilinadi.

Bu dipomni esa tayyorlov kurslarida yoki o'rta maktabning oliy bosqichida (9 yillikdan keyingi) olish mumkin.

Shuningdek, oliy o'quv yurtiga topshirish uchun texnika kollejini tugatganligi haqida diplom ham bo'lishi mumkin. Xorijliklar uchun xizmat ko'rsatuvchi o'quv yurtidan 12 yillik yapon o'rta ma'lumotini olganligi haqidagi guvohtonomaning ekvivalentini olish mumkin (International Students Institute in Tokio u Kansai, International Students Institute in Osaka). Barcha xorijlik abituriyentlar maxsus testdan o'tishi kerak, ya'ni oliy o'quv yurtida ta'lim olish qobiliyatini tasdiqlovchi va maxsus til bo'yicha test topshiriladi.

Umumiy imtixon Tokiodagi Xalqaro Ta'lim Uyushmasi tomonidan o'tkaziladi (har yili dekabrda). Test natijasiga ko'ra abituriyentlar o'zlariga tegishli hujjatlar bilan oliy o'quv yurtlariga jo'natiladi.

Xorijlik abituriyentlar maxsus dasturlar asosida yoki magistratura va doktorantura bo'yicha o'qishlari mumkin. Bu dasturlar esa yapon tilini bilishni talab qilmaydi (o'qish ingliz tilida ham olib boriladi). Lekin moliyaviy (o'zi tomonidan yoki yordam dasturidagi grant asosida) mablag' talab qiladi. Moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi tashkilotlar Yaponiyada har xil davlat, milliy, xususiy fondlar hisobidan olinishi mumkin.

Universitet dasturlari bakalavrlar, magistrlar va doktorantura uchun tuzilgan.

70-yillarda yapon oliy ta'lim xalqaro aloqalarda to'xtovsiz yuqori chiqib bordi. Hozirgi kunda yapon oliy o'quv yurtlari xalqaro integratsiyada har xil shakllar:

a) chet elda bilim olish uchun maxsus dastur, ya'ni yapon oliy o'quv yurtlarining umumiy ta'lim kursini o'z ichiga olgan;

b) xalqaro ingliz tili dasturlari (talaba almashish maqsadidagi);

v) ta'lim bilan tanishuv dasturlari (3 oylik);

g) chet mamlakatlar oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlik aloqalari (kelishuv, o'qituvchi almashish);

d) kollejlarda chet mamlakatlar bo'limi (Yaponiya va boshqa davlatlarda) va birlikdagi o'quv yurtlari dasturlari.

Angliyada esa, ta'lim 5 yoshda boshlanadi va 11 yoshgacha boshlang'ich maktabda o'qitiladi. 11 yoshdan 16 yoshgacha esa, o'quvchilar o'rta maktabda, umumta'lim, chuqurlashtirilgan predmetlarni o'rgatish va o'rta maxsus ta'lim beriladi.

16 yoshdan keyin o'quvchilar Oliy o'quv yurtlariga topshirish uchun zarur bo'lgan bilimlarni o'zlarining maktab va kollejlarda olishlari mumkin.

Oliy o'quv yurtlarida o'qituvchi lavozimi - assistent, ma'ruzachi, katta ma'ruzachilardan iborat.

Talabalarga bitta semestr davomida 4 ta fan o'tiladi. har bir fandan haftasiga 2 ta ma'ruza o'tiladi (45 minutlik), semestr esa 15 haftadan iborat, semestr oxirida har bir predmetdan yozma ravishda imtihon topshiriladi.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, Angliya oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining ishga joylashishida ish tajribasi, darsda o'zlashtirishga nisbatan muhim hisoblanadi. Shuning uchun oliy o'quv yurtini bitirgan talabalar birinchi marotaba ish qidirishganda ularning bir-ikki yillik ish staji borligiga qarab tanlashadi. Agar shunday stajga ega bo'lishsa, ularda foydaliroq kompaniyalarda ishlash imkoni paydo bo'ladi.

Ta'lim sohasidagi davlat standarti (hukumat tasdig'idagi) Angliyada mavjud emas. Ta'limning mazmuni ish beruvchining talabidan kelib chiqadi. Oliy o'quv yurtlari ta'lim mazmuni to'g'risida qaror qabul qiladi va unga javobgardir. Bitta fanning mazmuni har bir oliy o'quv yurtida bir-biridan farq qiladi. Shu bilan birga, Buyuk Britaniyada asosiy fanlarni o'qitishning sifatiga umumiy tashqi reyting baholash tizimi mavjud.

AQSH Ta'lim Departamenti esa (1998 yil) «har qanday joyda har qanday vaqtda Ta'lim (Learning Anytime Anywhere parterships - LAAP) dasturini ishlab chiqdi. Dastur oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim hisoblanadi va Internet orqali

masofaviy ta'lim olishga yo'naltirilgan oliy o'quv yurtlari va texnika kompaniyalari unga mablag' ajratadi.

Mazkur dasturni qabul qilish natijasida AQSH Kongressi «Oliy ta'lim to'g'risida»gi (1965 yil) Qonuniga o'zgartirishlar kiritdi, maqsad masofaviy ta'limdagi yangi texnologiyalarni rag'batlantirishdan iborat. Tanlov ikki bosqichdan iborat bo'lib, birinchisida 653 ariza qabul qilingan, shuningdek 3-5 yil muddatga moliyaviy mablag' bilan taminlanishga 29 ta loyiha sazovor bo'lgan(1999yil).

Shimoliy Irlandiyada esa ta'lim 4 yoshdan 11 yoshgacha boshlang'ich maktabda o'qishdan boshlanadi. Shimoliy Irlandiyada mustaqil maktablar (Voluntary grammar schools) davlat ta'lim tizimining bir qismi xisoblanadi. Xususiy maktablarda 7% ga yaqin britaniyalik bolalar tahsil olishadi. o'qish uchun to'lov maktabning turiga va o'quvchisining yoshiga bog'liq. Masalan, kunduzgi maktabda 1-o'quv yili uchun unga 400 funt sterling to'laydi, maktab pansionatining yuqori sinfida o'qish uchun esa 9000 funt sterlingacha to'lash kerak bo'ladi. Shuningdek, xususiy maktablardagi alohida kam ta'minlangan oilalarning bolalari uchun esa davlat mablag' ajratadi.

Hozirgi kunda Angliya, Uels va Shotlandiyada 2500 ga yaqin xususiy maktablar mavjud. Irlandiyada Public-Schools, ya'ni 200 ta eng yaxshi maktab-pansion (o'g'il bolalar uchun)lar mavjud bo'lib, ularning ko'pchiligi uzoq tarixga egadir.

Xususiy maktablarga o'qishga topshirmoqchi bo'lgan bolalar tayyorlov maktablariga (Preparatory schools) qatnashadi (odatda 7 yoshdan 12 yoshgacha). Bu tayyorlov maktablari ham (boshqa maktablar kabi) o'g'il bolalar va qiz bolalar maktablariga bo'linadi.

Germaniya'ning ta'lim sohasini o'rganar ekanmiz bu davlatda majburiy ta'lim 6 yoshdan (mahalliy fuqarolar va xorijliklar uchun) qilib belgilangan. Lekin xuddi mamlakatimizdagi singari bolalar ayrim hollarda 7 yoshdan o'qishga qabul qilinadi.

O'quv yilining boshlanishi Germaniya erlarida har xil paytda boshlanadi. Masalan, Gamburgda yozgi ta'til 19 iyuldan 29 avgustgacha bo'lsa, Tyuringda 28 iyundan 8 avgustgachadir. Majburiy ta'lim umumiy yoki xususiy maktablarda amalga oshiriladi.

Asosiy ta'lim hisoblangan umumiy ta'lim o'quvchilarga umumiy ta'limning asoslarini o'rgatadi. Jumladan, nemis tili, matematika, tabiiy fanlar, jamiyatshunoslik, chet tili (asosan ingliz tili). Maktabni muvaffaqiyatli tugatgan o'quvchilar kasb-hunar ta'limida o'qishni davom ettirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Maktab ta'limining oxirgi yillarida esa, bitiruvchilar kasb-hunar tayyorgarligini korxonalarda o'tashadi. Mazkur maktablar asosiy maktablar deb yuritiladi. Undan tashqari, gimnaziyalar va Real maktablar o'rin olgan bo'lib, bu yerda bolalarga kengaytirilgan umumiy ta'lim beriladi. Qoida tariqasida bu yerda o'qish 5-sinfdan 10-sinfgacha ta'lim jarayonini o'z ichiga oladi, hamda mazkur o'quv maskanini tugatgani to'g'risida guvohnoma berish bilan yakunlanadi. Shundan keyin bitiruvchilar boshqa o'quv muassasalarida, jumladan maxsus kasb-

hunar bilim yurtlari, texnikumlarda o'qishni davom ettirish huquqiga ega bo'lishadi. Gimnaziyalar chuqurlashtirilgan umumiy ta'lim beradi, o'qish muddati esa, qoida tariqasida o'n yillikdir.

Bundan tashqari, ayrim hududlarda maktabning «muntazam» (Tyuringiyada), «o'rta» (Saksoniyada), «ikkinchi bosqich maktab» (Saksoniya-Angelt), «mintaqaviy maktab» (Reyplend-Porald) kabi maktablar mavjud.

Nogironlar va muomala layoqati cheklanganlar uchun maxsus maktablar mavjud. Ba'zan nogiron bolalar «muntazam maktab-lar» ning maxsus sinflarida ta'lim oladilar.

Kechki gimnaziyalar va maktablarda ta'lim olish ta'lim oluvchi katta yoshdagilar uchun mo'ljallangan, ularning oliy o'quv yurtlariga kirish imtihonlari topshirishlari va xohlagan oliy o'quv yurtiga kirib o'qish uchun imkoniyat beradi, hamda 2-bosqich o'rta maktabni tugatganligi to'g'risida guvohnoma yoki attestat berish orqali yakunlanadi. Ishlayotgan katta yoshdagilar uchun esa attestat olish uchun imtihon topshirish va tayyorgarlik ko'rishlari uchun maxsus kurslar tashkil etilgan.

Germaniya'ning ta'lim sohasidagi, mana shu joyida shuni ta'kidlash joiz, ya'ni, mamlakatimizda ham xuddi shu singari katta yoshdagilar maktablarini tashkil qilish lozim. Ma'lumki, sobiq SSSR hukimronligi yillarida ko'plab hunar-texnika bilim yurtlari mavjud edi. Mazkur bilim yurtlariga 8 yillik (tayanch) maktablarni tugatgan o'quvchilarni majburan jo'natish xollari ko'plab bo'lgan. Buning natijasida esa mazkur bilim yurtlarida bilimning sayozligini ko'rgan o'quvchilar bilim yurtlariga o'qishga qatnashmay qo'yishgan. Natijada ular na oliy o'quv yurtiga kira olishadi na biron bir kasbga ega. Xozirgi kunda shunday katta yoshdagilar uchun kasb-hunar kolejlariga, yoki akademik litseylarga kirib o'qish imkoniyati yaratilishi lozim.

Germaniyada kasb-hunar ta'limida o'qish asosan ishchi o'rinlarini hisobga olgan holda va ishchi xodimlarga bo'lgan talabga asoslanib tashkil etiladi. Ushbu ta'lim turi 2 yildan 3,5 yilgacha bo'lgan ta'limni o'z ichiga oladi. o'quvchilar o'qish davomida pul mukofotlari bilan mukofotlanib boriladi.

Ayniqsa, moliya sohasi bo'yicha ta'lim uchun korxonalar va davlat katta miqdorda mablag' sarflaydi.

Germaniyada o'qituvchilari haqida so'z yuritganda shuni takidlash joiz, ya'ni Germaniya'ning har bir tur maktabi o'zining maxsus bilimga ega bo'lgan o'qituvchilariga ega. Bo'lg'usi boshlag'ich va asosiy maktab o'qituvchilari qoida tariqasida 7 semestr o'qishadi, ba'zan 9 oygacha uzaytirilgan bo'lishi ham mumkin. O'qish yakunida bo'lg'usi o'qituvchilar 1-davlat imtihonini topshirishadi. Keyin esa, pedagogik amaliyotni o'tashadi (qoida tariqasida 2 yil) va keyin 2-davlat imtihonini topshirishadi.

Shu o'rinda shuni takidlab o'tish o'rinlidir, ya'ni rivojlangan xorijiy mamlakatlarning oliy ta'limida amaliyot, amaliy tajribaga ega bo'lish birinchi o'rinda turadi. Bu juda ham muhim bo'lib hozirgi kunda respublikamizda bunga yana ham ko'proq e'tibor berish lozim. Hozirgi kunda sirtqi va kunduzgi bo'lim talabalari o'rtasidagi farqqa e'tibor beradigan bo'lsak, kunduzgi bo'limga nisbatan sirtqi bo'limlarda albatta ish tajribasi yuqori.

Germaniyada kasb-hunar ta'limining alohida ko'rinishlari mavjudki, uning ikki jihatini ajratib ko'rsatish mumkin:

Birinchi, ta'limning ko'proq qismi maktabda emas, balki ishlab chiqarish korxonalarini yoki xizmat ko'rsatish korxonalarida, davlat xizmatida va hakazolarda o'tkaziladi. Ta'lim oluvchilar kasb hunar maktabiga borish uchun ishdan bo'sh vaqtlar ajratiladi. Yoshlar 3-4 kun korxonada va 1-2 kun kasb-hunar maktabida bilim oladilar.

Ikkinchi, kasb-hunar ta'limida bilim bilan ikki Institut shug'ullanadi: korxonalar va kasb-hunar maktabi. Kasb ta'limini korxonalarda o'rgatish federastiyaga qarashli, kasb-hunar maktablari esa alohida erlarga tegishlidir.

Mazkur ta'lim turi federastiya bilan erlar va boshqa hamkorlarning iqtisodiy talablaridan kelib chiqadi. Kasb turi bilan bog'liq o'qish muddati 2 yildan 3,5 yilgacha davom etadi.

Hozirgi kunda esa, deyarli 1,6 mln yoshlar, deyarli 360 ta mutaxassislikni o'rganishmoqda. Shuningdek, hozirgi kunda deyarli 42% yigitlar va 55% qizlar kasb o'rganish uchun kasb-hunar ta'lim muassasalariga topshirishadi. Yigitlar ko'pincha avtomexanik, elektromontyor, g'isht teruvchi, duradgorlikni tanlashsa, qizlar esa vrach yordamchisi, sotuvchilik kasblarini tanlashadi.

Turkiya davlatining ta'lim tizimlarini o'rganar ekanmiz bu mamlakatda majburiy ta'lim 6 yoshdan boshlanadi, 8 yillik majburiy boshlang'ich ta'lim deb nom olgan bu ta'lim, 14 yoshgacha bo'lgan bolalarning ta'lim olishini o'z ichiga oladi. O'rta ta'lim esa boshlang'ich ta'limga asoslanib kamida 2 yillik bo'lgan oliy ta'lim beruvchi o'quv muassasalarida olib boriladi. Oliy ta'lim pullikdir, shuningdek, yaxshi o'zlashtiradigan lekin moddiy imkoniyatlari tor bo'lgan talabalarning ta'lim jarayonlari stipendiya va kredit yo'li bilan qoplanadi.

Turkiya ta'lim sohasini o'rganar ekanmiz mazkur mamlakatning test tizimi bilan shug'ullanuvchilar faoliyatning quyidagi jihatiga e'tibor berdik. Ya'ni Test Markazi abiturentlarga oliy o'quv yurtlariga kirish uchun test topshirishiga 1 oy qolganda markazda faoliyat ko'rsatayotgan xodimlarning o'sha markazdan chiqarilmasligi, shuningdek, test materiallarining chop etilmasligi alohida ahamiyatga ega.

Mamlakatimizning kadrlarga bo'lgan ya'ni barcha sohalarda (qurilish, elektromontyor, duradgorlik, tikuvchilik va boshqalar) mamlakatimizning kichik kadrlariga bo'lgan ehtiyojiga alohida e'tibor qaratish lozim. Barchamizga ma'lumki, respublikamizda ilk marotaba tashkil etilgan Tashxis markazlari faoliyatini kuchaytirish lozim. Zero, u o'quvchilarga va ota-onalarning ongiga ta'sir qilsin va ularga kelajagi uchun to'g'ri yo'l ko'rsatsin.

«Qiyosiy pedagogikasi» fanidan test savollari.

1. Qiyosiy pedagogika fanining taraqqiyot bosqichi necha davrni o'z ichiga oladi?

- A) 3 davrni
- B) 2 davrni
- V) 5 davrni

2. Qiyosiy pedagogikaning vazifalari nechanchi yilda muhokama qilindi?

- A) 1978 yil Parijda
- B) 1977 yil Londonda
- V) 1976 yil Fransiyada

1. Qiyosiy pedagogika fanining tadqiqot metodlari quyidagi javoblarning qaysi birida to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) tavsiflash metodi, statistik metod, tarixiylik metodi
- B) sostiologik metod, analitik metod
- V) ko'rsatilgan barcha javoblar to'g'ri

2. Qiyosiy pedagogika fani taraqqiyotining birinchi davri qaysi yilni o'z ichiga oladi?

- A) X asr oxiri 1823 yilni
- B) XVIII oxiri 1917 yilni
- V) XX asr oxiri 1997 yilni

3. «Qiyosiy pedagogika» va «qiyosiy tarbiyalash» terminlari birinchi bo'lib kim tomonidan qo'llanildi?

- A) Mark Antuan Parijskiy
- B) Yan Amos Komenskiy
- V) K.D. Ushinskiy

6. Qiyosiy pedagogika taraqqiyotining ikkinchi davri qaysi yillarga to'g'ri keladi?

- A) 1917 yildan 1945 yilgacha
- B) 1920 yildan 1925 yilgacha
- V) 1912 yildan 1915 yilgacha

7. Qiyosiy pedagogika jamiyati ilk bor qayerda tuzilgan?

- A) 1956 yil AQSH da
- B) 1960 yil Rossiyada
- V) 1971 yil Fransiyada

8. Pedagogik taqqoslash fanining taraqqiyot bosqichi necha davrni o'z ichiga oladi?

- 3 davrni
- 2 davrni
- 5 davrni
- 6 davrni

9. Pedagogik taqqoslashning vazifalari nechanchi yilda muhokama qilindi?

- 1978 yil Parijda
- 1977 yil Londonda

1976 yil Fransiyada

1982 yil Germaniyada

10. Pedagogik taqqoslash fanining tadqiqot metodlari quyidagi javoblarning qaysi birida to'g'ri ko'rsatilgan?

Tavsiflash metodi, statistik metod

Tarixiylik metodi

Sostiologik metod, analitik metod

Ko'rsatilgan barcha javoblar to'g'ri

11. Pedagogik taqqoslash fani taraqqiyotining birinchi davri qaysi yilni o'z ichiga oladi?

X asr oxiri 1823 yilni

XVIII oxiri 1917 yilni

XX asr oxiri 1997 yilni

X asr oxiri 1845 yilni

12. «Pedagogik taqqoslash» va «qiyosiy tarbiyalash» terminlari birinchi bo'lib kim tomonidan qo'llanildi ?

Mark Antuan Parijskiy

Yan Amos Komenskiy

K.D. Ushinskiy

Pestolosti

13. Pedagogik taqqoslash taraqqiyotining ikkinchi davri qaysi yillarga to'g'ri keladi?

1917 yildan 1945 yilgacha

1920 yildan 1925 yilgacha

1912 yildan 1915 yilgacha

1915 yildan 1920 yilgacha

14. Pedagogik taqqoslash jamiyati ilk bor qa yerda tuzilgan?

1956 yil AQSH da

1960 yil Rossiyada

1971 yil Fransiyada

1971 yil Germaniyada

15. Yevropada qiyosiy pedagogika jamiyati tashkil topgan sanani aniqlang.

1961 yil Londonda

1982 yil Germaniyada

1972 yil Italiyada

1972 yil AQSHda

16. 1994 yili o'qituvchilar tayyorgarligi agentligi qa yerda tashkil qilindi?

O'zbekiston va Hindistonda

Angliya va Uelsda

AQSH va Germaniyada

barcha javoblar to'g'ri

17. Shotlandiyada umumiy o'qituvchilar kengashlari (UO'K) nechanchi yilda tashkil qilingan?

1972 yilda

1965 yilda

1983 yilda

1974 yilda

18. Angliyada umumiy o'rta ta'limga necha yoshdan qabul qilinadi va u necha yoshgacha davom etadi?

5 yoshdan 16 yoshgacha

7yoshdan 17 yoshgacha

6yoshdan 14 yoshgacha

4 yoshdan 10 yoshgacha

19. Nechanchi asrdan boshlab Angliyada boshlang'ich ta'lim tizimini ishlab chiqish mas'uliyatini davlat o'z zimmasiga olgan?

XIX asrdan boshlab

VII asrdan boshlab

X asrdan boshlab

XI asrdan boshlab

20. Germaniyada majburiy maktab ta'limiga necha yoshdan qabul qilinadi va u necha yil davom etadi?

7 yoshdan 16 yoshgacha (9 yil)

6 yoshdan 16 yoshgacha (10 yil)

6 yoshdan 18 yoshgacha (12 yil)

6 yoshdan 11 yoshgacha (5 yil)

21. Germaniyada bolalar bog'chasi qanday muassasalar tizimiga kiradi?

Yosh avlodni qo'llab-quvvatlash muassasalari tizimiga

Voyaga etmaganlarni tarbiyalash ta'lim muassasalari tizimiga

Bolalarni xuquqiy himoyalash muassasalari tizimiga

Barcha javoblar to'g'ri

22. Germaniyada nechanchi yildan boshlab bolalar bog'chasiga qatnash uchun xuquqiy me'yorlar ishlab chiqildi?

1993 yildan boshlab

2001 yildan boshlab

1996 yildan boshlab

1995 yildan boshlab

Adabiyotlar.

1. I.A. Karimov «Barkamol avlod Uzbekiston taraqqiyotining poydevori». T., Sharq 1997y.
2. I.A. Karimov «O'zbekiston kelajagi buyuk davlat». T., Uzbekiston 1992y.
3. I.A. Karimov «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda». T., Uzbekiston 1999y.
4. I.A. Karimov «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda».
5. K.X.Hoshimov va Safo Ochil. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». T., O'qituvchi 1995y.
6. M. Inomova «Oilada bolalarni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlar». T., Fan 1995 y.
7. A. Munavvarov «Oila pedagogikasi». T., O'qituvchi 1994 y.
8. Sh.Shodmonova, P.Ergashev Qiyosiy pedagogika – T.: TDPU, 2005
9. Jaxon mamlakatlari tarixi. The word book encyclopedia. 1994 1-11-jild.
10. B.F. Vulfson “Sravnitelnaya pedagogika” 2003 y.
11. V.A. Kapranova “Sravnitelnaya pedagogika” 2004 y.
12. N.X. Takanayev «Chet ellar pedagogikasi tarixi”-T, 1959 y.
13. M.A. Sokolova va boshqalar «Qiyosiy pedagogika”-T, 1983 y.
14. A.A. Xoliqov “Fransiyada pedagogik fikr taraqqiyoti”-T, 1998 y.
15. “Turk ta'lim tizimi”-T,1994 y.
16. Гершунский Б.С., Березовский В.М. Методологические проблемы стандартизации в образовании//Педагогика. 1993.#1.С.28
17. World Class Standards for American Education. Wash, D.C. 1992 P.2.
18. Holmes B.Comparative Education: Some Consideration of Method. London, 1981.
19. The National Curriculum 5-16: a consulltation document. London, 1987.P.7.
- 20.Kazuol. School Education in Japon. Tokio, 1989, P.25
21. Principes pour une peflexion sup les contenus dei lenseignement Iee Monde de Education. 1989. № 159.p.15-20.
22. Боровская Н.Е. Новые учебные программы в КНР. Педагогика. 1993. № 3.С.106.
23. Bathory Z. A National Core Curriclulum and the Democratization of Public Education in Hungary// Curriculum Studies. 1993. Vol.1 . N.1. P.94.
- 24.Final Report World Confepence on Education for All: Mrrting Basic Leapning Needs. 5-9 March 1990. Somtien, 1990.P.7.
25. Education Reform Act. London,1988.
26. V.S. Choudhapi. Issues in Advaaances in Education. Delhi, 1986.
27. Conference of ministers of Education and fhose nesponsible for economic planning in Africa member states. Final Report Paris: UNESCO, 1982.
28. Matematics for Ages 516. London, 1988.
- 29.Fogarty R.Howto Integrate the Curricula. Palatine, 1991.
30. Curriculum Cuidelines for Compulsory Education in Norway OSLO,1990

Internet saytlari

1.www.bilimdon.uz

2. www.de.uz
3. www.plekhanov.ru
4. www.tgeu.uz
5. www.tatu.uz
6. www.pomorsu.ru
7. www.MTU-NET.ru
8. www.pedagog.uz
9. www.elsu.ru
10. www.mgopu.ru

Mundarija.

1. Qiyosiy pedagogika fanining taraqqiyot bosqichlari.....	3-15.
2. Qiyosiy pedagogika fani rivojlanishida xalqaro tashkilotlar va ularning faoliyati.....	15-22
3. Jahon mamlakatlari ta'limi taraqqiyotining ayrim masalalari.....	22-28
4. Osiyo mamlakatlarida ta'lim-tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari.	28-37
5. Turkiyada ta'lim siyosatining olib borilishi.	35-41
6. Yevropa mamlakatlarida ta'lim-tarbiya masalalarining olib borilishi va qiyosiy tahlil.....	41-58
7. Ayrim rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya tizimi va qiyosiy tahlil..	58-67
8. Jahon mamlakatlarida pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyoj va ularni tayyorlash masalalari.....	68-75
9. XX-XXI asrlarda xorijda xalqaro ta'lim makoni	75-84
10. Ayrim Afrika mamlakatlari ta'lim tizimi tahlili.....	84-85
11. Ta'lim sohasini isloh qilishda xalqaro tajribalarning ahamiyati.....	85-101
12. Testlar.....	101-104
13. Adabiyotlar.....	105
14. Mundarija.....	107

